

Het Hof van Gelder te Roermond 1580-1794. Enige aspecten van zijn geschiedenis, samenstelling en bevoegdheden*

G.H.A. Venner

Het Hof van Gelder te Roermond behoort tot de weinige instellingen op gewestelijk niveau die in het huidige Limburg waren gevestigd. Het Hof was als gevolg van het Traktaat van Venlo van 1543 te Arnhem opgericht voor het in de Habsburgse Nederlanden opgenomen hertogdom Gelder. Het was aldus een zusterinstelling van andere gewestelijke instanties zoals de Raad van Vlaanderen, de Raad van Brabant en de landen van Overmaas, en het Hof van Holland, Zeeland en Westfriesland.

Als gevolg van de Opstand werd het Hof te Arnhem in 1578 door de door de opstandigen benoemde stadhouder Jan van Nassau gesloten, waarna de koningsgetrouwe raadsheren in 1580 de opdracht kregen in Roermond hun werkzaamheden te hervatten. Het Hof te Roermond had een aanzienlijk kleiner ressort dan het nieuw ingerichte Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem en de zojuist genoemde hoven. Het aan de periferie van de Zuidelijke Nederlanden gelegen Hof heeft bovendien een gehavend archief nagelaten. Als gevolg van de stadsbrand van Roermond van 1665 gingen zeer vele bescheiden verloren. Bij de nadering van de Franse troepen in 1794 werden registers en belangrijke dossiers over de Rijn in veiligheid gebracht. Zij belandden uiteindelijk in 1803 in Brussel. De overige bescheiden bleven in Roermond en waren aan verwaarlozing prijs gegeven.

Naar de geschiedenis van het Hof van Gelder te Roermond is lange tijd maar weinig onderzoek gedaan. Op 14 december 1860 promoveerde de Roermondenaar Jan Lodewijk Geradts te Leiden tot doctor in de rechtsgeleerdheid op het proefschrift "Bijdrage tot de geschiedenis van den souverainen raad in het Overkwartier van Gelderland te Ruremonde (1580-1794)". Voor de geschiedenis van het Hof putte hij niet uit het ongeordende archief in het stadhuis, maar uit het uit meerdere delen bestaande manuscript Kroonenbroeck,

omvattend verordeningen en reglementen, en uit de aantekeningen van de laatste kanselier Luytgens. Manuscript en aantekeningen bevonden zich in het familiearchief Geradts.¹ Het in het Algemeen Rijksarchief te Brussel verblijvend gedeelte van het archief werd in de jaren 1884-1885 herordend door Emile van den Bussche die in 1884 van het Rijksarchief Brugge naar het Algemeen Rijksarchief als afdelingshoofd was overgekomen. Na de voltooiing van de inventarisatie publiceerde hij een korte geschiedenis van het Hof in het tijdschrift “La Flandre”, een periodiek die in Limburg niet of nauwelijks bekend was.² Beide publicaties waren gedurende honderd jaar en langer de enige die aan het Hof van Gelder waren gewijd.

In 1953 werd het Brusselse gedeelte van het archief overgebracht naar het Rijksarchief in Limburg te Maastricht, waar al vanaf 1901 het Roermondse gedeelte berustte. Het Roermondse gedeelte was in de jaren 1923-1927 door W. Goossens opnieuw geordend. De vereniging van het archief van het Hof in één depot maakte onderzoek gemakkelijker. Ter voorbereiding van zijn proefschrift over de in het Overkwartier van Gelder afgekondigde wetgeving publiceerde A.M.J.A. Berkvens sinds de jaren tachtig van de twintigste eeuw geregeld bijdragen over het Hof, zodat deze instelling na vele decennia weer in de belangstelling kwam te staan. In het kader van de inventarisatie van de gewestelijke instellingen van het Overkwartier van Gelder werd in 1996 gestart met de herordening van de verschillende archiefbestanddelen van het Hof uitmondend in een nieuwe inventaris die in 2009 verscheen. Ter inleiding op deze inventaris werd deze bijdrage geschreven die enerzijds de recente artikelen van Berkvens samenvat en anderzijds nieuwe gegevens over niet eerder behandelde onderwerpen presenteert.

Het Hof van Gelder tegen de achtergrond van de staatkundige geschiedenis

Het Traktaat van Venlo en het Hof van Gelder

De geschiedenis van het Hof van Gelder gaat terug tot de bekende gebeurtenissen in 1543. Op 7 september van dat jaar deed Willem van Gulik bij het Verdrag van Venlo afstand van het hertogdom Gelder ten behoeve van Karel V. Het hertogdom Gelder omvatte niet alleen min of meer de huidige provincie Gelderland, maar ook grote delen van het tegenwoordige Midden- en Noord-Limburg en het aangrenzende Duitse gebied, met de steden Roermond, Venlo, Geldern, Straelen, Wachtendonk en Erkelenz. Het gebied ten zuiden van Nijmegen, van Afferden tot Nieuwstadt, het Overkwartier van Gelder, was met de Nederkwartieren – de kwartieren van Nijmegen, Zutphen en Arnhem – één van de samenstellende delen van het hertogdom Gelder. Dit hertogdom dat zich vijftig jaar lang tegen de Bourgondisch-

Habsburgse aanspraken had verzet en zijn zelfstandigheid had weten te behouden, werd nu ingepast in de Habsburgse Nederlanden. Enkele dagen na het Verdrag, op 12 september 1543, kwam het Traktaat van Venlo tot stand, een overeenkomst tussen de nieuwe landsheer Karel V en de Staten van Gelder en Zutphen waarin grondregels voor de toekomstige organisatie van rechtspraak en bestuur werden vastgelegd.

Karel V zou zich blijkens artikel 4 van het Traktaat als landsheer in Gelder en Zutphen laten vertegenwoordigen door een plaatsvervanger, een stadhouder, die de landstaal machtig was. Hij zou worden bijgestaan door enige raden die op de hoogte waren van het geldende gewoonterecht. Voorts zou er een kanselarij worden opgericht waar de onderzaten recht konden zoeken en verkrijgen zonder met buitenlandse (uithlandische) rechtsvorering te worden bezwaard. Karel V zou tenslotte het privilegium de non evocando van 1310 bevestigen.³

In september 1543 werden al een stadhouder en een kanselier benoemd. In 1544 volgden de benoeming van twee ordinariis raadsheren die rechten hadden gestudeerd, en die van vier costumiere raadsheren, raadsheren die geacht werden het geldende gewoonterecht te kennen. De ridderschappen van de vier kwartieren leverden elk één raadsheer. Tevens werden in 1544 drie griffiers, twee deurwaarders en vier boden, twee te voet en twee te paard, aangesteld. Het Hof kon aldus in 1544 te Arnhem zijn werkzaamheden starten. Een momboir werd pas in 1546 aan het Hof toegevoegd.⁴ Het duurde nog tot in 1547, voordat met name de bevoegdheden van de nieuwe gewestelijke instelling in de kanselarij-instructie werden omschreven.

Het Traktaat van Venlo vormde de basis voor de regering in het hertogdom Gelder na 1543, maar omdat vele passages op verschillende manieren te verklaren waren, was het ook de inzet van veel onenigheid tussen de regering en de Staten van het gewest. De Staten maakten van het Traktaat gebruik om te voorkomen dat het Hof als instrument van de centrale regering te Brussel inbreuk zou maken op de oude voorrechten. In het verzet van de Staten tegen de pogingen van het Hof om de rechtsmacht uit te breiden ten koste van de schepenbanken en andere gerechten, nam het Traktaat, zo betoogt Berkvens, een centrale plaats in. Het in het Traktaat van Venlo genoemde privilege de non evocando werd zeer ruim geïnterpreteerd. Bij letterlijke interpretatie hield dit privilege uit 1310 niet meer in dan dat de Gelderse onderdanen zich onder normale omstandigheden niet in eerste aanleg voor het rijkshofgerecht zouden hoeven te verantwoorden. Na 1543 werd het privilege c.q. het Traktaat van Venlo echter ook in stelling gebracht tegen de centrale regering die niet bevoegd zou zijn ingezetenen en ambtenaren buiten het gewest in rechte te betrekken voor de Geheime Raad of de Grote Raad van Mechelen. Bij deze zeer ruime interpretatie die werd voorgestaan door de Staten en het Hof en die omstreeks het midden van de zeventiende eeuw ook door de Geheime Raad leek te worden onderschreven, gold het Traktaat van Venlo als een privilege de non evocando et de non appellando. Hoger beroep van vonnissen op de Grote Raad van Mechelen was niet mo-

gelijk. Het Hof beschouwde zich als een soeverein hof. Het sprak vonnis bij arrest.⁵ Het belang van het privilegium de non evocando werd door de betrokkenen soms fraai geformuleerd. De kanselier van het Hof noemde het in 1618 “de principaelste perle die men hadde”. Verlies betekende het einde van de soevereine status van het Hof. De Staten van het Overkwartier gaven in 1662 de volgende omschrijving; “... het voorsseyde privilegie de non evocando sijnde het principalste en substantiëlste van het tractaet voor Venlo opgericht als eenich richtsnoer ende fundament van desen staeth, waerop de souverainiteyt van den raedt in Gelrelant is gefundeert”.⁶

Het belang van het Traktaat van Venlo voor het Hof bleek ook anderszins. Op het moment dat het Traktaat werd gesloten, waren de Nederlanden van Karel V al geëvolueerd in de richting van een moderne monarchale staat. Karel V werd permanent vertegenwoordigd door de landvoogd(es). De in 1531 opgerichte collaterale raden – de Raad van State, de Geheime Raad en de Raad van Financiën – hadden reeds vergaande bevoegdheden op het gebied van bestuur, wetgeving en rechtspraak in de Nederlanden verworven. Het Traktaat van Venlo hield met deze nieuwe realiteit geen rekening, zo heeft Berkvens uiteengezet. Het Traktaat stelde zich op een eng gewestelijk standpunt en ging als vanouds uit van een persoonlijk bewind door de landsheer, die bij afwezigheid werd vertegenwoordigd door de stadhouder en bijgestaan door een raad.

Op basis van het Traktaat was aldus de concurrentie gegeven tussen de centrale instellingen te Brussel en het Hof van Gelder. Beide konden namens de landsheer aanspraak maken op bevoegdheden ten aanzien van bestuur, wetgeving en rechtspraak in Gelder, zonder dat van een strikte afbakening van hun competentie sprake was. Het hing van de feitelijke machtsverhoudingen af of de balans in het voordeel van het Hof of van de Brusselse instanties zou doorslaan. Het zwakke Spaanse bewind in de zeventiende eeuw gaf het Hof mogelijkheden om het Traktaat naar zijn eigen opvattingen ruim uit te leggen. In de achttiende eeuw evenwel was deze mogelijkheid niet meer gegeven en werd het Hof in het defensief gedrongen. Als gevolg van de sterke centraliseringstendens onder Maria Theresia en Jozef II werden aan het Hof bevoegdheden ontnomen. Beroep door het Hof op het Traktaat van Venlo was tevergeefs.⁷

Keren wij terug naar de zestiende eeuw. De oprichting van het Hof van Gelder was het gevolg van het Traktaat van Venlo. Niettemin hadden de Geldersen ook vóór 1543 al kennis gemaakt met een zekere vorm van gewestelijk bestuur. Onder Karel van Egmond (1492-1538) had een centraal bestuursorgaan gefungeerd bestaande uit de hertog en zijn raad. Deze hertogelijke raad had een permanent karakter en was in vrij sterke mate bezet met professionele bestuurders (juristen) naast de traditionele raden afkomstig uit de ridderschappen. Zeker vanaf 1516 was deze raad te Arnhem gevestigd, waar vanaf die tijd ook de hertog overwegend verbleef. De hertogelijke raad oefende ten tijde van hertog Karel en zijn opvolger Willem van Gulik zonder specialisatie alle taken uit op het gebied van rechtspraak en bestuur, en het toezicht op financiën en domeinen.⁸ Een voorbeeld van het uitoefenen

van de rechterlijke taak door de hertogelijke raad biedt een schrijven van Karel van Egmond aan de drossaard van Montfort van 29 augustus 1537. De graaf Van den Bergh was in proces geraakt met de onderzaten van (Stevens)Weert en onderzaten van het ambt Montfort. Het niet nader genoemde gerecht ging te hoofde naar de schepenstoel te Aken. Het daar gewezen hoofdvonniss was ten gunste van de graaf Van den Bergh, maar beide partijen appelleerden vervolgens op de hertog “als oer overste hoift daer dat behoirt”. Het proces werd door “onsen reden” behandeld, waarbij het te Aken gewezen hoofdvonniss werd bevestigd. De drost kreeg opdracht op te treden tegen degenen die zich tegen de ten uitvoerlegging van het vonniss zouden verzetten.⁹

De strijd tussen Staten en Hof

De jaren tussen de oprichting van het Hof en de Opstand werden gekenmerkt door vele conflicten tussen het Hof van Gelder enerzijds en de Staten van Gelder anderzijds. De rechtspraak van het Hof in eerste aanleg was beperkt, maar de kanselarij-instructie van 1547 bepaalde dat het Hof alle verzoekschriften van publiekrechtelijke instanties en particulieren in behandeling mocht nemen. Veelal betrof het klachten over enige onderheer of gerecht wegens rechtsweigeren of handelen in strijd met het stad- of landrecht. Op klachten van partijen over naar hun mening onrechtmatig gewezen vonnissen kon het Hof opdracht geven om de uitvoering van het vonniss op te schorten en partijen te gelasten voor het Hof te verschijnen teneinde een onderzoek in te stellen. Daardoor kon het Hof inbreuk maken op de autonomie van de lagere overheden. Deze handelwijze werd door de Staten bestreden. Volgens hen mocht het Hof partijen niet voor zich roepen en het hele geding als het ware in hoogste instantie behandelen. Het Hof mocht alleen de rechter of rechtbank voor zich roepen, maar moest het geschil in kwestie aan het landrecht, stadsrecht etc. overlaten. In geen geval mocht het Hof een uitgesproken vonniss herzien of de uitvoering ervan beletten en aldus een dekmantel bezigen om zijn rechtsmacht te vergroten ten nadele van de schepenbanken.

Het Hof weersprak dergelijke beschuldigingen door te betogen dat het zo weinig mogelijk met rechtspraak bezig was, dat het waar mogelijk minnelijke schikkingen aan de ambtlieden overliet, maar dikwijls wel gedwongen was om in te grijpen, aangezien het in vele streken met het recht en de rechtspraak slecht was gesteld.¹⁰ Een voorstel tot aanpassing van de kanselarij-instructie van 1547 werd in 1565 namens de Staten geformuleerd, maar niet door de centrale regering te Brussel goedgekeurd.

Een volgend punt van kritiek van de Staten betrof de samenstelling van het Hof. De professionele juristen waren veelal van buiten Gelder afkomstig. De Staten wilden, zoals bijvoorbeeld verwoord in 1564, dat de “vreemde” raadsheren werden vervangen door Gelderse onderdanen. Gelderland moest geregeerd worden door een Hof dat geheel uit

ingezetenen was samengesteld. Deze zouden volgens Zijp zowel de leiders als de echo van de Statenvergadering zijn. De centrale regering ging niet in op deze wensen, die ertoe zouden leiden dat het “nationale element” de overhand kreeg op het ambtelijke en rechtsgeleerde.¹¹

De Opstand en de verplaatsing van het Hof

Aan de Opstand van de Nederlandse gewesten tegen Philips II, die het begin vormde van de tachtigjarige oorlog (1568-1648), nam het hertogdom Gelder pas nadrukkelijk deel sedert december 1576. Het gewest stuurde na diverse oproepen zijn afgezanten naar de Staten-Generaal die vanaf september 1576 de regerende macht hadden overgenomen. Gelder sloot zich aldus aan bij de opstandige gewesten. Met gewesten als Holland, Zeeland en Vlaanderen sloot het in 1579 de Unie van Utrecht en verklaarde het in 1581 mede in de “acte van verlattinghe” Philips II voor afgezet.

Aan deze politieke ontwikkelingen nam het uiterste zuiden van het hertogdom Gelder geen deel. Sedert de herovering van Roermond door Alva in 1572 zat deze stad opgescheept met een Spaans en Duits garnizoen. De Staten-Generaal probeerden ook hier de troepen weg te krijgen. De Spaanse contingenten vertrokken inderdaad in maart 1577, maar de vijf Duitse vendels uit het regiment Pollweiler waren niet tot de aftocht te bewegen. Derhalve besloten de Staten-Generaal op 20 augustus 1577 de stad te belegeren. Het in november begonnen beleg werd echter op 3 januari 1578 bij de nadering van een Spaans-Waalse troepenmacht weer opgeheven. De stad bleef in Spaanse handen. Behalve Roermond was ook het ambt Montfort verloren. De drost had namelijk het kasteel Montfort aan de ontzettingstroepen overgegeven. Een jaar later, in januari 1579, veroverde Mondragon Erkelenz en Straelen bij de omsingelingsoperaties voor het beleg van Maastricht.¹²

Tegen deze politieke en militaire achtergrond is de verdere geschiedenis van het Hof van Gelder te plaatsen. Jan van Nassau, de namens de opstandigen benoemde stadhouder van Gelderland, sloot op 7 september 1578 de kanselarij te Arnhem en schorste het personeel. Op 25 september 1578 koos deze stadhouder uit de voordracht van de Staten van Gelder acht raadsheren. De nieuw benoemden namen nog in september 1578 de werkzaamheden van het Hof weer op. Hun benoeming werd pas later, op 26 februari 1579, door de hoge overheid, de landvoogd, bevestigd. Basis voor hun functioneren vormde niet meer de kanselarij-instructie van 1547, maar de aangepaste versie die in 1565 aan de centrale regering was voorgelegd. Onder de nieuw benoemden waren ook drie katholieke raadsheren die vóór 7 september deel hadden uitgemaakt van het Hof, te weten Joos van Cranevelt, Leonard van Stalbergen en Jacob van Berck. In maart 1580 werd evenwel geklaagd dat zij geruime tijd niet meer verschenen waren. Aanleiding tot hun vertrek was het koninklijk plakkaat van 9 februari 1580, waarbij was bepaald dat de Raad van Gelre en Zutphen voortaan

te Roermond zou zetelen. Aldus schetst Maris het vertrek van enkele Arnhemse raadsheren in 1580 naar Roermond.¹³ In werkelijkheid lagen de zaken gecompliceerder.

Op het ontslag van de raadsheren door Jan van Nassau op 7 september 1578 werd, voor zover bekend, van Spaanse zijde pas een jaar later gereageerd, kennelijk nadat door de verovering van Maastricht in de zomer van 1579 in het Maasdal het koninklijk gezag voldoende was hersteld. Op 8 november 1579 werd voorzien in de vacature die ontstaan was door de promotie van Johan Wrd tot kanselier van Overijssel. In zijn plaats werd de uit Friesland afkomstige Aemilius Adema tot raadsheer van het Hof van Gelder benoemd. Op 9 februari 1580 werd het reeds genoemde plakkaat op naam van Philips II te Maastricht uitgevaardigd. Het verhaalde allereerst dat sommige raadsheren van het Hof het door de rebellen geregeerde Arnhem hadden verlaten en zich bij Parma hadden gevoegd, terwijl andere collega's te Arnhem waren gebleven. Het nieuw samengestelde Hof te Arnhem was onrechtmatig en derhalve had de koning goedgevonden dat het Hof van Gelder tot nader order te Roermond zou zetelen. Het Hof zou bestaan uit Willem van Gendt die als voorzitter zou optreden, uit de momboir Dionys van Wesenhagen en de ordinaris raadsheren Johan van Niel en Aemilius Adema, alsmede uit de andere raadsheren en suppoosten die bij deze het bevel kregen zich vóór 10 april 1580 naar Roermond te begeven. Het Hof zou op 11 april 1580 te Roermond zijn werkzaamheden starten. De Gelderse ingezetenen werd verboden nog langer het gezag van het Hof te Arnhem te erkennen. Vanuit koningsgezind standpunt betekende dit plakkaat achteraf het herstel van het Hof van Gelder.¹⁴ De keuze voor Roermond als vestigingsplaats zal ingegeven zijn door de omstandigheid dat Roermond de enige grotere stad in het hertogdom Gelder was die aan de zijde van de koning stond. In 1581 zou eveneens de Gelderse Rekenkamer van Arnhem naar Roermond worden verplaatst.¹⁵

Willem van Gendt, Dionys van Wesenhagen en Johan van Niel waren Arnhemse raadsheren die op 7 september 1578 ontslagen waren en die zich kennelijk vervolgens tot Parma hadden gewend. Het is niettemin zeer de vraag of Willem van Gendt een functie in het Hof te Roermond heeft uitgeoefend. Hij was al op 17 november 1579 benoemd tot raadsheer van de Raad van Brabant. Hij keerde pas in 1589 als raadsheer in het Hof van Gelder terug. Johan van Niel overleed vrij spoedig. Hij werd op 15 juni 1580 vervangen door Johan Cranendonck.¹⁶ Einde 1580 omvatte het Hof van Gelder te Roermond nog steeds slechts vier leden, te weten Adema, Cranendonck, Melchior Benschup en de momboir (Wesenhagen). Vier zetels waren vakant, omdat, zo schreef Parma in december 1580, andere raadsheren ongehoorzaam waren aan het bevel om zich te Roermond te vestigen.¹⁷

Zo zagen de Roermondse raadsheren het niet. De raadsheren Joos van Cranevelt, Jacob van Berck, Leonard Stalbergen en Amelis van Amstel van Mijnden, alsmede de raadsheren costumier Peter van Appeldorn en Coenrard van Mekerem hadden zich teruggetrokken uit Arnhem en waren in neutrale steden en plaatsen gaan wonen. Op verzoek van de raadsheren te Roermond verklaarde notaris Goert van Vierssen op 23 november 1580 dat

Cranevelt en Stalbergen sinds de zomer in het Kleefse, neutrale Huissen woonden. Berck was rond Pasen in Huissen komen wonen, maar was later stroomopwaarts met onbekende bestemming vertrokken. De raadsheer Van Mynden was evenmin te Arnhem, maar bevond zich mogelijk in Kranenburg of 's-Gravenhage. Blijkens brieven van de raadsheren te Roermond van december 1580 was het gedrag van de afwezigen wel te verontschuldigen. In Roermond had het Hof niet veel te doen, waardoor er te weinig inkomsten waren om alle acht raadsheren met hun gezinnen te onderhouden. Bovendien leefden de afwezigen in de hoop dat een andere, meer in het noorden gelegen stad zich aan de koning zou overgeven. Het was voorts maar de vraag of zij nu als ongehoorzamen moesten worden beschouwd en op hen de straf van het verlies van hun ambt van toepassing was. Zij hadden immers hun goede wil getoond door naar neutraal gebied uit te wijken. Zij zouden nog éénmaal gemaand moeten worden om naar Roermond te komen alvorens hun ambt te verliezen.¹⁸

Illustratief voor deze overgangssituatie is de loopbaan van Jacob van Berck in deze periode. Nadat hij enige jaren als raadsheer extra-ordinaris zonder salaris had gefungeerd, werd hij op 4 januari 1578 tot raadsheer ordinaris benoemd, maar na iets meer dan een half jaar werd het Hof door de rebellen gesloten. Vervolgens werd hij evenwel met Cranevelt en Stalbergen lid van het nieuw samengestelde Hof. Hij had zich toen, als uitvloeisel van de Keulse vredeshandel, zeer ingezet om de koningsgetrouwen en opstandigen tot verzoening te brengen. Hij had zijn werk in het Hof verricht tot in januari-februari 1580, zonder dat hij tot het afleggen van enige eed was gedwongen. In februari 1580 eiste de magistraat van Arnhem in opdracht van Jan van Nassau van hem een ongewoonlijke eed die strijdig was met het katholieke geloof.¹⁹ Hij was daarop op 20 februari 1580 naar Kleef vertrokken en verbleef nadien te Emmerik. Te Roermond was hij, gezien het geringe aantal zaken, niet nodig. Berck verzocht de landvoogd begin 1581 om gecontinueerd te worden in het Hof te Roermond. Zo eenvoudig was dat echter niet. De functies van raadsheren ordinaris waren, blijkens de naar aanleiding van dit verzoek uitgebrachte adviezen, bezet. De zetel van Wesenhagen was niet vacant en die van Wrdt was door Adema ingenomen. Uiteindelijk werd Berck op 17 juni 1581 benoemd tot raadsheer extra-ordinaris. Nog langer duurde het, voordat Leonard van Stalbergen in Roermond werd benoemd. Pas in oktober 1582 moest het Hof te Roermond van het advies dienen op het rekest van Van Stalbergen die daarin betoogde dat hij raadsheer van het oude Hof was geweest, maar sinds maart 1580 als vijand van de Staten gold. Hij had zich daarop teruggetrokken op Keuls gebied en was later in Huissen gaan wonen. Hij werd op 5 februari 1583 weer tot raadsheer benoemd.²⁰ Over de benoeming van Cranevelt ontbreken de gegevens. Cranevelt ging in ieder geval qua ancienniteit vóór Stalbergen. Ook de uit het kwartier van de Veluwe afkomstige raadsheer costumier Coenraad van Mekeran moet zich op een gegeven moment naar Roermond hebben begeven.²¹ Afsluitend kan aldus worden geconcludeerd dat inclusief Willem van Gendt, die in 1580 waarschijnlijk niet meer in Roermond werkzaam is geweest, maar pas in 1589 vanuit Brabant kwam, in totaal zes Arnhemse raadsheren naar laatstgenoemde stad zijn over-

gekomen. Maximaal drie van hen waren gelijktijdig in functie.

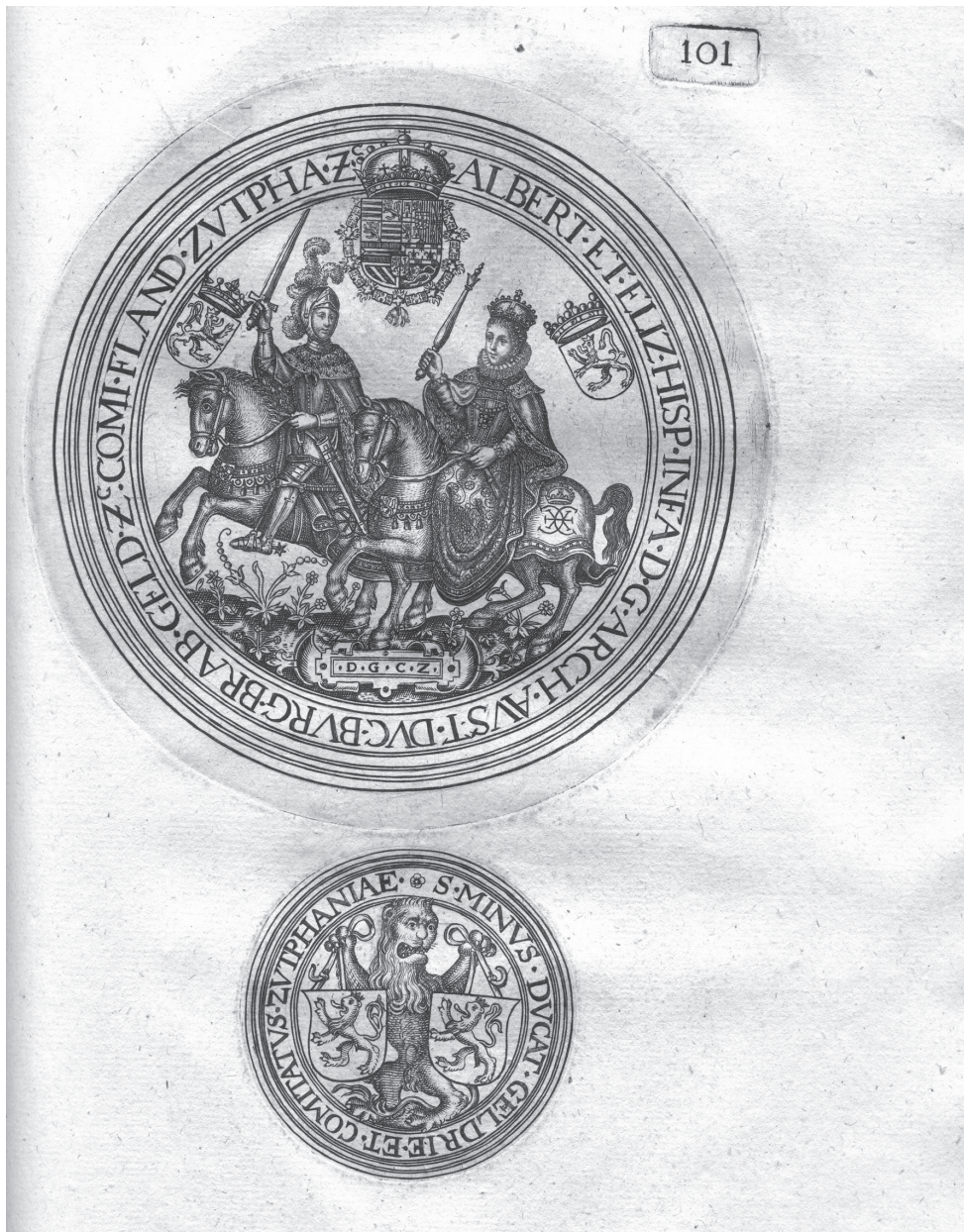
Het hertogdom Gelder was sinds 1578 niet alleen verdeeld in een opstandig en een (klein) koningsgetrouw gedeelte, het kende sedert 1580 ook twee hoven van Gelder: Het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem voor het gedeelte dat de zijde van de Opstand had gekozen en dat deel uitmaakte van de Republiek der Verenigde Nederlanden, en het Hof van Gelder te Roermond voor dat gedeelte dat (weer) onder het gezag van de koning stond. Voor het Roermondse Hof was continuïteit gelegen in het personele vlak en in de organisatie en bevoegdheden, gebaseerd op de kanselarij-instructie van 1547. Voor het Arnhemse Hof kwam de band met de periode vóór 1578 tot uitdrukking in de plaats van vestiging en in het bezit van het archief vanaf 1544. De raadsheren die naar Roermond gingen, hadden nauwelijks archiefstukken kunnen meenemen. Een uitzondering in dezen vormde de naar Roermond gekomen leengriffier die nog leenregisters vanaf 1552 onder zich had.

Aanvankelijk viel, gezien de militaire situatie, het grootste gedeelte van het Overkwartier nog onder het gezag van het Arnhemse Hof. In 1582 werd zelfs nog een riddermatige uit het Overkwartier, Dirk van Westrum, bezitter van het riddermatige goed Langendonk te Grefrath in het ambt Krickenbeck, tot raadsheer van het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem benoemd.²² Het ressort van het Hof te Roermond was feitelijk beperkt tot Roermond en omgeving. In 1586 werd Venlo belegerd door troepen van Parma. De stad gaf zich vooral door toedoen van de burgerij over. Een jaar later volgde de stad Geldern. Toen op 25 juni 1589 het kasteel Blijenbeek werd veroverd, was het hele Overkwartier weer in Spaanse handen. Gedurende enige jaren reikte het ressort van het Hof zelfs tot aan de Waal, totdat Nijmegen in 1591 na een beleg voor Maurits capituleerde.²³ Het ressort van het Hof van Gelder te Roermond omvatte voortaan in ieder geval het Overkwartier van Gelder, sinds 1590 feitelijk een zelfstandig gewest dat tot de Spaanse Zuidelijke Nederlanden behoorde. De rechtsmacht strekte zich sinds 1586 voorts uit over het land van Weert, Nederweert en Wessem.

Het ressort van het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem omvatte de kwartieren van Nijmegen, Zutphen en Arnhem, zoals gezegd min of meer de huidige provincie Gelderland.

Het Hof van Gelder te Roermond in de zeventiende eeuw

Het Hof van Gelder heeft na 1580 voortdurend zijn zetel te Roermond gehad, op twee uitzonderingen na. De eerste is direct in het begin van de zeventiende eeuw te situeren. Einde mei 1604 trokken muitende Spaanse troepen de stad binnen en bleven er bijna een jaar.²⁴ Het Hof week uit naar Venlo. Nadat de muitende troepen in mei 1605 weer vertrokken waren, kregen de raadsheren de opdracht naar Roermond terug te keren. Drie raadsheren trachtten het verblijf te Venlo te rekken, hetgeen aan de reeds teruggekeerde raadsheren

Het grote en kleine zegel van het Hof van Gelder te Roermond ten tijde van de aartshertogen Albert en Isabella vervaardigd door de zegelsnijder Sybrecht Waterlooz vóór of in 1604. Gravure in: *De seghelen der graven van Vlaenderen ende voorschriften van hunne brieven historiwijs uytgheleyt*, eerst in 't Latijn ende nu in het Vlaensch door Olivier de Wree, rechtgheleerde van Brugghe, Brugge 1640, plaat 101.

en advocaten op 28 september 1605 aanleiding gaf tot klachten. De bejaarde kanselier Van Criepe gaf het slechte voorbeeld. Hij had zich te Luik gevestigd en wilde met het oog op de gezondheidstoestand van zijn echtgenote zelfs na een daartoe strekkend bevel van 18 maart 1606 niet naar Roermond terugkomen.²⁵

Ter zake van de bevoegdheden van het Hof werd in goed overleg met de Staten van het Overkwartier een nieuwe kanselarij-instructie uitgewerkt die in 1609 van kracht werd. De verzoekschriftenprocedure die in het verleden zo vaak aanleiding tot klachten over bevoegdheidsoverschrijding had gegeven, werd gehandhaafd maar beperkt. De nieuwe instructie beoogde onder meer enerzijds de competentie van de schepenen veilig te stellen en anderzijds het toezicht op de kwaliteit van de rechtspleging voor deze schepenenbanken te verbeteren. De instructie stelde een verordening betreffende het hoger beroep van vonnissen van de schepenenbanken in het vooruitzicht die na enige strubbelingen in 1613 van kracht werd.²⁶ In goed overleg tussen Hof en Staten van het Overkwartier werd in dezelfde jaren het Gelderse Land- en Stadsrecht ontworpen, een codificatie van burgerlijk recht, strafrecht, burgerlijk- en strafprocesrecht, die in 1620 werd afgekondigd.²⁷

Het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) leidde tenslotte tot uitbreiding van het ressort van het Hof. De centrale regering overwoog dat eertijds voor Overijssel, Drenthe en Lingen een Raad van Overijssel was opgericht die kennis nam van possessoire zaken en processen in hoger beroep. Sinds het sluiten van het Twaalfjarig Bestand vielen alleen nog de stad Oldenzaal en de stad en heerlijkheid Lingen onder het landsheerlijke gezag van de aartshertogen. Deze enorme gebiedsvermindering was nu aanleiding om op 19 november 1612 de Raad van Overijssel op te heffen en het resterende ressort toe te voegen aan dat van het Hof van Gelder te Roermond “als wesende de provincie daer aldernaest gelegen”. Ten gerieve van de onderdanen zouden in Oldenzaal of Lingen twee raadsheren zetelen voor wie processen in eerste aanleg en in hoger beroep geïnstrueerd zouden worden. Na de instructie moesten de processen naar het Hof te Roermond worden gezonden waar het vonnis zou worden gewezen.

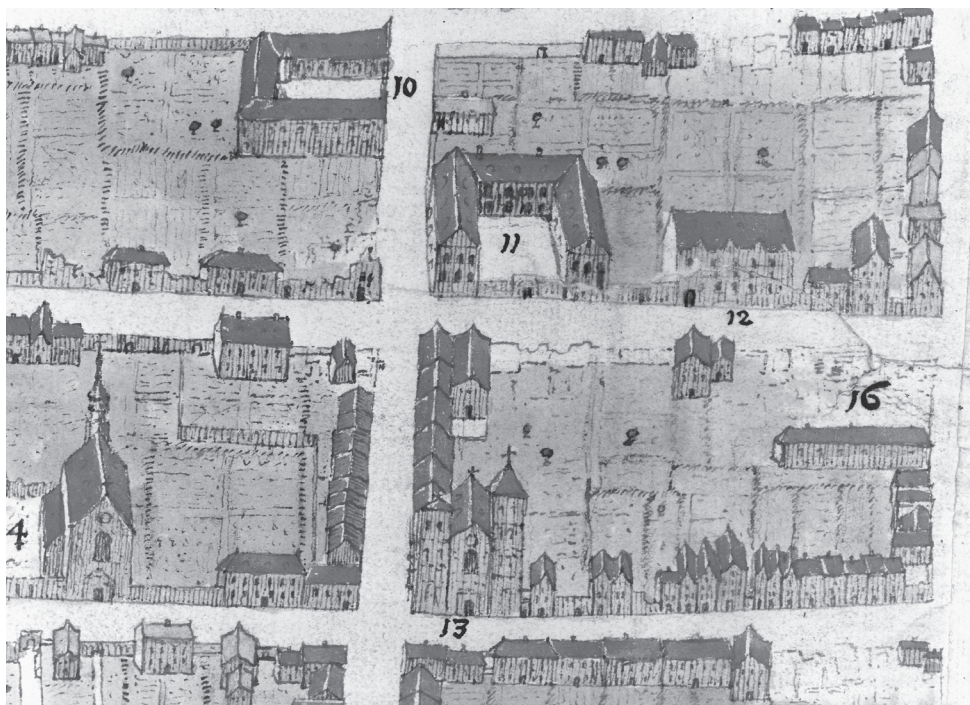
De bevoegdheden van het Hof van Gelder ten aanzien van dit afgelegen district werden nadien nog op enige punten gespecificeerd. Plakkaten bedoeld voor Overijssel zouden aan het Hof van Gelder te Roermond ter publicatie worden toegezonden. Blijkens hetzelfde besluit van 20 juli 1623 zou het Hof kennis nemen van appellens van Oldenzaal, uit Twente en van andere kleine steden, die voorheen ter klaring van Deventer stonden. Na het verlies van Oldenzaal in 1626 bleef alleen nog Lingen over. Ook hier was het nodig de bevoegdheid van het Hof nog te specificeren. Op 11 maart 1627 bepaalde de Geheime Raad op klachten van de drossaard, de Staten en de stad Lingen dat het Hof kennis zou nemen van zaken betreffende de drossaarden en de Staten, en van alle possessoire zaken. Kwesties betreffende rechters, officieren, steden en andere subalterne plaatsen kwamen in eerste aanleg voor de drossaard en zijn assessoren en pas in appel voor het Hof. Geschillen betreffende marken en holtingen zouden in het geheel niet voor het

Hof komen.²⁸ Het archief van het Hof bevat inderdaad een aantal stukken betreffende Oldenzaal en Lingen.

In 1632, tijdens de Maasveldtocht van Frederik Hendrik, kwam bijna het gehele Overkwartier in Staats bezit, toen na een korte belegering Venlo, Straelen, Roermond en Erkelenz capituleerden. Geldern bleef de enige stad en vesting in handen van Spaanse troepen. Aan de werkzaamheden van het Hof van Gelder te Roermond kwam op 5 juni 1632 voorlopig een einde. Het archief werd krachtens de capitulatievoorwaarden overgebracht naar het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem. Het gebouw werd in gebruik genomen als legermagazijn.²⁹ Het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem was weer bevoegd in nagenoeg het gehele Overkwartier.

De buiten functie geraakte raadsheren van het Roermondse Hof bleven in Roermond wonen en waren daar nog einde 1633. Aangezien nu de termijn bijna verstreken was, waarbinnen zij krachtens de capitulatievoorwaarden de stad konden verlaten, vroegen zij de gouverneur-generaal waar zij heen moesten gaan. Op advies van de Raad van State kregen zij op 5 januari 1634 het bevel zich te Geldern te vestigen.³⁰ Het Hof hervatte daarop in maart 1634 zijn werkzaamheden te Geldern en wel in het nadien afgebroken kasteel van de hertogen van Gelder aldaar. In 1634 werd vanuit de vesting Stevensweert het gebied ten zuiden van Roermond weer onder Spaans gezag gebracht. Niettemin was, waarschijnlijk wegens het geringe ressort, het Hof slechts uit drie raadsheren samengesteld.³¹ Op 26 april 1635 besloot de centrale regering te Brussel aan het Hof te Geldern ook de rechtspraak op te dragen over de tollën en licenten op de Rijn en de Maas die voordien door de in 1624 opgerichte Licentkamer te Roermond was uitgeoefend. In dergelijke gevallen zouden de raadsheren recht spreken door tussenkomst van een rekenmeester van de Gelderse Rekenkamer.³² Deze competentie in licent- en tolzaken eindigde weer in 1637, toen het gehele Overkwartier na de capitulatie van Venlo (25 augustus) en Roermond (3 september) weer onder Spaans gezag kwam. Kort voor deze militaire operatie had de landsheer op 27 juni 1637 de ingezetenen van het platteland al verboden voor het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem processen aan te spannen, en de leenmannen om aldaar rechtshandelingen ten aanzien van Gelderse leengoederen te verrichten.³³ Het Hof keerde blijkens een schrijven van de gouverneur-generaal aan de kanselier De Gaule pas na 14 mei 1638 naar Roermond terug.³⁴

De meest verstrekkende gebeurtenis op lange termijn was de tweede stadsbrand van Roermond van 31 mei 1665. Het gebouw van het Hof van Gelder ging in vlammen op. Het sinds 1634 gevormde archief ging vrijwel geheel verloren. Voornamelijk de leenregisters die vanaf het begin van de zeventiende eeuw waren aangelegd, bleven behouden, kennelijk omdat deze in het woonhuis van de leengriffier werden bewaard. Onder deze ontredende omstandigheden kregen het Hof en de Gelderse Rekenkamer de strikte opdracht Roermond niet te verlaten.³⁵

Het herbouwde Hof van Gelder na de stadsbrand van 1665. Detail van de kaart van Roermond vervaardigd door Herman Janssens omstreeks 1670. Collectie Stedelijk Museum Roermond. Foto: Harry Paping Maastricht.

Een poging tot opheffing van het Hof

In de laatste decennia van de zeventiende eeuw werd door de Staten van het Overkwartier geregeld geklaagd over de trage procesgang voor het Hof en de hoge proceskosten. De Staten wisten zelfs gedaan te krijgen dat bij besluit van de soeverein van 12 juli 1686 het Hof werd opgeheven.³⁶ Zodra het gerucht van de opheffing te Roermond bekend werd – de tekst van het officiële besluit was nog niet gearriveerd – kwamen de gedeputeerden van de Staten op 12 augustus 1686 bijeen en stelden een nieuw reglement aangaande de revisie op. Bij afwezigheid van een Hof zou van vonnissen van schepenbanken ten platten lande revisie mogelijk zijn op de schepenbanken van de steden. Vonnissen van de stedelijke schepenbanken zouden gerevideerd worden door het hofdgerecht Roermond.³⁷ Terzelfder tijd betoogde het Hof in brieven aan de koning te Madrid, de landvoogd en de Raad van State dat de opheffing tot verdrukking van de onderdanen en tot neergang van de rechtspraak zou leiden. Het initiatief tot opheffing schreven de raadsheren toe aan de erfmaarschalk Van Hoensbroek die zo wraak nam, omdat de momboir enige procedures tegen hem had inge-

steld. In een circulaire van 14 augustus 1686 wilde het Hof weten wie had toegestemd in de opheffing, zoals die op naam van de Staten van het Overkwartier was verzocht. De schepenen en raadsverwanten van Roermond antwoordden al op 17 augustus 1686 dat zij niet wisten hoe het verzoek tot opheffing tot stand was gekomen, aangezien de Roermondse afgevaardigden geen ruggespraak met het stadsbestuur hielden. Op 10 september verklaarden zij dat het stadsbestuur nooit een besluit inzake de opheffing had genomen, en zij keurden alle stappen in dezen af. Twee dagen later verklaarden zij nog dat zij hadden ingestemd met het genoemde ontwerp-reglement aangaande de revisie, “maer alleen in cas van absolute suppressie”.³⁸ Hoe het ook zij, bij besluit van 3 november 1687 herriep de koning, gehoord de Hoge Raad der Nederlanden, het eerdere besluit tot opheffing van 12 juli 1686, een besluit dat niet in werking was getreden. Het Hof heeft immers in 1686-1687, onder andere blijkens het vonnisregister van die jaren, zijn werkzaamheden voortgezet.³⁹ Niettemin bleef gevaar dreigen van de kant van de Staten. In 1688 stelden zij in een memorie voor om het Hof ondergeschikt te maken aan de Grote Raad van Mechelen.⁴⁰

Het Hof van Gelder tijdens de Spaanse successie-oorlog

Bij het uitbreken van de Spaanse successie-oorlog (1702-1713) over de erfenis van de Spaanse koning Karel II werd het Overkwartier van Gelder, een gewest dat immers tot de Spaanse Zuidelijke Nederlanden behoorde, in het najaar van 1702 voor een gedeelte bezet door Staatse troepen. Dit Staatse gedeelte werd voorlopig als generaliteitsland van de Republiek der Verenigde Nederlanden bestuurd. De stad en vesting Geldern capituleerden pas een jaar later in 1703 voor Pruisische troepen. Einde 1704 waren de verhoudingen zo uitgekristalliseerd dat men van een Staatse en een Pruisische zone kon spreken. Tot het Pruisische gedeelte behoorden de ambten Geldern, Straelen en Wachtendonk, het dorp Hinsbeck in het ambt Krickenbeck, Erkelenz, Middelaar en de heerlijkheden op de rechter Maasoever als Arcen en Well. Onder het Staatse gedeelte ressorteerden de steden Roermond en Venlo, de ambten Kessel, Montfort en Krickenbeck zonder Hinsbeck, en het land van Weert.

Na de capitulatie van Roermond op 7 oktober 1702 heerste aanvankelijk een bestuurlijk en rechterlijk vacuüm. De Staten-Generaal hadden zich bij de capitulatie het recht voorbehouden om het Hof te laten voortbestaan dan wel op te heffen. Bij gebrek aan een duidelijke uitspraak was de rechtspraak van deze instelling tot stilstand gekomen. Er was geen hoger beroep meer mogelijk en vonnissen werden niet ten uitvoer gelegd. Deze impasse werd pas in april 1703 door de raadsheren zelf doorbroken. Zij wezen de Staten-Generaal erop dat zij ingevolge de capitulatie hun werkzaamheden hadden gestaakt. Zij hadden alleen nog maar wetten afgekondigd en een enkele rechtsvoorziening getroffen, als het niet anders kon, aangezien de Staten-Generaal hen anderzijds ook niet uitdrukkelijk bevolen had hun

werk neer te leggen. Nu wilden zij hun functies weer opnemen, omdat zij begrepen hadden daardoor niet in strijd met de bedoelingen van de Staten-Generaal te handelen. De Staten-Generaal besloten daarop op 24 april 1703 dat de raadsheren zouden worden gecontinueerd om recht te spreken. Bijna een jaar later, op 22 maart 1704, werd het Hof ook gecontinueerd ten aanzien van de rechtspraak in het Pruisische gedeelte van het Overkwartier.⁴¹

De bevoegdheden van het Hof waren in de nieuwe constellatie aanzienlijk beperkt. Bestuurlijke taken werden in het Pruisische gedeelte niet door het Hof, maar door een voorlopig bestuur waargenomen. In het Staatse gedeelte hadden de Staten-Generaal op 24 april 1703 de rechterlijke bevoegdheid van het Hof hersteld, maar niet voorzien in een duidelijke toewijzing van met name bestuurlijke bevoegdheden. Daardoor was het niet duidelijk of het Hof nog wel bestuurlijke taken bezat. Het gevolg was dat de steden en dorpen in dezen niet langer aan het gezag van het Hof wilden gehoorzamen. Aan de andere kant moesten allerlei verzoekschriften van kerspels, ambtenaren en particulieren die voorheen door het Hof werden afgedaan, nu ter kennis van de Staten-Generaal worden gebracht. Tenslotte grepen de Staten-Generaal ook in de rechtspraak in. Zij schortten vonnissen op, trokken de behandeling van zaken aan zich of verwezen processen naar andere gerechtshoven. Het Hof wees niet meer vonnis bij arrest en was aldus geen soeverein hof meer.⁴²

De verdeling van het Overkwartier

Aan het einde van de Spaanse successie-oorlog vielen de Zuidelijke Nederlanden aan Oostenrijk toe, maar het Overkwartier werd onder de mogendheden verdeeld. Op 2 april 1713 deed keizer Karel VI bij verdrag te Utrecht afstand ten behoeve van de koning van Pruisen van de soevereiniteit over het gedeelte van het Overkwartier dat deze laatste al sinds 1703 in bezit had, met uitzondering van Erkelenz, alsmede van de soevereiniteit over de ambten Kessel en Krickenbeck. Kort daarna op 11 april 1713 sloten Frankrijk, Engeland en de Republiek der Verenigde Nederlanden een verdrag waarbij onder andere de Zuidelijke Nederlanden – afgezien van het Pruisische gedeelte van het Overkwartier – werden overgedragen aan de Republiek die deze op haar beurt aan Karel VI zou afstaan, zodra de oprichting van een gordel van Staatse barrièrevestingen op de grens met Frankrijk geregeld was. Bij het Barrièretraktaat van 15 november 1715 tenslotte behield de Republiek de stad Venlo, de vesting Stevensweert en het grootste gedeelte van het ambt Montfort. Oostenrijk verwierf van het voormalige Spaanse Gelre enkel de stad Roermond met naaste omgeving en het land van Weert. Erkelenz werd na de ontruiming door Pruisen in 1713 onmiddellijk door Gulik bezet. De formele overdracht vond pas later in 1719 plaats.⁴³

In het verdrag tussen de keizer en de koning van Pruisen van 2 april 1713 was de verplichting opgenomen om in het Pruisische gedeelte een hoogste rechtscollege op te richten, opdat niemand voor een buitenlandse rechter zou behoeven te verschijnen. Het Hof te

Roermond liet weliswaar aan de koning weten ook in het Pruisische gedeelte de rechterlijke taken te willen uitoefenen, maar op dit voorstel ging deze niet in. De koning van Pruisen liet op 12 december 1713 aan de te Geldern geïnstalleerde Interimcommissie weten dat hij voor Pruisisch Gelder een Hof van Justitie of Justizcollegium te Geldern had opgericht. Op 21 februari 1714 werden de raadsheren beëdigd.⁴⁴

In het voorjaar van 1715, toen de onderhandelingen die leidden tot het Barrièretraktaat van 1715 gaande waren, had het Hof van Gelder al vernomen dat Venlo en Stevensweert aan de Republiek zouden worden afgestaan, waardoor na de gebiedsafstand aan Pruisen in 1713, een tweede verdeling van het Overkwartier te verwachten was. Het Hof vroeg zich in een brief van 5 april 1715 aan de Staten-Generaal af, of het niet nuttig zou zijn in het Barrièretraktaat vast te leggen dat het Hof te Roermond de rechtspraak zou uitoefenen over zowel het Oostenrijkse als Staatse gedeelte van het Overkwartier. Ook aan de Oostenrijkse gevolmachtigde minister hadden de raadsheren zo'n schrijven gericht. Op 11 oktober 1715 kwam het Hof op deze kwestie terug. Het had vernomen dat aan de Republiek de soevereiniteit over de stad Venlo, de vesting Stevensweert en het grootste gedeelte van het ambt Montfort was aangeboden en dat de Staten-Generaal "aldaer souden oprechten een particulier tribunal van hooge justitie". Het Hof maakte zich zorgen over deze ontwikkeling. De afstand aan Pruisen en de oprichting van het Justizcollegium in Geldern hadden op het gebied van de rechtspraak al tot grote bezwaren geleid, "dat soo de gemeentens als particulieren van beyde de quartieren differenten tegens malcanderen hadden, dickwils moesten uuytstaen dubbelde proceduren en kosten, diversiteyt van gewijsdens ofte het in confusie te laten". De bezwaren zouden bij een verdere verdeling van het Overkwartier en van de rechtsbedeling alleen maar groter worden, wanneer men in geschillen voor drie hoven betrokken zou kunnen worden. Het Hof pleitte derhalve voor de "administratie van een geunieerde superieure justitie". Het Barrièretraktaat van 15 november 1715 bevatte evenwel de bepaling dat het de Staten-Generaal vrijstond een hof van appel in het aan de Republiek over te dragen gedeelte van het Overkwartier op te richten.⁴⁵

Vooruitlopend op de overdracht van Roermond aan Oostenrijk ontsloegen de Staten-Generaal op 18 januari 1716 de raadsheren van de eed van trouw, een besluit dat op 12 februari werd gepubliceerd. De stad ging op 1 maart 1716 officieel in Oostenrijks bezit over. In deze overgangsfase, op 15 februari 1716, wendden de raadsheren zich nog eens tot de Staten-Generaal. Zij vroegen zich af of zij de lopende zaken van de onderdanen van het Staatse Overkwartier zouden afdoen en of in het algemeen "de administratie van de hooge justitie te Roermond geunieert" zou kunnen blijven. De voorstellen van het Hof van Gelder werden niet overgenomen.⁴⁶

Na de overdracht van Roermond aan Oostenrijk liet de drossaard van het ambt Montfort aan de Staten-Generaal weten dat naar zijn mening het Hof te Roermond geen jurisdictie meer in het nu definitief Staatse Overkwartier bezat. De Staten-Generaal bevestigden op 13 maart 1716 dat het ambt Montfort inderdaad "voortaen niet meer subject sal wesen aen de

jurisdictie van het hof te Roermonde”, terwijl zij een week later aan het stadsbestuur van Venlo lieten weten dat deze magistraat het Hof te Roermond niet meer moest “erkennen noch eenighe acten van jurisdictie van ’t selve admitteren”.⁴⁷ Toch bleef het Hof rechtspraak uitoefenen in het Staatse gedeelte, waarop de Staten-Generaal op 25 mei 1716 genoodzaakt waren te bepalen dat alle handelingen, die het Roermondse Hof ten aanzien van de ingezetenen van het Staatse Overkwartier sedert 18 januari 1716 hadden ondernomen, krachteloos waren. Ingezetenen die elkaar toch voor het Hof in rechte betrokken, zouden in een nog vast te stellen boete vervallen. Het besluit van de Staten-Generaal werd apart gedrukt om algemeen bekend te worden gemaakt.⁴⁸ Voor het Staatse Overkwartier besloten de Staten-Generaal uiteindelijk op 5 juni 1717 een Hof van Gelder te Venlo op te richten.⁴⁹

De Oostenrijkse periode van het Hof van Gelder

De samenvoeging van het Hof van Gelder en het stadsbestuur van Roermond

Toen op 12 februari 1716 het besluit van de Staten-Generaal werd afgekondigd, waarbij de raadsheren van hun eed werden ontslagen, eindigde de Staatse periode. Het duurde nog tot 27 februari 1716, voordat een legerafdeling onder baron van Dalberg in Roermond arriveerde, waarna de graaf van Maldeghem op 1 maart 1716 Oostenrijks Gelder voor Karel VI in bezit nam. In de volgende weken van maart legden de leden van het Hof, de magistraat van Roermond en de gereeders van de kerspels op het platteland de eed van trouw aan de nieuwe soeverein af.⁵⁰ Hoewel nu de staatsrechtelijke band met de Zuidelijke Nederlanden geheel was hersteld en het Oostenrijkse Overkwartier op grond van de in internationale verdragen vastgelegde garanties opnieuw aanspraak kon maken op de oude voorrechten en privileges die tot aan de capitulatie van Roermond in 1702 de bestuurlijke betrekkingen met de centrale instellingen te Brussel hadden bepaald, was het evenwicht in die betrekkingen blijvend in het nadeel van het Overkwartier veranderd. Zulks was het gevolg van de enorme verkleining van het onder Brussel teruggekeerde Overkwartier, te weten Roermond en omgeving en het land van Weert, en van het danig verminderde economische potentieel van dit rompgewest.⁵¹ Aan de druk van centralistische tendensen kon het Hof geen weerstand bieden.

De geringe betekenis van Oostenrijks Gelder vanuit Brussels c.q. Weens standpunt als mede klachten over de rechtspraak leidden in 1737 tot een ingrijpende reorganisatie. Einde januari 1736 kreeg de Geheime Raad van de landvoogdes een memorie betreffende de verbetering van de rechtspraak in Oostenrijks Gelder ter advisering voorgelegd. Deze was naar algemeen gevoelen sedert de verdeling van het Overkwartier achteruit gegaan. De memorie bevatte twee voorstellen: er zouden twee of drie schepenen van het hooftgerecht Roermond of twee leden van het Hof kunnen worden aangewezen als commissarissen-instructeurs die de processen tot de vonniswijzing zouden voorbereiden. Het vonnis zou dan

gewezen kunnen worden door deze commissarissen-instructeurs en twee of drie door de landsheer te benoemen adjuncten. Het tweede voorstel hield in dat de rechtspraak van het Hof zou worden overgeheveld naar de schepenbank Roermond die grotendeels uit juristen was samengesteld.

De Geheime Raad overwoog op 28 april 1736 dat het stadsbestuur negen schepenen telde en dat het Hof een kanselier, twee raadsheren costumier en vier gegradueerde raadsheren omvatte. Het kleine Oostenrijkse Overkwartier had aldus een teveel aan rechters. Men zou Hof en stadsbestuur kunnen afslanken, maar het beste was toch dat rechtspraak en bestuur voortaan werden uitgeoefend door “un seul corps de justice” en dat de twee bestaande instellingen samensmolten tot één lichaam. De landvoogdes stuurde dit consult van de Geheime Raad op 28 mei 1736 door naar Karel VI te Wenen die op 1 augustus 1736 liet weten dat het Hof inderdaad niet langer op de oude voet kon voortbestaan. Een reorganisatie was absoluut noodzakelijk. Het Hof sprak evenwel recht zonder appel op basis van het jus de non evocando, terwijl het stadsbestuur van Roermond eveneens privileges bezat. Aangezien Karel VI bij zijn inhuldiging te Roermond gezworen had de privileges te eerbiedigen, kon hij de privileges niet buiten werking stellen noch de instellingen opheffen zonder toestemming van de Staten. De landvoogdes kreeg de opdracht een project-reglement op te stellen, dit aan de Staten ter goedkeuring voor te leggen en het vervolgens aan Karel VI toe te zenden. De Staten zouden naar verwachting geen problemen maken.

De landvoogdes kreeg geenszins de vrije hand. Het nieuwe ene lichaam zou blijkens het schrijven uit Wenen bestaan uit een kanselier, twee raadsheren costumier en zes anderen, aan wie de titel van raadsheer gegeven kon worden. Uit deze zes moesten er telkenjare drie worden voorgedragen voor het ambt van burgemeester. De burgemeester en de twee jongste raadsheren zouden het bestuur van de stad en de geldmiddelen onder hun hoede nemen. De zaken die tot de competentie van het voormalige Hof behoorden, zouden in handen liggen van de kanselier, de twee raadsheren costumier en drie gegradueerde raadsheren. De rechtspraak van de schepenbank Roermond zou door de burgemeester en de drie jongste raadsheren worden uitgeoefend. Wanneer men deze richtlijnen volgde, was het mogelijk “de conserver sur ce pied les fonctions des deux corps dans un seul et maintenir, autant qu’il est possible, les privilèges et les usages anciens”.⁵²

Op 11 januari 1737 werd het ontwerp-reglement voor de nieuwe rechterlijke en bestuurlijke organisatie ter goedkeuring naar Wenen gestuurd. Namens Karel VI werd op 13 april 1737 nogmaals overwogen dat het de oprichting betrof van “un seul tribunal” uit het Hof en de magistraat, met als gevolg “de supprimer par conséquent l’existence réelle d’un des deux corps”. Het ontwerp moest aan de Staten worden voorgelegd die “selon toutes les apparences ne trouveront rien à redire à une disposition”. Na hun goedkeuring moest het ontwerp te Wenen onder de handtekening van Karel VI worden uitgevaardigd, zoals “l’exige l’établissement d’un nouveau tribunal de justice pour une de mes provinces”.

Het ontwerp werd tijdens een buitengewone landdag op 4 en 5 juni 1737 aan de Staten

van het Oostenrijks Overkwartier voorgelegd. Wanneer Weense kringen werkelijk gemeend hadden dat de Staten de nieuwe rechterlijke organisatie zonder bezwaar zouden accepteren, dan hadden zij zich deerlijk vergist. De Staten vonden dat de samenvoeging van Hof en magistraat leidde tot vernietiging van de privileges en tot een “*confusion générale inextricable*”. Zij verwoordden onder meer het bezwaar dat juristen veel minder geschikt waren om de stad te besturen en de geldmiddelen te beheren dan ervaren burgers en kooplieden, een vooruitziende blik. De Geheime Raad vond in haar consult van 1 juli 1737 de bezwaren van de Staten onvoldoende gegrond om de invoering van de nieuwe rechterlijke organisatie tegen te houden. Volgens haar werd door de invoering niet aan de privileges getornd. Die mening was men ook te Wenen toegedaan. Het op naam van Karel VI op 2 oktober 1737 uitgevaardigde reglement werd naar Brussel gestuurd en tijdens de landdag van 20 november 1737 aan de Staten overhandigd. Een poging van de Staten tot opschorting van het reglement had geen succes.⁵³

Overwegend het (te) grote aantal rechters in een zo klein territoire voegde Karel VI aldus bij diploma van 2 oktober 1737 het Hof van Gelder en het stadsbestuur en schepenbank Roermond samen tot één lichaam geheten “Raad van de provincie en hertogdom Gelder”. Deze Raad bestond uit een eerste kamer die de taken van het oude Hof uitoefende, en een tweede kamer die de bevoegdheden van de oude magistraat én schepenbank bezat. De nieuwe instelling kende een kanselier, twee raadsheren costumier en zeven gegradueerde raadsheren inclusief de momboir. De eerste kamer die het werk van het Hof voortzette, omvatte de kanselier, de oudste raadsheer costumier, de momboir en de twee oudste gegradueerde raadsheren. De tweede kamer, de voortzetting van magistraat en schepenbank, bestond uit de burgemeester, de jongste raadsheer costumier en de drie jongste gegradueerde raadsheren. De eerste kamer vergaderde in de kanselarij, de tweede in het stadhuis. Elke kamer had een aparte griffier.

Beide kamers konden gezamenlijk vergaderen. De vonniswijzing in criminele processen moest blijkens een instructie voor de kanselier van 1 februari 1738 door beide kamers gezamenlijk geschieden. Gezamenlijk zouden de eerste en tweede kamer jaarlijks ook een voordracht opstellen voor de functie van raadsburgemeester van Roermond. De kandidaten moesten uit de zes gegradueerde raadsheren worden genomen. De momboir was uitdrukkelijk niet verkiesbaar.⁵⁴

Twee zelfstandige instellingen, het Hof en het stadsbestuur van Roermond, waren aldus van hogerhand samengevoegd tot één nieuw lichaam. De samensmelting was evenwel niet volkomen. Bovendien had het stadsbestuur in het verleden gewaakt over zijn autonomie tegen mogelijke bevoegdheidsoverschrijdingen van het Hof. De nieuwe constellatie leidde dan ook aanvankelijk tot fricties. De tweede kamer beklaagde zich er begin 1738 bij de Geheime Raad over dat de eerste kamer haar verordeningen toestuurde en als vanouds het bevel had gegeven deze af te kondigen. De tweede kamer zou voorts graag zien dat zij als stadsbestuur in openbare plechtigheden de rang zou behouden als vanouds teneinde het

stadsbestuur niet met het Hof te verwarren. Voorts klaagde zij over de eerste kamer die geweigerd had om, zoals voorgeschreven, gezamenlijk enige criminele zaken te behandelen, omdat deze van weinig belang zouden zijn.

De Geheime Raad liet op 27 juni 1738 weten dat het in het belang van de rechtsbedeling was dat tussen de leden van eenzelfde lichaam goede harmonie heerste. Uit het oprichtingsdiploma van de Raad vloede voort dat er “un seul corps de justice” zou zijn. Verordeningen uit Brussel werden dus toegezonden aan de Raad als geheel, niet aan een enkele kamer. In voorkomende gevallen moest de kanselier de gehele Raad bijeenroepen en de plakATEN enkel nog aan de ondergeschikte gerechten toesturen. De tweede kamer was immers in alles gelijk aan de eerste kamer. Om die reden zou de Raad ook in publieke ceremonies als één geheel optrekken, waarbij de rang van de afzonderlijke raadsheren door de anciënniteit werd bepaald. Er was immers geen scheiding in de Raad, enkel in te behandelen onderwerpen. Criminele zaken tenslotte moesten door de beide kamers gezamenlijk worden behandeld, ongeacht of de zaken van klein of groot gewicht waren. Op 4 maart 1740 moest de eerste kamer weer op de vingers worden getikt. Naar aanleiding van een rekest van de schout van Roermond over zijn rang in de nieuwe constellatie had de eerste kamer de tweede kamer om een (schriftelijk) advies gevraagd, in plaats van gezamenlijk te overleggen. Wanneer in de toekomst weer uit Brussel advies werd gevraagd betreffende het stadsbestuur, dan moesten die van de tweede kamer geconvoceerd worden als leden van eenzelfde lichaam om dan één advies te formuleren.⁵⁵

Op basis van de beide brieven uit Brussel van 27 juni 1738 en 4 maart 1740 zette de tweede kamer in 1740 uiteen dat zij weliswaar met de eerste kamer één lichaam vormde, maar dat elke kamer de rechtspraak die voorheen het Hof respectievelijk de magistraat/schepenenbank uitoefende, had behouden. Van vonnissen van de tweede kamer was nu revisie mogelijk bij de eerste kamer. Dit gaf nu aanleiding tot allerlei onenigheid tussen de twee kamers. De eerste kamer kon door middel van revisie zijn superioriteit over de tweede kamer doen gelden en zette zelfs partijen tot revisie aan. De tweede kamer stelde daarom voor om revisie van zaken die niet boven de waarde van f.300, – of f.200, – Brabants uitgingen, af te schaffen. In zaken behandeld door de tweede kamer met een hogere geldswaarde zou reeds op verzoek van één der partijen door beide kamers vonnis gewezen kunnen worden zonder mogelijkheid van beroep. De eerste kamer vond het voorstel ongehoord en bestreed het fel. Vanuit Brussel werd op 21 oktober 1740 gereageerd met het verbod om nog ooit dergelijke slecht gefundeerde verzoeken in te dienen.⁵⁶

In de praktijk werkten de beide kamers die elk hun eigen werkterrein hadden, slechts samen in vijf gevallen. Allereerst traden zij gezamenlijk op in kerken, processies en andere openbare plechtigheden. Vervolgens vergaderden zij gezamenlijk als de tweede kamer een probleem aangaande het bestuur of de publieke middelen naar voren bracht. Het overleg werd dan in de kanselarij gevoerd, maar het besluit werd op naam van de tweede kamer door haar griffier uitgevaardigd. In geval van revisie van vonnissen van schepenenbanken

werden de raadsheren van de tweede kamer aan die van de eerste toegevoegd, indien zij niet in eerste aanleg hadden geoordeeld. Het vonnis in hoger beroep was een uitspraak van de Raad. Criminele zaken werden geïnstrueerd in het stadhuis, als de aangeklaagde onder de rechtsmacht van de magistraat viel. De voorbehouden gevallen en processen tegen suppoosten van het Hof werden geïnstrueerd voor de eerste kamer. Na de instructie werd vonnis gewezen door beide kamers. Beide kamers werden tenslotte geconvoceerd door de kanselier in het kader van de afkondiging van edicten en plakkatens.⁵⁷

Klachten over de samenvoeging en herstel van Hof en stadsbestuur

De samenvoeging van Hof en stadsbestuur bleef klachten oproepen, met name van de Staten van het Oostenrijks Overkwartier. Op dergelijke klachten in 1749 geuit, liet Maria Theresia op 22 april 1750 weten dat deze onvoldoende waren om de magistraat van Roermond op de oude voet van vóór 1737 te herstellen. De problemen waren te wijten aan de zwakke bezetting van de Raad. Deze werd veroorzaakt door de afwezigheid van de twee raadsheren costumier en de ouderdom c.q. zwakke gezondheid van twee andere raadsheren. De Geheime Raad diende zodanige maatregelen te treffen dat alle zetels bezet waren met actieve personen. Aan de andere kant was men in Wenen tot de overtuiging gekomen dat de vijf personen die de tweede kamer vormden, te zwak in aantal waren om alle stadszaken te behartigen. Renteniers, gezeten burgers en kooplieden die daartoe geschikt waren, konden echter onder het vigerende stelsel geen lid van de tweede kamer zijn. Het gevaar dreigde dat geschikte personen Roermond de rug zouden toekeren. De Geheime Raad kreeg de opdracht uit te zoeken, of de tweede kamer met twee tot drie personen uit de kring der renteniers, gezeten burgers en kooplieden kon worden uitgebreid. Zij zouden zich enkel met stedelijke aangelegenheden moeten bezighouden. De Geheime Raad stelde een consult op dat voorzag in de uitbreiding van de tweede kamer met twee raden. Daar dit consult geheel met de ideeën te Wenen overeenkwam, werd aldaar op 14 november 1750 een desbetreffende akte tot uitbreiding van de tweede kamer met twee raden uitgevaardigd.

Deze Weense concessie stemde niet tot tevredenheid. In 1754 drongen de Staten wederom aan op het herstel van Hof en stadsbestuur. Door de combinatie bleven er voor de belanghebbenden onduidelijkheden inzake de competentie. Zij wisten soms niet of zij zich tot de eerste of tweede kamer moesten wenden. Voorts werden de stadszaken niet goed behartigd. De jonge juristen in de tweede kamer hadden geen verstand van financiële aangelegenheden. De economische neergang van Roermond was nog enkel te voorkomen door de vestiging van fabrieken, maar die zouden niet overleven met een stadsbestuur van enkel rechtsgeleerden. Weliswaar waren in 1750 twee burgers toegevoegd aan de tweede kamer, maar hun invloed was gering, omdat zij een minderheid vormden. Bovendien mochten zij niet deelnemen aan de gezamenlijke vergaderingen van de eerste en tweede kamer waar de meest essentiële zaken van bestuur en economie werden beslist.

Op dit verzoek aan de landsheer werd de kanselier, de voorzitter van de Raad, om advies

gevraagd, die kennelijk ook voor de scheiding van Hof en stadsbestuur pleitte. De Geheime Raad overwoog daarop op 14 augustus 1754 dat de schulden van de stad sinds 1737 sterk waren toegenomen. Zij wierp de vraag op of de oorzaak daarvan gelegen was in de omstandigheid dat de stadszaken met uitsluiting van de burgers was toevertrouwd aan jonge juristen die geen affectie hadden met stedelijk bestuur, maar enkel oog hadden voor hun carrière van de tweede naar de eerste kamer. Burgers daarentegen die schepen waren geworden, konden zich veel beter dan juristen voor de stadszaken inzetten. Nu iedereen – Hof, Staten, burgemeester en belanghebbenden – met klem aandrong op verandering, stelde de Geheime Raad voor “qu’il pourroit plaire à Votre Altesse Royale de faire cesser le règlement du 2 octobre 1737”. Dit voorstel werd overgebracht naar Wenen en leidde allereerst tot een onderzoek naar de financiële situatie van Roermond door twee rekenmeesters van de Rekenkamer. Het resultaat was onthutsend. De wijze waarop de tweede kamer haar functie had uitgeoefend, had geleid tot wanorde en onregelmatigheden in de financiën. Maria Theresia liet daarop op 12 juni 1756 aan de landvoogd te Brussel weten “qu’il est tems d’y pourvoir ultérieurement et qu’il ne reste pas de moi en plus uni de le faire avec utilité qu’en détachant ce département (de tweede kamer) du conseil provincial”.⁵⁸

De twee-eenheid van het vroegere Hof en het stadsbestuur werd aldus na bijna twintig jaar beëindigd. Bij diploma van dezelfde datum, 12 juni 1756, werden Hof en magistraat annex schepenbank van Roermond weer hersteld als afzonderlijke organen. Beide kregen in principe dezelfde bevoegdheden die zij vóór 1737 bezaten. Totdat de nieuwe magistraat zou zijn geïnstalleerd, moest het Hof nog in twee kamers zitting blijven houden. In het vervolg van het herstel van Hof en stadsbestuur ligt een reglement van 20 januari 1757 betreffende het bestuur en de financiële administratie van Roermond dat ten doel had de openbare financiën te saneren.

De oude situatie werd feitelijk hersteld in januari – februari 1757. De gouverneur-generaal maakte op 20 januari 1757 tevens bekend wie tot schepen van Roermond waren benoemd. Overeenkomstig de uitdrukkelijke wil van de soeverein werd Arnold Tackoen, nu raadsheer van het Hof van Gelder, tevens als raadsburgemeester van Roermond gehandhaafd. Twee jaar later, in 1759, liet de landvoogd aan het stadsbestuur weten dat Arnold Tackoen tot nader order burgemeester zou blijven. Tackoen was de eerste burgemeester die zeer lang, van 1751 tot 1767, dit ambt uitoefende. Ondanks de scheiding van Hof van Gelder en stadsbestuur in 1757 heerste sindsdien de uitzonderlijke situatie dat een raadsheer van het Hof van Gelder gelijktijdig als raadsburgemeester van Roermond aan het hoofd van het stadsbestuur stond. De cumulatie van beide functies eindigde in 1767, toen Tackoen tot kanselier werd benoemd.⁵⁹

Kortstondige wijzigingen van institutionele aard in de tweede helft van de achttiende eeuw

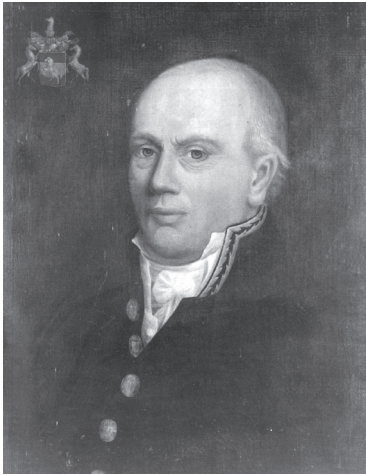
Begin 1757 tijdens de zevenjarige oorlog (1756-1763) werd het Pruisisch gebied ter linker zijde van de Rijn door Fransen troepen ten behoeve van Maria Theresia bezet.

Dientengevolge kreeg het Hof van Gelder bij diploma van 30 juni 1757, afgekondigd op 5 augustus 1757, voorlopig de taak om als rechtbank in eerste aanleg en als beroepshof voor het bezette Pruisische Overkwartier van Gelder te fungeren. Het Hof van Justitie te Geldern was op dezelfde 30 juni buiten werking gesteld. Deze territoriale uitbreiding van het Hof was niet van lange duur. Het bestuur namens Oostenrijk, De Keizerlijke en Koninklijke Administratie te Kleef, liet al op 22 november 1757 aan het Hof weten dat Zijne Majesteit bij dépêche van 21 oktober 1757 opdracht had gegeven het Hof van Justitie te Geldern te herstellen. De Administratie te Kleef had derhalve op 22 november het Justizhof te Geldern hersteld om recht te spreken in geheel Pruisisch Gelder. Het Hof te Roermond verzette zich tegen dit laatste besluit en wendde zich tot de gevolmachtigd minister Cobenzl die evenwel op 10 december 1757 liet weten dat het Hof zich bij de nieuwe regeling moest neerleggen.⁶⁰

Een grootscheepse hervorming van de rechterlijke organisatie, zij het van korte duur, vond nog in 1787 op last van Jozef II plaats. Bij edict van 3 april 1787 werden alle rechtbanken in de Zuidelijke Nederlanden opgeheven. Voor Roermond betekende dit de opheffing van het Hof van Gelder en de schepenbank Roermond. De rechterlijke taken zouden per 1 mei 1787 worden overgenomen door een te Roermond te vestigen Koninklijk Tribunaal van eerste instantie. De overige, bestuurlijke, taken van het Hof waren al bij decreet van 12 maart 1787 overgeheveld naar de kreitsintendant van de “Cercle de Limbourg et de Gueldre”. Deze zetelde te Herve en stond aan het hoofd van één van de negen kreitsen die voor de Oostenrijkse Nederlanden waren opgericht.

Het Koninklijk Tribunaal was nauwelijks veertien dagen in functie, of Jozef II schortte op 14 mei 1787 de werking van het edict van 3 april op en gelastte de oude rechtbanken hun werkzaamheden te hervatten. Toen ook op 28 mei de activiteiten van de kreitsintendanten voor onbepaalde tijd werden opgeschort, bezat het herstelde Hof weer de bevoegdheden van vóór 12 maart 1787.⁶¹ De weinige archiefstukken die het Koninklijk Tribunaal te Roermond in veertien dagen tijd produceerde, bleven als gedeponeerde archief bij dat van het Hof van Gelder bewaard.⁶²

De vele hervormingsmaatregelen van Jozef II die na 1780 in snel tempo en zonder rekening te houden met de oude instellingen en rechten werden ingevoerd, leidden tot grote onrust in de Zuidelijke Nederlanden en mondden tenslotte uit in de Brabantse revolutie van 1789. Tijdens de laatste dagen van 1789 werd Roermond bij deze Brabantse revolutie betrokken. Op 19 december koos de magistraat de zijde van de patriotten. Manifest werd de revolutie tien dagen later, toen zo'n zeshonderd boeren en burgers van Weert voor de stadspoorten verschenen. Zij namen op 29 december 1789 in opdracht van Vandermersch, luitenant-generaal van het patriottenleger, de kanselier Luytgens, de momboir Stuers en de griffier Van der Renne gevangen. Zij werden op 30 december onder escorte van de Weertenaren naar Weert gebracht en vandaar naar Brussel, waar zij tot 31 januari 1790 gevangen zaten.⁶³

Henricus Antonius van der Renne (1767-1828), griffier van het Hof van Gelder te Roermond, 1792-1794. Olieverf op doek. Particuliere collectie. Foto: Commissie Limburgse Iconografie G. Hukkelhoven.

In navolging van de andere Statencolleges verklaarden de Staten van het Oostenrijks Overkwartier zich onafhankelijk en stelden zich “uyt den naem van alle de natie ende voor dezelve in de possessie van de souvereiniteyt der voorsseyde provincie”.⁶⁴ Aldus bekleed met de soevereiniteit besloten de Staten op 25 januari 1790 het Hof te continueren als rechterlijke instelling, mits de raadsheren bereid waren tot het afleggen van de eed aan de Staten. Op dezelfde dag legden de overgebleven leden, de raadsheren costumier Van Merwijck en De Heerma de Holwinde en de gegradueerde raadsheer A.C. van den Bergh als raadsheren van de “Staten des hertogdoms Gelderlandt” de eed af in handen van markies Jozef van Hoensbroek. Evenzo handelde de secretaris G.P.J. van Dunghen.

De Staten besloten op 19 mei 1790 om het Hof en de magistraat van Roermond weer samen te voegen op basis van het diploma van 2 oktober 1737. De nieuwe Raad zou bestaan uit een stadhouder der lenen, een

eerstpresiderende raad, twee raadsheren costumier, waaruit de genoemde stadhouder genomen zou worden, vijf raadsheren van de lange tabbaard, waaronder de momboir, en twee griffiers. Tot eerstpresiderende raad benoemden de Staten A.C. van den Bergh, terwijl de burgemeester en schepenen J.B. Sijben, de schepenen F.J.A. Ramaeckers en G.C. van der Renne, alsmede de advocaten J. Th. Timmermans en J.N. de Plönes tot raden van de lange tabbaard werden aangesteld. De Raad zou bestaan uit twee kamers, zoals in 1737, met dien verstande dat “die twee caemers niet anders als in eene ende dezelve compagnie sullen bestaen”.

Tot de eerste kamer behoorden in elk geval de twee raadsheren costumier. De stadhouder der lenen of de eerstpresiderende raad zouden bij de behandeling van processen een of meer raadsheren van de lange tabbaard erbij roepen en wel naar anciënniteit. Aldus verzekerde de burgemeester J.B. Sijben die de drijvende kracht was achter de Brabantse revolutie te Roermond en leiding gaf aan het stadsbestuur, zich ook van een plaats in de eerste kamer, aangezien hij, benoemd in 1757, de oudste schepenen in functie was. Tot de tweede kamer van de Raad die het stadsbestuur vormde, behoorden de vijf genoemde raadsheren van de lange tabbaard. Dit bestuur werd, zeker in financiële aangelegenheden, uitgebreid met het sinds 1580 bestaande college van tienmannen, vertegenwoordigers van de gilden. Zij zouden als “raetsmannen” deze functie voor het leven vervullen. Op 20 mei 1790 legden de raden van de tweede kamer die het stadsbestuur vormden, alsmede de tienmannen de eed aan de Staten af.⁶⁵

De Brabantse revolutie duurde nog geen jaar. Op 6 december 1790 onderwierpen de

Staten zich aan Leopold II die de in dat jaar overleden Jozef II was opgevolgd. Het Hof en de magistraat werden overeenkomstig het advies van het “Comité établi provisoirement pour les affaires du Conseil Privé” van 15 januari 1791 hersteld. Op 1 februari 1791 hervatte het Hof zijn werkzaamheden zoals het die vóór 12 december 1789 had uitgeoefend. De raadsheer costumier De Heerma de Holwinde werd geroyeerd. Hij had zich door zijn aandeel in de arrestatie van de kanselier, momboir en griffier op 29 december 1789 gecommitteerd.⁶⁶

Het Hof van Gelder in de Franse tijd

Roermond kende een eerste Franse bezetting van 11 december 1792 tot 5 maart 1793. Het Hof liet nog na de komst van de Fransen tot 20 december 1792 beslissingen op rekesten inschrijven, maar staakte daarna kennelijk zijn werkzaamheden. Er werden geen rolzittingen gehouden noch vonnissen uitgesproken.⁶⁷ Na het vertrek van de Fransen begin maart 1793 en het herstel van het Oostenrijks gezag, werden de werkzaamheden hervat. Met de tweede komst van de Fransen te Roermond op 4 oktober 1794 eindigde definitief de Oostenrijkse periode. Kanselier Luytgens had evenwel de Franse bezetting niet afgewacht. Daags voor de komst van de Fransen was hij uitgeweken naar Venlo, zodat hij, zo schreef hij achteraf, niet gedwongen kon worden mee te werken aan de vernietiging van het wettig gezag.⁶⁸ Nog in dezelfde maand oktober kwam vrijwel het gehele gebied tussen Maas en Rijn in Franse handen.

Kort daarop verdwenen de oude territoriale eenheden en instellingen. Op 24 brumaire an III (14 november 1794) namen de volksrepresentanten te Keulen een besluit ter zake van het bestuur in het veroverde gebied tussen Maas en Rijn. Te Aken werd een centrale administratie gevestigd als hoogste regeringsinstantie, waaronder zeven subalterne administraties met hun arrondissement, zoals die te Maastricht en Geldern, ressorteerden. Tot het arrondissement Geldern behoorden het voormalige Oostenrijkse, Staatse en Pruisische Overkwartier, het hertogdom Kleef ter linker Rijnzijde en het graafschap Meurs. In de hoofdplaats van elk arrondissement zou

Guilielmus Josephus Luytgens (1722-1802), raadsheer van het Hof van Gelder te Roermond, 1757-1779, en nadien kanselier, 1779-1794. Miniatuur in ivoor vervaardigd door de te Roermond wonende Hendrik Baur (1752-1823) in 1791. Particuliere collectie.

naast een bestuur een “tribunal supérieur” worden opgericht dat als hof van appel in civiele zaken en als rechtbank in eerste en laatste aanleg in criminele zaken zou fungeren.⁶⁹

De nieuwe constellatie was niet van lange duur. Nog geen jaar later, op 14 fructidor an III (31 augustus 1795) werd het departement van de Nedermaas opgericht met de hoofdplaats Maastricht, waartoe ook het voormalige Oostenrijkse Overkwartier behoorde. Het werd aldus onttrokken aan de arrondissementsadministratie te Geldern die overigens in 1796 ophield te bestaan. Het departement van de Nedermaas werd met de andere departementen die min of meer het huidige België omvatten, vervolgens op 9 vendémiaire an IV (1 oktober 1795) ingelijfd bij de Franse Republiek.⁷⁰

Bij de nadering van de Franse troepen kreeg de griffier H.A. van der Renne op 22 juli 1794 de opdracht om de archiefbescheiden van het Hof over de Rijn in Düsseldorf in veiligheid te brengen. Zulks gebeurde kennelijk niet onmiddellijk. Op 26 september 1794 vond nog een rolzitting plaats in de revisiezaak van Catharina Houben contra Henke Platvoets, waaruit blijkt dat de weg te voeren stukken toen nog in Roermond verbleven en het Hof nog functioneerde.⁷¹ Kort daarop verlieten de kanselier Luytgens, de momboir J.B. de Stuers en de griffier H.A. van der Renne de stad en reisden in eerste instantie naar Düsseldorf. Het gebouw van het Hof namen de Fransen in beslag en werd op 18 oktober 1794 in gebruik genomen als militair hospitaal.⁷²

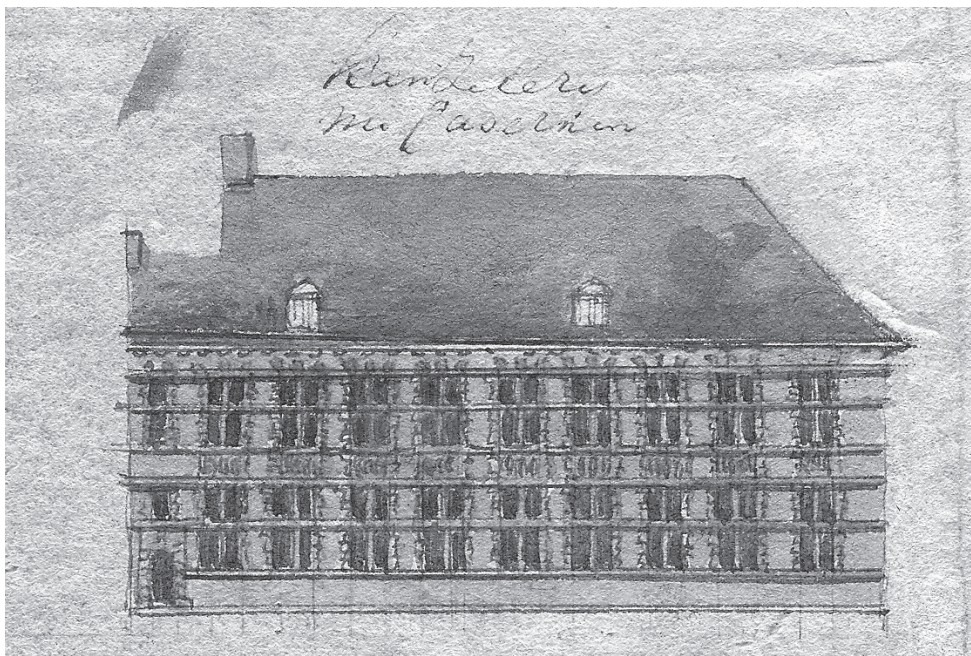
Flament heeft gemeend dat alle oude hoge gerechtshoven in het huidige Limburg vervielen als gevolg van de bepaling in het genoemde besluit van 24 brumaire an III (14 november 1794) die de oprichting van een tribunal supérieur bij iedere arrondissementsadministratie voorschreef.⁷³ Dit is nu onwaarschijnlijk. De achtergebleven raadsheren, namelijk de raadsheer costumier Van Merwijck, en de raadsheren Van den Bergh, De Raet, Bogaerts en Janssens, de secretaris Van Dunghen die de functie van griffier waarnam, en de overige suppoosten reclameerden later hun salaris over de periode van 1 augustus 1794 tot 30 november 1795. Zij lieten voorts weten dat zij krachtens besluit van de volksrepresentanten van 27 thermidor an II (14 augustus 1794) in hun functies waren gecontinueerd.⁷⁴ Een reden voor het verder functioneren kan zijn geweest dat het voor het arrondissement Geldern beoogde tribunal supérieur te laat of zelfs in het geheel niet werd opgericht. Het tribunal fungeerde in ieder geval op 7 juli 1795 nog niet.⁷⁵

Over de rechterlijke activiteiten van het Hof na de komst van de Fransen weten wij weinig. Op 19 november 1795 werd voor de secretaris Van Dunghen nog een volmacht gepasseerd door M. Vorsterman in een nog te starten procedure tegen Joseph van Uffelt. Op 21 november werd een beschikking op een rekest in dit proces genomen. Het zijn de laatst bekende handelingen.⁷⁶ Het einde van het Hof van Gelder te Roermond kwam nu spoedig in zicht. Bij besluit van 6 frimaire an IV (27 november 1795) bepaalden de volksrepresentanten in de Verenigde Departementen dat de vroegere hoge gerechtshoven die nog werkzaam waren, met ingang van 1 december 1795 hun werkzaamheden zouden staken. Die dag zouden de plaatselijke municipale ambtenaren 's middags om twaalf uur de rechtszaal, griffie

en archief in aanwezigheid van de griffier sluiten en verzegelen. Het bestuur van Roermond ontving het besluit pas op 2 december en was dus niet in staat om op 1 december de vereiste verzegeling te verrichten. Bovendien betrof het een gedrukt besluit zonder handtekening of begeleidend schrijven. Het bestuur besloot derhalve geen stappen te ondernemen, voordat het nadere orders zou hebben ontvangen. Naar analogie van de gebeurtenissen ten aanzien van het Hof van Gelder te Venlo, is aan te nemen dat de verzegeling uiteindelijk rond de jaarwisseling 1795/1796 plaatsvond.⁷⁷

De opheffing van het Hof van Gelder betekende een breuk met het verleden, ook in de persoonlijke sfeer. Geen van de raadsheren zou een functie uitoefenen in de nieuwe door de Fransen te Roermond ingestelde rechtbank van eerste aanleg of in het nieuwe stadsbestuur. De kanselier Luytgens overleed in 1802 te Wetzlar, waar hij sinds zijn vertrek uit Roermond in 1794 verbleef. Weinig jaren na het sluiten van het Hof overleden te Roermond de raadsheer costumier W.A. van Merwijck in 1798, de raadsheer A.C. van den Bergh in 1801 en de raadsheer A. Janssens in 1805. In 1801 bleken de raadsheer J.M. Bogaerts te Luxemburg en de raadsheer A. de Raet in Lier te verblijven.⁷⁸ De momboir J.B. de Stuers vestigde zich uiteindelijk in 's-Heerenbergh, de griffier H.A. van der Renne te Elten. Zij overleden aldaar in 1811, respectievelijk in 1828.

Het gebouw van het Hof omstreeks 1815. Geaquarelleerde pentekening door A.F. van Aefferden (niet gesigneerd). RHCL, archief familie Michiels van Kessenich, inv.nr. 128. Foto: Rijksarchief in Limburg H.L. Mordang.

De samenstelling van het Hof

De stadhouder

Het Hof van Gelder was tot in het begin van de achttiende eeuw uit stadhouder, kanselier en raadsheren samengesteld. De stadhouder was volgens het Traktaat van Venlo de persoonlijke plaatsvervanger van de meestal afwezige vorst. Krachtens zijn benoemingsakte moest hij waken over het overheidsgezag, de inkomsten en domeinen van de landsheer. Hij moest zorgen voor goede rechtspraak en goed bestuur ten behoeve van de onderdanen. Hij moest hen beschermen tegen geweld en goed toezicht houden op doortrekkende troepen. Hij diende lutheranen en andere sekten te straffen, steden en kastelen voor de landsheer te bewaren, de Staten voor vergaderingen te convoceren en de leenhulde van leenmannen te ontvangen.⁷⁹ Deze globale omschrijving van bevoegdheden waaruit blijkt dat de stadhouder vooral een politieke en militaire figuur was, werden in instructies nader uitgewerkt.

De stadhouder was voorzitter van het Hof. Indien hij te Arnhem aanwezig was, moest hij de vergaderingen leiden. Beslissingen werden genomen bij meerderheid van stemmen. Als de stadhouder in zijn ambtsgebied aanwezig was, moesten de kanselier en raadsheren hem van alle belangrijke zaken op de hoogte stellen en hem de gelegenheid geven om voor te zitten. Wanneer hij buiten het gewest vertoefde, dan moesten de kanselier en raadsheren hem van de belangrijkste zaken op de hoogte houden, zonder dat hij evenwel de rechtsgang mocht hinderen.

Gezien deze instructies bezat de stadhouder een dominante positie en had hij veel speelruimte. Zo was hij niet verplicht tot naleving van de kanselarij-instructie. Door het ontbreken van een verbod om voorzieningen in processen te verlenen, kon hij rechtstreeks ingrijpen in de rechtspraak van het Hof en daardoor het beginsel van de collegiale besluitvorming tenietdoen. Verschillende competentieconflicten die tussen de stadhouder enerzijds en de kanselier en raadsheren anderzijds gerezen waren, werden op 10 mei 1619 ten voordele van laatstgenoemden beslist. Artikel 38 van de kanselarij-instructie van 1609 had bepaald dat het recht van remissie – het recht om de straf wegens het begaan van grote delicten als doodslag kwijt te schelden – aan de stadhouder, kanselier en raden toekwam en dat kanselier en raden die bevoegdheid ook alleen mochten uitoefenen bij afwezigheid van de stadhouder. De stadhouder meende evenwel dat hij ook zelfstandig remissie mocht verlenen, zelfs als hij buiten zijn ressort resideerde. In 1619 werd nu bepaald dat remissies zouden worden verleend door het Hof bij meerderheid van stemmen. Wanneer de stadhouder afwezig zou zijn, dan konden kanselier en raadsheren zelfstandig beslissen. De stadhouder mocht voorts niet meer eigenmachtig vrijgeleiden geven aan misdadigers, maar was gebonden aan het advies van kanselier en raadsheren. Op de vragen of de stadhouder eigenmachtig de uitvoering van vonnissen kon opschorten, en of de kanselier en raadsheren hun vonnissen ten uitvoer mochten laten leggen zonder de stadhouder te verwittigen, werd bepaald

dat alleen in ernstige gevallen kanselier en raadsheren de stadhouder op de hoogte moesten stellen van het voornemen tot tenuitvoerlegging. De stadhouder zou aan de andere kant de tenuitvoerlegging niet mogen tegenhouden zonder advies van kanselier en raadsheren. Alle zaken van bestuur en rechtspraak moesten door stadhouder, kanselier en raadsheren gezamenlijk worden afgedaan bij meerderheid van stemmen. De stadhouder werd als voorzitter nadrukkelijk gebonden aan de collegiale besluitvorming van het Hof.

De instructie van de stadhouder van 1640 vertoonde, in deze lijn voortgaande, weinig gelijkenis met de voorheen uitgevaardigde richtlijnen. Alle aangelegenheden van wetgeving, bestuur, rechtspraak en gratieverlening waren te behandelen in de vergadering van stadhouder, kanselier en raadsheren, hetzij in aanwezigheid hetzij buiten aanwezigheid van de stadhouder. Alle besluiten werden genomen bij meerderheid van stemmen. De stadhouder mocht zo'n besluit of de uitvoering ervan niet hinderen. Met klachten in dit verband kon hij niet meer in Brussel terecht, maar moest hij zich wenden tot het Hof dat daarop een besluit zou nemen. De stadhouder werd aldus een voorzitter zonder speciale bevoegdheden.⁸⁰

Door zijn functie als militair bevelhebber was de stadhouder slechts zelden aanwezig en berustte de leiding van het Hof in feite in handen van de kanselier. Niettemin was de stadhouder zich van zijn rol als formele voorzitter bewust. In het geschil in de jaren 1674-1675 tussen de gegradueerde raadsheren en de raadsheren costumier over de voorrang, lees de zetelschikking aan de vergadertafel van het Hof, kwam de stadhouder met een eigen plan. Hij zou niet meer met de kanselier samen, maar alleen aan het hoofd van de tafel zitten. De kanselier was opgeschoven naar de eerste plaats in de rij van de gegradueerde raadsheren. Het Hof protesteerde op 15 december 1674 tegen deze nieuwe indeling. Uiteindelijk werd in Brussel op 22 mei 1675 vastgesteld dat stadhouder en kanselier naast elkaar aan dezelfde kant van de tafel zouden zitten, de eerstgenoemde rechts van de tweede. In tegenstelling tot de raadsheren die een eenvoudige zetel hadden, zouden de stadhouder en de kanselier zetelen in een armstoel met een kussen van groene velours en zijden franje, waarbij die van de stadhouder ook nog van gouden franje was voorzien. In 1680 was – kennelijk namens de stadhouder – nogmaals geklaagd over de rang van zijn zitplaats aan de vergadertafel. Het Hof kreeg daarop op 29 november 1680 van de gouverneur-generaal het bevel dat de stadhouder moest worden “restably seul en la séance qui correspond à la représentation de Sa Majesté”.⁸¹ In september 1687 liet de stadhouder aan de kanselier weten dat hij de veelvuldige klachten en dringende verzoeken van partijen tot afdoening van hun voor het Hof dienende processen niet meer wilde ontvangen. Hij gaf daarom opdracht om overeenkomstig het eerste artikel van de kanselarij-instructie van 1609 voorlopig ook 's middags te vergaderen om de meest dringende zaken af te handelen.⁸²

De laatste stadhouder uit de zeventiende eeuw, Philips Emanuel, prins van Horne, die in 1700 werd benoemd, had kennelijk moeite met zijn plaats in het bestel. Hij had begin 1701 iemand laten arresteren die verdacht werd van moord. De magistraat van Roermond veroordeelde deze echter tot een boete van 25 ducats en stelde hem in vrijheid. De stadhou-

der vroeg zich af hoe hij zich moest opstellen tegenover een magistraat die geen recht wilde doen. Het Hof dat om advies werd gevraagd, berichtte op 14 februari aan de Geheime Raad dat de verdachte geen moord had begaan, maar een officier zwaar had verwond. Aangezien de verdachte een militair was, wilde het Hof geen kennis nemen van deze zaak, maar de officieren wilden dat evenmin. Daarop had de stadhouder de verdachte laten vastzetten, zonder medewerking van het Hof, en had voorts gewild dat de momboir tot vervolging zou overgaan. Het Hof bleef erbij dat de verdachte niet onder zijn rechtsmacht viel en gaf de schout van Roermond opdracht om de verdachte, zijnde geen suppoost van het Hof noch militair, als vagebond te vervolgen. Bovendien was de gevangenneming door de stadhouder in strijd met het reglement van 1619 dat uitdrukkelijk voorschreef dat “toutes les provisions de justice et de grâce seroient accordées ou refusées dans ce conseil et la résolution y prise à la pluralité des voix”. Het Hof vroeg de Geheime Raad te verklaren dat de rechtspraak en het algemeen welzijn aanzienlijk benadeeld zouden worden, indien “on attribuerait plus de pouvoir sur les magistrats et justices subalternes au gouverneur de la province” dan die welke zijn voorgangers samen met het Hof hadden bezeten. Twee maanden later, op 13 april 1701, beklaagde het Hof zich bij de Raad van State erover dat de stadhouder zonder medewerking van het Hof een verordening had afgekondigd. Zo iets hadden zijn voorgangers ten aanzien van rechtspraak en bestuur over niet-militairen nooit gedaan. Dergelijke zaken waren daarentegen altijd behandeld in overleg van stadhouder, kanselier en raadsheeren en besloten bij meerderheid van stemmen. Het Hof wilde weten of Zijne Majesteit onder de heersende (oorlogs)omstandigheden meer macht dan gebruikelijk aan de stadhouder wilde toekennen. Een antwoord is niet bekend.⁸³

Na de capitulatie van Roermond op 7 oktober 1702 verliet de stadhouder de stad. Tijdens de Staatse periode (1702-1716) bleef deze functie vacant. Aan het begin van de Oostenrijkse periode werd baron van Dalberg in 1716 tot provisioneel stadhouder van Oostenrijks Gelder benoemd. Na zijn vertrek in 1717 werd geen opvolger meer aangewezen. Deze situatie werd geformaliseerd in 1720, toen de nieuwe personeelsformatie van het Hof werd omschreven. De functie van stadhouder ontbrak.

Te vermelden is nog dat de garnizoenscommandant van Roermond De Negrette in 1727 van de landvoogdes het gezag en de voorrang kreeg die de stadhouders voorheen in burgerlijke zaken hadden bezeten. Na enige correspondentie met het Hof werd duidelijk dat De Negrette geen toegang had tot het Hof noch als voorzitter kon optreden. Hij bezat daarentegen wel de voorrang als vertegenwoordiger van de soeverein bij openbare plechtigheden. Zijn functie werd derhalve in 1728 gepreciseerd als “stadhouder provisionel honoris causa”. Naar de mening van het Hof ging De Negrette zijn boekje te buiten, toen deze in 1732, buiten het Hof om, het stadsbestuur van Roermond op dreigende toon gelastte om twee verordeningen opnieuw af te kondigen. Na het overlijden van De Negrette in 1738 werd geen stadhouder honoris causa meer benoemd.⁸⁴

De kanselier

De kanselier – een functie die in 1543 werd gecreëerd – was blijkens een memorie uit 1544 niet alleen hoofd van de kanselarij, maar moest ook de stadhouder bij diens afwezigheid vervangen en de vergaderingen van het Hof voorzitten. Hij mocht voortaan de brieven openen en beoordelen of deze op zijn werkterrein betrekking hadden, ofwel dat deze doorgestuurd moesten worden aan de stadhouder. De kanselier was bewaarder van het zegel en mocht leenmannen met Gelderse en Zutphense leengoederen belenen na vererving of overdracht. Hij was stadhouder der lenen. In de bestuurlijke en rechterlijke organisatie van het Overkwartier nam de kanselier in de periode dat het gewest over een eigen stadhouder beschikte, formeel de tweede plaats in. Aangezien echter de macht van de stadhouder in de loop van de zeventiende eeuw werd beperkt – hij werd gebonden door de collegiale besluitvorming van het Hof – en aangezien hij vaak afwezig was, kwam het bestuurlijk zwaartepunt bij de kanselier te liggen.⁸⁵ Feitelijk was hij de voorzitter van het Hof.

In het geschil over de rang van de stadhouder en kanselier aan de tafel in het Hof zette de kanselier Jacob van Gutshoven begin 1681 zijn positie en bevoegdheden tegenover de stadhouder uiteen. Zoals de stadhouder “chef de la province” was die toegang had tot het Hof als het hem behaagde, was de kanselier “chef de la justice” die altijd aanwezig was en het gewone hoofd was. Uiterlijke tekenen van de positie van de kanselier waren de omstandigheden dat hij het grote zegel onder zijn hoede had, en dat de deurwaarder een staf met de wapens van de koning op straat voor hem uit droeg. De kanselier riep de leden van het Hof bijeen, stelde de onderwerpen van rechtspraak, gratie en bestuur aan de orde en leidde de stemmingen. Zijn eigen mening bracht hij overigens als laatste naar voren. Hij wees de raadsheren voor de rolzittingen aan. De toedeling van procesdossiers aan de afzonderlijke raadsheren die als rapporteur het vonnis moesten voorbereiden, geschiedde eveneens door de kanselier. Omdat de kanselier zich moest concentreren op het goede verloop van de rechtspraak, werd hij in het reglement ter zake van de stijl van procederen voor het Hof van 13 juli 1679 vrijgesteld van de taken van rapporteur of commissaris in enig proces. De kanselier collationeerde de uitgaande brieven.⁸⁶ De adellijke raadsheren costumier legden de eed af in handen van de stadhouder, de gegradueerde raadsheren in handen van de kanselier, evenals de toegelaten advocaten, procureurs en notarissen.⁸⁷ De kanselier trad ook buitenshuis op. In de vergaderingen van de Staten van het Overkwartier was hij het die namens de landsheer om het inwilligen van de bede verzocht.

Blijkens een overzicht van de inkomsten van de kanselier uit 1682 genoot hij een salaris van f.2200,-. Uit de sportulgelden die onder de kanselier en de raadsheren werden verdeeld, kreeg hij bijna f.1000,- en aan rechten wegens het bezegelen van oorkonden en het verheffen van leengoederen ongeveer f.400,-. Sinds 1680 kreeg hij van de Staten van het Overkwartier jaarlijks een toelage van tweehonderd pattacon.⁸⁸

Was de kanselier afwezig, dan werd hij vervangen door de raadsheer met de hoogste an-

Guilielmus Josephus Luytgens (1722-1802), raadsheer van het Hof van Gelder te Roermond, 1757-1779, en nadien kanselier, 1779-1794. In deze laatste kwaliteit werd hij op 2 juni 1787 geportretteerd door de te Roermond wonende schilder Vitus D. Dambacher (1748-1825). Luytgens is afgebeeld terwijl hij op het punt staat een door het Hof van Gelder op naam van de soeverein Jozef II uitgevaardigde akte te ondertekenen. Olieverf op doek. Collectie stadhuis Roermond. Foto: Commissie Limburgse Iconografie G. Hukkelhoven.

ciënniteit. Deze vervanging leidde met betrekking tot het bewaren van het grote zegel van het Hof en het belenen van leenmannen met Gelderse leengoederen herhaaldelijk tot problemen, mogelijk omdat de bezegeling en belening (wisselende) inkomsten opleverden.

Buiten de kanselier om hadden drie of vier raadsheren in 1587 bepaald dat in geval van afwezigheid van de kanselier de verheffing van leengoederen ten overstaan van de oudste aanwezige raadsheer zou plaatsvinden die dan ook de verschuldigde rechten zou ontvangen. De kanselier trok achteraf de geldigheid van dit besluit in twijfel. Anderzijds werd in 1596 betoogd dat in het verleden in 1580, toen de functie van kanselier vacant was, de beleningen waren geschied door de oudste aanwezige raadsheer. In augustus 1682 werd in Brussel bepaald dat het zegel bij afwezigheid van de kanselier bewaard diende te worden door de oudste raadsheer. Had ook deze Roermond verlaten, dan kwam het zegel onder de hoede van de oudste raadsheer die aanwezig was.⁸⁹

Na de capitulatie van Roermond op 7 oktober 1702 verliet niet alleen de stadhouder, maar ook de fungerende kanselier het Overkwartier. In de vacature van kanselier werd gedurende de Staatse periode (1702-1716) niet voorzien. Het ambt werd waargenomen door de oudste raadsheer die sedert 1706 eerstpresiderende raad heette. Gedurende de eerste jaren van de Oostenrijkse periode werd de functie van eerstpresiderende raad gecontinueerd, totdat in 1721 weer een kanselier werd benoemd. Aangezien inmiddels het ambt van stadhouder sinds 1717 in feite, sinds 1720 ook formeel uit de organisatie van het Hof was verdwenen, werd de kanselier nu de belangrijkste bestuurlijke en rechterlijke functionaris van Oostenrijks Gelder. Als hoogste vertegenwoordiger van de soeve-

rein had de stadhouder in de zestiende en zeventiende eeuw een belangrijke rol gespeeld bij de inhuldiging van de nieuwe landsheer door de Staten. Bij ontbreken van een stadhouder in de achttiende eeuw werd ten behoeve van de inhuldigingen in 1719, 1744 en 1781 de kanselier c.q. de eerstpresiderende raad voor die plechtigheid benoemd tot fungerend stadhouder.⁹⁰

Ten tijde van de kortstondige Brabantse revolutie voegden de Staten van het Oostenrijkse Overkwartier, zoals wij al zagen, op 19 mei 1790 Hof en magistraat opnieuw samen. In de nieuwe constellatie was geen plaats meer voor een kanselier, maar alleen voor een eerstpresiderende raad. De eerstpresiderende raad was voorts niet meer stadhouder der lenen die de leenmannen met Gelderse leengoederen beleende. Deze functie werd van het voorzitterschap afgesplitst en voorlopig aan de raadsheer costumier Van Merwijck toevertrouwd.⁹¹ In 1791 keerde de kanselier terug in het herstelde Hof.

Het geringe belang van Oostenrijks Gelder in de achttiende eeuw in vergelijking met het ongedeelde Spaanse Gelderse ressort in de zeventiende eeuw, vindt zijn weerslag in de persoonlijke kwaliteiten van hen die het ambt van kanselier vervulden. In de zeventiende eeuw kwamen de kanseliers voor het merendeel van buiten het Overkwartier. Zij waren te voren bijvoorbeeld raadsheer van de Raad van Brabant of van de Grote Raad van Mechelen geweest. Het ambt van kanselier werd uiterst belangrijk geacht en werd bij voorkeur toevertrouwd aan personen die elders hun capaciteiten en toewijding aan het regime duidelijk hadden bewezen.

In de achttiende eeuw waren het vrijwel uitsluitend interne kandidaten die via de magistraat van Roermond opklommen tot raadsheer en hun carrière bekroond zagen met een benoeming tot kanselier. Voor externe kandidaten werd de functie pas interessant, wanneer extra vergoedingen in het vooruitzicht werden gesteld. Voor het overige had het Hof van Gelder als gevolg van het kleine ressort dat aan Oostenrijk was toegevalen, te zeer aan belang ingeboet om nog kandidaten uit de overige Zuidelijke Nederlanden te trekken.⁹²

De raadsheren costumier of de raden van de korte tabbaard

In de onderhandelingen die geleid hebben tot het Traktaat van Venlo van 12 september 1543 werd van Gelderse zijde de wens geuit om enkele raadsheren uit de ridderschap van elk kwartier van het hertogdom te benoemen. Deze zouden de stadhouder in de uitoefening van zijn juridische taken moeten bijstaan. In de definitieve tekst van het Traktaat was de eis dat de raadsheren gerekruteerd moesten worden uit de ridderschap van elk kwartier, vervangen door de algemene formulering dat zij op de hoogte moesten zijn van de rechten en gewoonten van het land. In de praktijk werden evenwel sedert 1544 naast de rechtsgeleerde raadsheren vier raadsheren costumier benoemd, en wel overwegend een lid van de ridderschap van elk kwartier. Zij hadden geen universitaire titel behaald, maar werden

geacht het gewoonterecht, de costumen, te kennen. Vandaar de titel raadsheren costumier. Zij werden ook als raadsheren extra-ordinaris, als inheemse raden of als raadsheren van de korte tabbaard aangeduid, in het laatste geval als verwijzing naar de korte mantel die zij droegen.⁹³

De functie van raadsheer costumier bleef bestaan, nadat het Hof van Gelder in 1580 zijn werkzaamheden te Roermond had hervat. Blijkens een waarschijnlijk in 1591 bij de gouverneur-generaal ingediende memorie telde het Hof nog steeds vier raadsheren costumier.⁹⁴ Of zulks overeenkomstig de werkelijkheid was, is maar de vraag. Volgens de rekeningen van de landrentmeester-generaal die de salarissen voor de raadsheren als uitgavenposten bevatten, waren er na circa 1590 veelal twee, soms drie raadsheren costumier, waarbij tot in 1605 een vertegenwoordiging per kwartier werd nagestreefd. Na 1605 waren de – twee – raadsheren costumier beiden uit het Overkwartier afkomstig. In het voorjaar van 1621 overwogen de Staten van het Overkwartier dat het Hof een volledige bezetting met gegradueerde raadsheren kende, alsof er geen scheiding in het hertogdom in een noordelijk en zuidelijk gedeelte had plaatsgevonden. Een gezantschap naar Brussel kreeg nu ondermeer de opdracht aan te dringen op de benoeming van in totaal vier raadsheren costumier, maar “Haere Hoocheyt verstaet nochtertijt genouch te sijn met twee costumier raeden”. Op 29 juli 1623 werd namens de aartshertogin Isabella nogmaals te verstaan gegeven dat er geen reden was om het getal der raadsheren costumier uit te breiden.⁹⁵ Waarschijnlijk pas in 1658 werd het aantal raadsheren costumier uitgebreid tot vier. Die verdubbeling was buiten de Staten om gegaan, want in genoemd jaar klaagden zij over deze uitbreiding. Het getal van vier werd in de jaren 1679-1680 door overlijden weer teruggebracht tot twee.⁹⁶ Tot het einde van het Ancien Régime bleef hun aantal voortaan beperkt tot twee.

Ofschoon het niet met zoveel woorden in het Traktaat van Venlo was vermeld, lazen de Staten van het Overkwartier in 1612 uit deze tekst, dat Karel V had beloofd de stadhouder “mit eenige goede getrouwe inlendissche adeliche reden te versien die sich der costuymen, usantiën ende landrechten van den voirsseyde lande solde verstaen”. Zij verzochten de aartshertogen om tenminste twee “adeliche inlendische raeden” te benoemen. Meer fundamenteel kregen de aanspraken van de ridderschap in het in 1613 afgekondigde plakkaat aangaande de revisie van vonnissen van schepenbanken. Artikel 12 bepaalde namelijk dat de twee raadsheren costumier benoemd “uuytte ridderschappe van denselven Quartier” bij alle in revisie te wijzen sententies van het Hof konden worden geroepen. Groot was dan ook de verbazing, toen de Staten in de eerste maanden van 1614 vernamen dat ene Werner van Baexen door de aartshertogen tot raadsheer costumier was benoemd. Van Baexen was lid van de hofhouding van aartshertog Albert, maar hij behoorde geenszins tot de ridderschap van het Overkwartier. De Staten startten een procedure, maar uiteindelijk bepaalde de aartshertog dat Werner van Baexen in functie bleef en dat door diens benoeming niet in strijd met de privileges was gehandeld.⁹⁷ Op 29 juli 1623 verklaarde de aartshertogin evenwel dat voortaan het ambt van raadsheer costumier slechts vergeven zou worden aan

edellieden uit het gewest.⁹⁸ Werner van Baexen bleef de enige raadsheer costumier die in de zeventiende eeuw niet uit de ridderschap was genomen. Pas in de achttiende eeuw werd weer van deze regel afgeweken, toen in 1716 de postmeester Bartholomeus Wittenhorst tot raadsheer costumier werd benoemd, en toen in 1764 de uit Groningen afkomstige Ludolph Harm Joseph de Heerma de Holwinde dit ambt verkreeg.⁹⁹

In tegenstelling tot de gegradueerde raadsheren waren de raadsheren costumier in ieder geval in de zestiende eeuw en de eerste helft van de zeventiende eeuw niet verplicht om in de standplaats Arnhem en later Roermond te wonen. Anders dan de gegradueerde raadsheren mochten zij het lidmaatschap van het Hof verenigen met andere belangrijke functies als die van drossaard. Zij legden na hun benoeming de eed af in handen van de stadhouder, terwijl de gegradueerde raadsheren beëdigd werden door de kanselier.¹⁰⁰ De werkzaamheden werden in hun benoemingsakten zeer summier aangeduid als het handhaven van de rechten van de landsheer en de taak om zich met de stadhouder, kanselier en andere raadsheren “te verstaene totte consultatie ende deliberatie van alle saecken ende affairen die aldaer overkommen ende gehandelt sullen worden”. Hun positie ten opzichte van de gegradueerde raadsheren was niet altijd onbetwist. Het betrof zowel de voorrang, de ereplaats, als ook de feitelijke toegang tot de vergaderingen. Deze geschillen verschaften in ieder geval enig inzicht in de werkzaamheden van de raadsheren costumier.

In 1617 waren er al moeilijkheden tussen beide categorieën raadsheren. De gegradueerde raadsheren ontkenden dat de raadsheren costumier de voorrang bezaten en meenden voorts dat laatstgenoemden in de vergaderingen van het Hof alleen gerechtigd waren te verschijnen, indien zij op verzoek van partijen door de kanselier en de andere raadsheren uitgenodigd werden, en wel wanneer er een kwestie aangaande het gewoonterecht aan de orde was. In zo’n geval werd in het verleden alleen die raadsheer costumier geconvoceerd, in wiens kwartier de partijen gezeten waren of de kwestieuze goederen waren gelegen. De overige raadsheren costumier van de drie andere kwartieren werden dan niet opgeroepen, omdat zij geen kennis droegen van het gewoonterecht in het betreffende kwartier. De raadsheren costumier waren nooit rapporteur om het vonnis in een proces voor te bereiden, zij ontvingen geen rapportgelden, zaten de vergadering niet voor en hadden bij afwezigheid van de kanselier het zegel niet onder hun hoede.

De Staten van het Overkwartier repliceerden daarop in 1618 dat de raadsheren costumier inderdaad niet gehouden waren om rapporten uit te brengen, het zegel te bewaren of bij afwezigheid van de kanselier als voorzitter op te treden. Zij woonden immers op het platteland op hun riddermatige goederen en in hun heerlijkheden, terwijl de gegradueerde raadsheren in Roermond resideerden. Zij ontkenden uitdrukkelijk dat zij slechts na oproep door de kanselier en de andere raadsheren in het Hof konden verschijnen. Zij mochten daarentegen “compareren soe dicwils hun ghoetdunckt”. De vrijheid om niet te verschijnen, behalve als het noodzakelijk was, was juist een teken van de adellijke eer.¹⁰¹

Teneinde een einde aan deze kwestie te maken, stelden de Staten in 1619 aan de stadhou-

der voor dat de raadsheren costumier aan diens linkerzijde zouden zetelen. Bij afwezigheid van de stadhouder zouden zij aan de rechterzijde van de kanselier zitten. Bijna twee jaar later, in december 1620, bleek uit overleg met de kanselier dat de gegradueerde raadsheren aan de raadsheren costumier wel een aparte plaats wilden geven, maar alleen als “nyemandt van mindere conditie oft staet tot raedt coustumier solde aengestelt werden” dan de gegradueerde raadsheren. De laatsten stelden met andere woorden de eis dat de raadsheren costumier dan een graad in de rechtsgeleerdheid moesten bezitten, hetgeen voor hen een onaanvaardbare conditie was. De Staten deden in februari 1621 aan de aartshertogen het voorstel dat de raadsheren costumier apart aan de rechterzijde van de stadhouder of kanselier zouden zitten, zoals ook de toegevoegde rechters in geval van grote revisie. Bij processies en andere publieke plechtigheden zou de oudste raadsheer costumier aan de linkerzijde van de kanselier lopen en de andere raadsheren costumier aan de rechterzijde van de gegradueerde raadsheren. De Staten verwezen voorts naar Bourgondië, Luxemburg en Henegouwen waar de adellijke raden ook “separate sessie” hadden. De aartshertogen lieten in de marge van het voorstel noteren: ‘Dit is al redelick’. Het geschil werd uiteindelijk opgelost, toen de aartshertogin op 29 juli 1623 op de klacht over de sessie en het reeds besproken voorstel over de verdubbeling van het getal der raadsheren costumier bepaalde dat de raadsheren costumier in het Hof op een aparte bank zouden zitten, tegenover de stadhouder en kanselier. Bij publieke plechtigheden zouden zij de voorrang hebben “soient ilz haultz justiciers ou point”. Uitdrukkelijk werd nog vastgesteld dat de oudste gegradueerde raadsheer, zoals bij andere hoven, als voorzitter optrad en bij plechtigheden de eerste plaats innam, als de kanselier afwezig was.¹⁰²

Het functioneren van de raadsheren costumier kwam nadien nog regelmatig aan de orde. Tijdens de convocationsdag van 8 juli 1628 werd de aartshertogin verzocht om de raadsheer costumier Werner van Baexen te gelasten in het Overkwartier te komen wonen ten einde “telcke reyse als partijen sulcx versuecken, hunne saecken beneffens den anderen raedt coustumier, den heer zu der Horst, te helpen decideren”. Anders moest hij naar de mening van de Staten afstand doen van zijn ambt. Deze functieomschrijving was kennelijk nog steeds de minimale. Tijdens de kwartiersdag van 21 maart 1639 werd overwogen dat de raadsheren costumier krachtens hun benoemingsakte gerechtigd waren “daegelijcx ende soe duck hun gevallich in den raede te verschijnen”, waarop de kanselier en de gegradueerde raadsheren antwoordden dat zij zouden opzoeken wat vanouds gebruikelijk was. Het probleem van de “vrijen acces in den raedt” speelde opnieuw in 1650, toen de Staten voor de raadsheer costumier Marcelis van Gelre opkwamen, omdat hem te verstaan was gegeven dat hij slechts toegang tot de vergaderingen had, als procespartijen erom verzochten. Het Hof, naar zijn mening gevraagd, liet weten dat de gegradueerde raadsheren krachtens hun benoemingsakten door de kanselier werden geroepen “à la proposition, consultation et décision de toutes causes et matières tant de justice qu’ autres”, maar zulks was niet in de benoemingsakten van de raadsheren costumier vermeld. Omdat zij voorts apart zaten, con-

cludeerde het Hof “qu’ils ne sont membres du conseil ordinaire”. De landvoogd besliste op 2 maart 1651 dat de raadsheren costumier die een kwartaal te Roermond resideerden, gedurende deze tijd de vergaderingen van het Hof moesten bezoeken en hun ambt als raadsheer uitoefenen. Buiten deze periode van drie maanden mochten zij zich niet met vonnissen bemoeien.¹⁰³ De vrije entree van de raadsheer costumier in de vergaderingen van het Hof was aldus omgezet in een verplichte aanwezigheid gedurende drie maanden per jaar. Blijkens het reglement van 17 maart 1671 betreffende de gelijke verdeling van rapportgelden, traden de raadsheren costumier niet als rapporteur op ter voorbereiding van het vonnis. Zij hadden derhalve geen recht op het dubbele rapportgeld. Zij kregen wel het enkele rapportgeld wegens het deelnemen aan de beraadslagingen.¹⁰⁴ Tijdens de vergadering van de Staten van 4 september 1675 klaagden de raadsheren costumier nogmaals erover dat “de heeren van den raedt separatelijcke ende ter exclusie van de adellijcke vergaederen, delibereren ende resolveren”. De Staten zouden zich tot Brussel wenden, wanneer de kanselier geen einde maakte aan de klachten.¹⁰⁵ Een vervolg is niet bekend, waarschijnlijk omdat einde 1675, zoals wij nog zullen zien, het Hof werd gereorganiseerd en in twee kamers verdeeld.

De kwestie aangaande de voorrang van de raadsheren costumier kwam in de zeventiende eeuw nog eenmaal terug in 1674. Tijdens de convocatiedag van 23-31 januari 1674 zetten de betrokken raadsheren uiteen dat er moeilijkheden werden gemaakt over hun plaats bij de publieke verlening van remissies, en dat de oudste gegradueerde raadsheer vóór hen wilde zitten en zijn stem uitbrengen. De kanselier werd verzocht de in 1623 en 1651 genomen beslissingen dienaangaande in acht te nemen. In het andere geval zou men zich tot Brussel wenden, opdat de raadsheren costumier recht werd gedaan. Dat laatste gebeurde. In een rekest schetsten de Staten dat, hoezeer ook de raadsheren costumier in processies en andere plechtigheden de voorrang op de gegradueerde raadsheren hadden en onmiddellijk achter de kanselier liepen, onlangs in het Hof de zetels zodanig waren verplaatst, dat zij niet meer de ereplaats innamen. Aan het hoofd van de tafel zat de kanselier met de gegradueerde raadsheren aan zijn rechterzijde en de raadsheren costumier aan de linkerzijde, duidelijk op de mindere plaats. Bij stemming kwam nu de rapporteur het eerst aan de beurt en dan de oudste gegradueerde raadsheer vóór de adellijke raadsheren. Bij interinement van brieven van gratie of andere openbare handelingen met open deuren gingen de gegradueerde raadsheren links en rechts van de kanselier zitten en sloten de raadsheren costumier buiten.

In het verleden was het zo geweest dat de raadsheren costumier tegenover de stadhouder en kanselier zaten. In geval van interinement zouden zij bij deze opstelling de stadhouder en kanselier de rug toekeren om de betrokken crimineel aan te kijken. Daarom namen zij dan hun plaats naast de stadhouder en kanselier in, waaromheen zich tenslotte de gegradueerden schaarden. Zo ook hadden zij de voorrang bij het uitspreken van vonnissen in grote revisie. Teneinde nu recht te doen aan de voorrang van de raadsheren costumier en om het veranderen van plaats tijdens openbare rechtshandelingen te voorkomen, dienden de Staten een nieuwe rangschikking in: Aan een vierkante tafel zat de kanselier met de rug

naar de open haard. Aan weerszijden van de kanselier zaten de adellijke raadsheren op de hoek van twee andere zijden aan de tafel, terwijl de gegradueerde raadsheren aan beide zijden van de haard tegen de muur zaten.

Het Hof kreeg de stukken op 28 februari 1674 vanuit Brussel toegestuurd. Voorlopig kwam er geen reactie, omdat beide categorieën raadsheren tot een akkoord trachtten te komen. De raadsheer costumier Van Hoensbroek sloot op 19 september 1674 in afwezigheid van de kanselier een overeenkomst met de aanwezige gegradueerde raadsheren, maar deze werd door de afwezigen niet geaccepteerd. Het Hof antwoordde derhalve op 6 oktober 1674. Het bevestigde dat de raadsheren costumier vóór de stadsbrand van 1665 apart tegenover de stadhouder en kanselier zaten, maar ontkende dat zij bij publieke rechtshandelingen aan weerszijden van stadhouder en kanselier zaten. Na de stadsbrand was een nieuwe kanselarij gebouwd met een andere indeling. Om die reden zaten de raadsheren costumier nog wel tegenover stadhouder en kanselier, maar aan de korte zijden van de tafel zaten nu ook gegradueerde raadsheren. Kennelijk schiep die opstelling weinig afstand. Namens de koning werd uiteindelijk op 22 mei 1675 te Brussel beslist dat de stadhouder en kanselier naast elkaar aan de tafel zouden zitten met aan weerszijden de raadsheren costumier. Daarna volgden aan weerszijden de gegradueerde raadsheren.¹⁰⁶ Zoals wij nog zullen zien, werd in oktober 1675 het Hof fors uitgebreid met vier gegradueerde raadsheren. Het Hof werd verdeeld in twee kamers. In elke kamer zouden twee raadsheren costumier zeten. In een schrijven van de gouverneur-generaal van 4 september 1675 werd nog nadrukkelijk op hun ereplaats gewezen. Een speciaal besluit van laatstgenoemde van 10 februari 1678 was nog nodig om op een plattegrond hun plaats ter rechterzijde van de stadhouder en kanselier aan te geven.¹⁰⁷

De aandacht voor de ereplaats mag niet uit het oog doen verliezen dat het ambt van raadsheer costumier in ieder geval in de achttiende eeuw niet louter een erefunctie was. Zo werd in de koninklijke dépêche van 8 mei 1720 waarin de omvang en de samenstelling van het Hof opnieuw werd vastgesteld, tevens bepaald dat de beide raadsheren costumier minstens zes maanden per jaar dienden deel te nemen aan de vergaderingen, hetgeen neerkomt op een verdubbeling van de diensttijd van 1651. Het slechte functioneren van de Raad van de provincie en hertogdom Gelder werd in 1750 onder meer geweten aan de afwezigheid van de beide raadsheren costumier. Derhalve liet de gevolmachtigd minister op 15 mei 1750 aan de Raad weten dat zij slechts tijdens de vakanties, feestdagen en in geval van ziekte afwezig mochten zijn.¹⁰⁸

De gegradueerde raadsheren of de raden van de lange tabbaard

Benoeming en vereisten

De akte van benoeming van deze raadsheren was ten aanzien van de taakuitoefening even-

eens summier. De raadsheer had de taak “hem te vinden ende tegenwoordich te sijn met den cancellier ende andere van onsen voorsseyde raede t’allen propositiën ende delibera-tiën der saecken ende materiën, soo generaele als particuliere, die daer getracteert, gehan-delt, gesloten ende gedecideert sullen worden, ende daerinne te geven sijne stemme ende opinie”.¹⁰⁹ De raadsheren werden benoemd door de gouverneur-generaal, in de zestiende en zeventiende eeuw op advies van de Raad van State, in de achttiende eeuw, na 1725, op ad-vies van de Geheime Raad. Gedurende de Staatse periode (1702-1716) werden zij benoemd door de Staten-Generaal. Na de benoeming legden de nieuwe raadsheren in handen van de kanselier de eed af, tijdens de Staatse periode evenwel in een vergadering van de Staten-Generaal. De rangvolgorde van de raadsheren werd bepaald door de anciënniteit.

De raadsheren moesten minstens de universitaire graad van licentiaat in de beide rechten hebben behaald. Zij hadden gestudeerd aan een van de erkende, katholieke universiteiten. In de meeste gevallen hadden de raadsheren hun juridische opleiding te Leuven genoten. Zoals elders in de Zuidelijke Nederlanden werden de openbare amb-ten door katholieken bekleed. De uitzondering in het Hof van Gelder vormde de pro-tes-tant Johan François Corregge die in 1708 door de Staten-Generaal was benoemd. Hij verliet in 1716 Roermond en verkreeg in 1717, als enige protestant, de functie van raads-heer in het Hof van Gelder te Venlo.¹¹⁰ Waren de raadsheren costumier per se ingezete-nen van het gewest, voor de gegradueerde raadsheren gold dit vereiste niet. Tevergeefs hebben de Staten van Gelre in de zestiende eeuw proberen te bereiken dat ook de gegra-dueerde raadsheren ingezeten Geldersen zouden zijn, maar de Brusselse regering gaf in dezen niet toe.¹¹¹ Later verneemt men van deze eis niets meer. Vanuit het standpunt van de zestiende-eeuwse Staten werden de gegradueerde raadsheren, in tegenstelling tot de inheemse raadsheren costumier, als uitheemse raden aangeduid, ook als er toevallig in-gezetenen onder waren. Nadien werden zij veelal raden ordinaris of raadsheren van de lange tabbaard genoemd.¹¹² De laatste benaming had betrekking op de lange mantel die de raadsheren dienden te dragen. In dit verband is nog een brief van 24 oktober 1675 interessant, waarin de Raad van State aan het Hof liet schrijven dat de “ministres de jus-tice” door het dragen van “robes” zich moesten onderscheiden van het gewone volk. De toga’s waren openbare tekens van de eer die aan hun ambt kleefde. De kanselier, raads-heren en momboir dienden derhalve de toga niet alleen te dragen als zij in het gebouw van het Hof waren, maar ook op straat op weg naar het Hof of naar huis, en wanneer zij en corps in het openbaar verschenen.¹¹³

Uitbreiding en inkrimping van het Hof in de zestiende en zeventiende eeuw

Volgens Zijp schijnt het aanvankelijk in de bedoeling van de Brusselse regering te hebben gelegen dat er, met inbegrip van de kanselier en momboir, vier uitheemse raden zouden zijn, evenveel als er raadsheren costumier waren. Maar reeds in 1549 klaagde het Hof over teveel aan werk en verzocht om uitbreiding. De regering benoemde twee gegradueerde

raadsheren erbij en breidde het Hof in 1552-1553 nog eens met twee raadsheren uit. Het getal der juristen bedroeg nu acht en het hele Hof telde met de vier raadsheren costumier twaalf leden. Het Hof telde in 1556, afgezien van de kanselier en momboir, zes gegradueerde raadsheren. Vanaf 1565 bleef een vacature evenwel onvervuld.¹¹⁴

Blijkens een waarschijnlijk in 1591 door het Hof bij de gouverneur-generaal ingediende memorie omvatte het Hof onder andere zeven gegradueerde raadsheren van de lange tabbaard, een raadsheer extra-ordinaris en een momboir, wiens functie evenwel door een van de raadsheren werd vervuld. Op 26 september 1609 betoogde het Hof dat het vanouds naast de stadhouder dertien raadsheren omvatte, vier adellijke en acht andere, met inbegrip van de kanselier en de momboir. Maar op 2 maart 1610 schreef het Hof dat er zeven raadsheren inclusief de momboir waren.¹¹⁵ Het verschil in cijfers wordt waarschijnlijk mede veroorzaakt door de omstandigheid dat, zoals wij nog zullen zien, de momboir niet altijd tevens raadsheer was.

De werkelijke getalsterkte blijkt uit de rekeningen van de landrentmeester-generaal betreffende de domeinen die de salarisposten van de raadsheren bevatten. Vanaf 1596 waren er zes gegradueerde raadsheren. Het getal was pas in 1613 uitgebreid tot zeven, toen Cornelis van Randenraedt van het in 1612 opgeheven Hof van Overijssel aan het Roermondse college werd toegevoegd. In 1627 omvatte het Hof acht raadsheren, inclusief de momboir die inmiddels tevens raadsheer was geworden.¹¹⁶ Na het overlijden van Tilman van Bree vonden de Staten in 1628 dat zeven raadsheren wel voldoende waren om de rechtspraak te verzorgen. De aartshertogin beloofde op 12 oktober 1628 met deze wens bij de vervulling van de vacature rekening te houden. Zij had evenwel een maand eerder al een opvolger benoemd.¹¹⁷ Nog op 16 februari 1632 liet het Hof weten dat het negen “juges ordinaires” met inbegrip van de kanselier omvatte.¹¹⁸

Nadien is het getal der gegradueerde raadsheren geslonken. In 1644 solliciteerde Caspar Engelbert van Bree naar de functie van raadsheer. Sinds 1639 waren, zo schreef hij, door overlijden vier vacatures ontstaan, waarvan er maar drie waren opgevuld. Zodoende telde het Hof nu nog maar vijf raadsheren, exclusief de kanselier en de momboir, ofschoon er veel werk te doen was. Het Hof daarentegen betoogde dat er sinds aartshertog Albert vijf raadsheren waren buiten de kanselier en de momboir, en dat, gezien de weinige werkzaamheden, dit aantal voldoende was.¹¹⁹

Blijkens het overleg over de inwilliging van de bede tijdens de kwartiersdag van 19-24 augustus 1663 overwogen de Staten dat het Hof van oudsher zeven personen van de lange tabbaard telde die ten behoeve van de onderzaten de rechtspraak verzorgden. Die taak kwam nu in gevaar door de dood van de een en de afwezigheid van de ander. In de presentatie van de bede preciseerden zij dat de rechtspraak al achttien maanden vertraging opliep door de afwezigheid van de kanselier en de momboir en het overlijden van de raadsheer De Stuckere. In die vacature diende te worden voorzien. Sinds wanneer de uitbreiding tot zeven raadsheren had plaatsgevonden, is nog niet bekend. Mogelijk geschiedde zulks in 1658,

toen de Staten klaagden over “de aengevangene nieuwicheyt over d’augmentatie der raeden coustumiers ende van den langen tabbaert”.¹²⁰

De Staten van het Overkwartier wilden wel een volledig bezet Hof, maar geen uitbreiding van het aantal raadsheren. Op 6 juli 1667 werd Jan van der Beeckant benoemd tot raadsheer ordinaris supernumerair met het recht om op te volgen in de eerstvolgende vacature. De Staten protesteerden tegen een uitbreiding met supernumeraire raadsheren en namens de landsheer werd op 23 november 1667 beloofd dat op deze wens gelet zou worden.¹²¹ Nauwelijks een half jaar later, op 6 maart 1668, werd Paul Hendrik Claessen tot raadsheer benoemd. Werd in de benoemingsakte normaliter ook de vacature vermeld waarin de nieuwe raadsheer was benoemd, zo’n passage ontbrak hier. De benoeming van Paul Hendrik Claessen betekende aldus een uitbreiding van het Hof.

Tijdens de convocatiedag van 16 maart 1668 constateerden de gedeputeerden van de Staten dat het Hof bezet was met raadsheren, alsof het gehele hertogdom nog tot het ressort behoorde. Het gerucht ging dat Claessen voor een som geld een plaats als supernumeraire raadsheer had gekregen naast Van der Beeckant, en dat er nog twee andere benoemingen op komst waren. Een teveel aan raadsheren, zo was het bezwaar, leidde tot hogere proceskosten. De kanselier werd verzocht Claessen niet te beëdigen, voordat de Staten antwoord uit Brussel zouden hebben ontvangen. Dat antwoord kwam al op 5 april. De kanselier werd door de gouverneur-generaal gelast om zonder uitstel Claessen te beëdigen. Immers sinds 1562 waren er altijd acht raadsheren van de lange tabbaard geweest. Claessen zou achtduizend gulden voor zijn zetel hebben betaald. De Staten waren daarop bereid een bede van hetzelfde bedrag in te willigen, wanneer Claessens benoeming ongedaan werd gemaakt, maar de onderhandelingen dienaangaande hadden niet het beoogde effect. Niettemin ging nog in oktober-november 1668 het gerucht dat Zijne Majesteit de supernumeraire raadsheren, waartoe het Hof zelf Claessen en Gijsselen rekende – Beeckant vervulde inmiddels een vacature –, wilde schorsen.¹²² Naar de zienswijze van de Staten en het Hof omvatte laatstgenoemde instelling eigenlijk zes gegradueerde raadsheren en waren de twee overige supernumerair, al staat die term niet in hun benoemingsakten.¹²³

De verdeling van de raadsheren over twee kamers

Een ongehoorde uitbreiding van het aantal gegradueerde raadsheren met in totaal vijf kreeg zijn beslag in de jaren 1674-1675. Tijdens de convocatiedag van 23-31 januari 1674 was er al sprake van sollicitanten voor nog twee extra raadsherenplaatsen. Door de toename van het getal der gegradueerde raadsheren zouden de kosten voor procespartijen nog meer stijgen. Men zou in Brussel het verzoek indienen om van een dergelijke uitbreiding af te zien. Zou het verzoek worden afgewezen, dan moest men aandringen op splitsing van het Hof in twee kamers, zodat tot verlichting van partijen, de excessief stijgende sportul-gelden konden verminderen en snel recht kon worden gedaan. In het verzoek werd naar voren gebracht dat het gewone getal der gegradueerde raadsheren zeven was, terwijl er nu

al negen in functie waren. Dat aantal zorgde ervoor dat de rechten en sportulgeden aanzienlijk stegen. Benoeming van nog meer raadsheren leidde tot ruïnering van de procespartijen, daar de sportulgeden hoger zouden uitvallen dan de waarde van het object. Een beroep op de rechter werd dus niet aantrekkelijk. Het Hof moest niet worden uitgebreid, maar het aantal diende te worden teruggebracht op de oude voet. Uit het algemeen gehouden antwoord van de gouverneur-generaal van 15 maart 1674 – “Saditte Excellence declare que pour l’advenir elle prendra à ce le plus favorable regard que la service de Sa Majesté et le bien publicq pourra permettre” – begrepen de Staten dat hij positief op hun verzoek was ingegaan.¹²⁴

Hoe dit ook zij, de gouverneur-generaal ging op 16 oktober 1674 over tot de benoeming van Hendrik Antoin de Haen tot raadsheer supernumerair. In zijn benoemingsakte stond niet meer zoals in die van Van der Beeckant, dat hij in een toekomstige vacature zou instromen. Zo werd het Hof weer met een raadsheer uitgebreid. Het Hof was tegen deze uitbreiding. De gouverneur-generaal liet evenwel op 13 november 1674 weten dat het gebrek aan geldmiddelen voor militaire doeleinden het noodzakelijk maakte alle mogelijke geldbronnen aan te boren. Het was niet alleen noodzakelijk De Haen te benoemen, maar ook nog andere supernumeraire raadsheren en aldus een tweede kamer van het Hof te vormen. Als het Hof andere mogelijkheden zag om f.40.000, – te verschaffen, dan zou zo’n besluit nog gewijzigd worden. In dat geval kon het Hof iemand uit zijn midden naar Brussel sturen. De acht gegradueerde raadsheren – zonder de kanselier – gaven daarop hun collega Masteleyn volmacht om de benoeming van De Haen ongedaan te maken en toekomstige uitbreiding te voorkomen, onder andere door een lening van f.25.000, – aan te bieden. De reis naar Brussel heeft waarschijnlijk niet plaatsgehad. Resultaat werd, achteraf bezien, niet bereikt.¹²⁵

Ook de Staten reageerden wederom. Zij verzochten dat het getal der raadsheren was opgelopen tot twaalf – kennelijk telden zij voor die gelegenheid de raadsheren costumier mee – terwijl er oorspronkelijk acht waren. Weer werd de gouverneur-generaal gevraagd het aantal terug te brengen tot acht, maar deze liet weten zulks niet te kunnen doen. Tenslotte vroegen zij de supernumeraire zetels bij overlijden of promotie op te heffen, maar ook daarop kregen zij op 6 mei 1675 een te algemeen antwoord: “Son Excellence y prendra les réflexions qu’il conviendra”.¹²⁶

De pogingen van de Staten tot vermindering van het aantal gegradueerde raadsheren had dus evenmin succes. Dat bleek duidelijk, toen op 3 oktober 1675 vier nieuwe raadsheren werden benoemd. Zijne Majesteit wilde ter verbetering van de rechtspraak het getal der raadsheren vermeerderen en hen verdelen over twee kamers. De eerste kamer omvatte de kanselier, twee raadsheren costumier en zes gegradueerde raadsheren, de tweede kamer eveneens twee raadsheren costumier en zeven gegradueerde raadsheren. Voor deze uitbreiding werden – in deze rangvolgorde – Joost Blommaert, Mathias van Aefferden, Gerard Cox en Peter Wevelinckhoven tot raadsheer aangesteld.¹²⁷

Van deze veranderingen stelde de gouverneur-generaal de kanselier op 28 oktober 1675 op de hoogte. Teneinde een snellere afdoening van zaken te bereiken die bovendien minder kostbaar zou zijn voor de partijen, was het getal der raadsheren vermeerderd. Zij moesten over twee kamers verdeeld worden, zoals boven omschreven, naar de inzichten van de kanselier. Na een of twee jaren kon de samenstelling van de kamers worden gewijzigd, wanneer dat in het algemeen wenselijk was. Slechts als het niet anders kon, mochten de kamers gezamenlijk vergaderen. Dit laatste voorschrift werd op 4 november 1675 herhaald, toen namens de gouverneur-generaal op enige vragen van de kanselier antwoord werd gegeven: Nooit mochten het verzoek van partijen noch het aanbod de kosten te zullen dragen aanleiding zijn om beide kamers samen te voegen. De momboir diende zich in die kamer te bevinden, waar de zaken van Zijne Majesteit werden behandeld. De toedeling van zaken aan één van de kamers lag in handen van de kanselier. Het Hof omvatte, afgezien van de kanselier, de momboir en de raadsheren costumier, dertien gegradueerde raadsheren. De Staten drongen derhalve weer aan op vermindering van het aantal door het niet bezetten van toekomstige vacatures.¹²⁸

De vermeerdering van het aantal gegradueerde raadsheren en hun verdeling over twee kamers waren officieel ingegeven door de wens om de proceskosten – de sportulgeldden – te verlagen. In werkelijkheid was het de financiële noodzaak die de regering te Brussel ertoe bracht om door de creatie van nieuwe raadsheerzetels extra gelden te verwerven. Kort tevoren was in 1673 ook de Raad van Brabant met een derde kamer van zeven supernumeraire raadsheren uitgebreid.¹²⁹ De benarde financiën van de koning leidden in 1681 tot een algemene personeelsvermindering van zowel de centrale als de gewestelijke instellingen in de Zuidelijke Nederlanden. In dat kader werd de uitbreiding van het Hof van 1675 weer ongedaan gemaakt. Bij schrijven van 19 juni 1681 liet de gouverneur-generaal aan het Hof weten dat het aantal raadsheren moest worden teruggebracht tot het niveau van de hervorming der instellingen in 1664. Door deze maatregel werden de jongere raadsheren getroffen, terwijl de oudere bleven. De afgevlode raadsheren behielden wel de aan hun ambt verbonden eer, maar kregen geen salaris meer. Zij zouden naar anciënniteit in opvallende zetels opvolgen. Het Hof antwoordde dat hem van een hervorming in 1664 niets bekend was. Het wees op de schade die de ontslagen raadsheren leden. Zij hadden hun beroep als advocaat opgegeven en hadden voor hun benoeming het nodige betaald. Bovendien was de rechtspraak door het functioneren in twee kamers beter gediend. De gouverneur-generaal gaf op 3 juli 1681 enkel te kennen dat zijn bevel moest worden opgevolgd, hetgeen het Hof onmiddellijk deed. Het Hof omvatte in 1681 tien gegradueerde raadsheren. Zes raadsheren mochten blijven, de vier jongsten vloeiden af. Het betrof de in 1675 benoemde Joost Blommaert, Mathijs van Aefferden en Gerard Cox, en de in 1678 aangestelde François Gaspar van Hemselrode. Vooralsnog tevergeefs deden de Staten een goed woordje voor hen om in hun functies hersteld te worden.¹³⁰

Het verhaal is daarmee niet teneinde. De stadhouder schreef op 18 april 1684 aan het

Hof dat het aantal processen waarin gevonnist moest worden, van dag tot dag toenam. Hij werd voortdurend aangesproken op de afdoening van zaken, hetgeen niet zo gemakkelijk was als ten tijde van het functioneren van de tweede kamer. Het Hof moest zijns inziens Zijne Majesteit vragen om de ontslagen raadsheren in hun ambt te herstellen. Het Hof deed zulks op 5 mei 1684. Het Hof wees op de grote kosten die de ambteloze juristen hadden gemaakt om hun benoemingsakte te verkrijgen en op de te verwachten verbetering van de rechtspraak. Ook de Staten van het Overkwartier hadden zich weer tot de koning gewend. Op 13 februari 1685 bepaalde deze in het algemeen onder andere dat de afgevoelde raadsheeren hun plaatsen konden blijven innemen, zij het zonder vergoeding. De gouverneur-generaal stelde op 9 maart 1685 het Hof van het koninklijk besluit op de hoogte. De “conseillers surnuméraires” konden terugkeren en hun ambt uitoefenen zonder salaris of rechten ten laste van de koning, totdat zij een vacature in het in 1681 vastgestelde aantal raadsheeren zouden opvullen.¹³¹ In de praktijk werkten deze weer toegelaten raadsheren buiten bezwaar van de schatkist, maar ontvingen wel de rechten en sportulgelden van de particuliere procespartijen.

Het Hof omvatte sinds 1685 aldus zes van overheidswege gesalarieerde raadsheren en maximaal vier raadsheren zonder salaris. De tweede kamer werd hersteld, zoals blijkt uit een besluit van het Hof aangaande de afwezigheid van raadsheren van 14 februari 1687. Voor het laatst worden beide kamers in 1693 genoemd. Einde 1696 was er nog slechts één kamer.¹³² Geleidelijk moeten de ongesalarieerde raadsheren op de gesalarieerde plaatsen zijn gekomen, zodat de omvang van het Hof weer afnam tot zes raadsheren, een situatie die in 1697 was bereikt. De tweede kamer is derhalve in of na 1693 weer verdwenen. Door het inschuiven van de ongesalarieerde raadsheren is het te verklaren dat pas in 1702 voor het eerst sinds 1678 nieuwe raadsheren werden benoemd.

Het Hof van Gelder omvatte blijkens een schrijven van 28 januari 1698 toen een kanselier, twee raadsheren costumier en zes gegradueerde raadsheren. Drie van de gegradueerde raadsheren hadden al een dienstverband van dertig jaar en langer. Zij waren dus al redelijk op leeftijd. Teneinde de werkdruk en de afwezigheid door ziekte te kunnen ondervangen, werden twee oplossingen bedacht. De eerste behelsde het benoemen van expectanten. Blijkens een te Madrid op 13 juli 1697 uitgevaardigde akte kreeg Jan van Aefferden, substituut-momboir bij het Hof, “de survivancie oft expectative” van de eerstkomende vacature onder de gegradueerde raadsheren. Naast zijn ambt als substituut-momboir had hij het recht om afwezige of zieke raadsheren, zowel een raadsheer van de korte als een van de lange tabbaard, te vervangen, zij het zonder gage. Een tweede expectant werd op 20 april 1700 toegevoegd in de persoon van de advocaat Gerard Petit. Door een nieuw overheidsbesluit van 22 juni 1701 tot inkrimping van het personeel der regeringsinstellingen werden beiden op 9 juli 1701 weer geschorst. Gelukkig voor hen konden zij een jaar later, op 25 juli 1702, in opengevallen vacatures worden benoemd.¹³³

Aan de vele verzoeken tot snelle afdoening van zaken, met name door de momboir,

meende het Hof op 20 januari 1698 te kunnen voldoen door de herinvoering van twee kamers. De grote zaken zouden door de gezamenlijke raadsheren behandeld worden, de kleine tot een waarde van f.600, – konden door twee kamers worden afgedaan die vijf respectievelijk vier raadsheren omvatten. Daar in het verleden een tweedeling met een gering aantal rechters niet was gepraktiseerd, wilde het Hof echter niet zonder toestemming van Zijne Majesteit tot deze regeling overgaan. Het Hof verkreeg daarop op 27 januari 1698 toestemming om bij wijze van proef gedurende zes maanden met twee kamers van vijf en vier raadsheren te werken. Overigens moest het Hof ernaar streven zoveel mogelijk als vanouds in één kamer af te doen. Na klachten van de Staten werd op 26 mei 1698 bepaald dat na de bewuste zes maanden het experiment beëindigd werd. Toch stelde het Hof een jaar later, op 16 oktober 1699, nog eens voor om met twee kamers te werken.¹³⁴

Aanpassing van de personele omvang in de achttiende eeuw

Na de verdeling van het Overkwartier in de jaren 1713-1715, waarbij voor de Oostenrijkse Habsburgers maar een klein gedeelte overbleef, werd de personele bezetting van het Hof aan de gewijzigde omstandigheden aangepast. Ziet men af van de momboir, dan werd het aantal gegradueerde raadsheren gereduceerd van zes tot drie. Krachtens de koninklijke dépêche van 8 mei 1720 omvatte het Hof voortaan een kanselier, twee raadsheren costumier, drie gegradueerde raadsheren en een momboir die tevens als raadsheer optrad. Het geringe getal van rechters kon tot problemen leiden. Zo klaagde het Hof op 8 januari 1722 dat de zetels van kanselier en momboir vacant waren, dat een gegradueerde raadsheer ziek was en een van de raadsheren costumier eveneens afwezig was, omdat deze raadsheren niet verplicht waren gezamenlijk te verschijnen. Een vonnis moest nu gevelde worden door drie rechters. Normaal was er dan nog kleine revisie van vonnissen van drie rechters mogelijk op het gehele Hof, maar dit rechtsmiddel kon bij ontstentenis van raadsheren niet worden toegepast, waardoor de rechtspraak tot stilstand kwam. Een half jaar later, op 13 juni 1722, wendde het Hof zich met dit probleem tot de Hoge Raad der Nederlanden te Wenen. Het aantal rechters dat het Hof bezocht, was soms niet meer dan drie. Zulks leidde tot debatten van partijen om beslissingen uit te stellen of tot verzoeken om vervangende rechters aan te wijzen, dit alles tot vertraging van de rechtsgang. Anderen die begrepen dat een vonnis op komst was, grepen naar het middel van wraking van de een of andere raadsheer in de wetenschap dat deze debatten niet beslist konden worden, voordat er een voldoende aantal rechters was. Nu het Hof uit Brussel te verstaan was gegeven de vonniswijzing in grote zaken op te schorten, totdat de vacante zetels waren bezet, drong het Hof er te Wenen op aan in de vacatures, waaronder die van kanselier, te voorzien.¹³⁵ De impasse werd einde 1722 – begin 1723 doorbroken door de benoeming van een momboir, een kanselier en twee gegradueerde raadsheren.

Bestond het Hof aldus maximaal uit zeven personen, na de samenvoeging van Hof en magistraat in 1737 moesten de taken van het oude Hof door vijf personen worden verricht:

de kanselier, een raadsheer costumier, de momboir en de twee oudste gegradueerde raadsheren.¹³⁶ In 1757 werd, zoals beschreven, de oude samenstelling van vóór 1737 hersteld.

Met het oog op het geringe ressort van het Hof werd tegen het einde van de achttiende eeuw nogmaals besloten om de personele bezetting te reduceren. Blijkens een declaratie aangaande de toekomstige samenstelling van het Hof van 5 februari 1783 zou het Hof voortaan slechts bestaan uit drie rechters: de kanselier en twee gegradueerde raadsheren, waarvan er een tevens momboir was. De twee raadsheren costumier en de gegradueerde raadsheren Van der Vekene en Van den Bergh zouden hun leven lang in functie blijven, maar zij zouden niet meer worden vervangen. De drie rechters konden over alle zaken oordelen. Het stond partijen echter vrij om een groter aantal rechters te vragen. In dat geval en in alle fiscale zaken kon het Hof naar believen rechtsgeleerden aantrekken.¹³⁷

Dit plan tot personeelsvermindering kwam niet tot uitvoering, allereerst omdat op korte termijn slechts twee van de vier zetels vacant kwamen. In 1791 overwoog men te Brussel de wenselijkheid van de benoeming van nieuwe raadsheren tot het aantal van vijf dat vóór het hervormingsplan van 1783 gebruikelijk was. Aldus werden in 1792 naast de zittende drie nieuwe gegradueerde raadsheren benoemd.¹³⁸

De momboir

Taken

De akten van benoeming van de momboir – bij andere hoven vaak advocaat-fiscaal geheuten – vermelden ten aanzien van de taken dat hij verplicht was te “bedienen de saecken ons (de landsheer) aentreffende soowell in onsen voorgemelten raede als oock ten landtrechte te bewaeren, onse rechten, hoocheydt, heerlickheydt ende domeynen voor te staen, crimineele ende andere informatiën te nemen, alle misdadige die hem bij den cantzler ende luyden van onsen voorsseyde raede in Gelderlandt verordent, bevolen sullen worden, aen te tasten, vangen ende apprehenderen, justitie t’assisteren ende neerstig toesicht te nemen dat onse placcaeten, ordonnantiën ende bevelen onderhouden, achtervolght ende d’overtreders van dien mitsampt allen anderen misdaedigen gecallengeert, gestrafft ende gecorrigeert worden soo ’t behoort”. De momboir moest waken over de rechten van de soeverein, zorgen voor de naleving van de afgekondigde wetten en misdadigers en overtreders vervolgen. Hij moest aldus als een officier van justitie in opdracht van het Hof als eiser optreden voor het Hof of voor de schepenbanken (“ten landrechte”).¹³⁹ Op het terrein van de domeinen moest hij de bevelen van de Gelderse Rekenkamer opvolgen, aan welke instantie hij ook adviezen gaf.¹⁴⁰ In deze lijn past het dat de momboir tegen het einde van de zeventiende eeuw en in de jaren 1720-1740 tevens optrad als gedelegeerd rechter in domeinkwesties, met name ten aanzien van de in- en uitgaande rechten, in het Overkwartier.¹⁴¹ Het waken over de rechten van de soeverein bracht de momboir, zeker in de eerste helft van de zeven-

tiende eeuw, geregeld in conflict met de Staten van het Overkwartier die van mening waren dat de momboir zijn bevoegdheden overschreed en in strijd met de privileges en het gewoonterecht handelde. Onder de vele voorbeelden vermelden wij de klacht van de Staten in 1607 dat de momboir de Criminele Ordonnantie van 1570 in het Overkwartier toepaste die huns inziens nooit was geaccepteerd.¹⁴²

De momboir werd sedert het einde van de zestiende eeuw bijgestaan door een substituu-momboir. Wegens de vele werkzaamheden stelde het Hof in 1685 voor om naast de momboir en de substituu-momboir een procureur-generaal te benoemen, een voorstel dat in 1696 en kennelijk in 1699 nog eens op tafel kwam, maar niet tot uitbreiding van het personeel leidde.¹⁴³

De stem van de momboir

De plaats van de momboir in het Hof is aan veranderingen onderhevig geweest. Zij leidden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw tot versteviging van zijn positie. De veranderingen betroffen allereerst zijn rol bij de beraadslagingen en vervolgens zijn plaats tegenover de gegradueerde raadsheren. Blijkens de kanselarij-instructie van 1547 mocht de momboir in het Hof verschijnen om “opinie te geven in alle zaken”, wanneer deze tenminste geen betrekking hadden op Zijne Majesteits rechten en hoogheid. De instructie voor de momboir Johan Wrdt van 13 juli 1569 herhaalde deze bepaling en voegde eraan toe dat werkzaamheden in zaken van Zijne Majesteit altijd een geldige reden waren om niet te verschijnen, ook als hij ontboden werd “om partiën zaken te helpen decideren”. De kanselier legde in 1587 te Brussel het probleem voor dat de momboir in alle zaken waarin hij partij was, geen raadgevende of beslissende stem had, maar het vertrek moest verlaten. In andere raden was dat anders. Ware het niet beter om de momboir een raadgevende stem te geven teneinde de rechters beter te kunnen voorlichten zoals in andere raden gebruikelijk was? Het antwoord was dat men zich moest houden aan de instructie (van 1569). De momboir mocht wel bij de beraadslagingen aanwezig zijn om, zonder die te onderbreken, voorlichting te geven over de rechten van de vorst.¹⁴⁴

Zo passief werd de aanwezigheid van de momboir bij de beraadslaging over vonnissen waarbij hij als partij betrokken was, niet ervaren. In maart 1595 klaagden de Staten dat de momboir gewend was in dergelijke gevallen “bie den heeren raeden in ’t discutieren und definieren der saicken toe blijven sitten und ihre vota aen toe hoeren”. In 1607 heette het dat de momboir “die clachten gedaen hebbende evenwel in den raedt blijft sitten und helpt mit sententieren”. De nieuwe kanselarij-instructie van 1609 herhaalde de bepaling uit 1547. Tijdens de kwartiersdag van 9-15 juni 1624 vonden de Staten het niettemin nodig dat de momboir gelast mocht worden “in ’t lesen, visiteren ende examineren der fiscael saecken nyet present te wesen”. De stadhouder beloofde zulks aan de kanselier aan te zeggen.¹⁴⁵

Tijdens de kwartiersdag van 20-25 mei 1647 overwogen de Staten dat Zijne Majesteit vele jaren geleden op hun verzoek had bepaald dat de momboir “niet en soude sitten off

voteren over fiscaele zaecken”, aangezien het ongepast was dat hij én partij én rechter was. De huidige momboir Martin de Werimont, benoemd in 1646, had dienaangaande een uitbreiding van zijn functieomschrijving gekregen. De Staten vonden dat de momboir niet meer bevoegdheden mocht hebben dan zijn voorgangers. Namens de landsheer werd de Staten bij besluit van 29 januari 1650 evenwel te kennen gegeven: “Estant de droit commun que les officiers fiscaux assistent au jugement domaniales et fiscales et que mesmes ils opinent consultativement et l’usage de tous les autres conseils et provinces à ce conforme, Sa Altesse ne treuve suiet ny raison d’altérer en ce regard les droits du fisque de la province de Gueldres”.

Bij dit besluit legden de Staten zich niet zo maar neer. Volgens het Traktaat van Venlo zou Gelder behandeld worden als andere gewesten van het Duitse Rijk, waar het geenszins de gewoonte was dat de “fiscaelen hebben sessiën ende opiniën” in de provinciale raden. Het deed niet ter zake dat zo’n gebruik bestond in de overige gewesten van Zijne Majesteit. In oktober 1650 zetten de Staten de zaken nog eens op en rijtje. De eerste momboir Cranevelt was tevens raadsheer, maar mocht niet aanwezig zijn bij de deliberaties in zaken waarin de vorst was betrokken. Melchoir van Benschup had daarentegen tegen alle recht wel de bevoegdheid verworven om de lectuur en beslissing van deze zaken bij te wonen, totdat hem dat bij vonnis van 28 juni 1595 was verboden.¹⁴⁶

De Staten hadden geen succes met hun vertoog. Uit een later schrijven van het Hof van 12 december 1696 blijkt dat De Werimont in maart 1651 toegang verkreeg tot het Hof om zijn mening en stem te geven in zaken van Zijne Majesteit, indien er, inclusief de kanselier, minder dan vijf raadsheren aanwezig waren. In de benoemingsakte van De Werimonts opvolger Jacob Gilkens van 19 juli 1668 is na de reeds geciteerde taakomschrijving voor het eerst de passage opgenomen “dat hij sal gehouden wesen hem iegenwoirdich te vinden ter deliberatie ende decisie van de saecke fiscaele”.¹⁴⁷ De regel dat de momboir geen stem had in de beslissing van zaken waarin hij als eiser optrad, is aldus mogelijk al in 1647, in principe zeker in 1651 verlaten. Sedert 1668 is deze bevoegdheid om mee te stemmen in de benoemingsakte van de momboir vastgelegd.

Momboir en raadsheer?

Blijkens de kanselarij-instructie van 1547 en de instructie voor de momboir van 1569 was deze functionaris bevoegd om “opinie te geven in alle zaken”, uitgezonderd die van Zijne Majesteit, en om aan vonnissen in processen tussen derden mee te werken. Hij droeg de titel “raed ende momboir”, hetgeen de suggestie wekt dat de functies van momboir en raadsheer in één persoon werden verenigd. In klachten van de Staten uit 1622 en 1650 wordt inderdaad vermeld dat de eerste momboir Cranevelt en later Melchior van Benschup (1582-1610) tevens raadsheer waren. Voorts geeft een memorie van het Hof, waarschijnlijk uit 1591, aan dat de functie van momboir door één van de raadsheren werd vervuld.¹⁴⁸

Nadat Melchior van Benschup in 1610 gepromoveerd was tot kanselier van Overijssel

volgde de substituut-momboir Hendrik Cox als momboir op. De opengevallen raadsheerzetel werd echter ingevuld door de in 1611 benoemde Albert van Dyenberch. Dyenberch overleed in 1618, waarna de momboir Hendrik Cox in 1619 promoveerde tot raadsheer. De nieuwe momboir werd Arnold de Haen in 1620.¹⁴⁹ Deze probeerde al in 1622 zitting in het Hof, met andere woorden de vereniging van de functies van raadsheer en momboir, te verkrijgen. De Staten waren tegen die combinatie. Sinds de loskoppeling van beide ambten heerste er een ontspannen sfeer tussen de momboir en de Staten, terwijl de momboir nu meer aandacht aan fiscale zaken kon wijden. In 1627 probeerde De Haen het opnieuw en met succes. Sinds dat jaar bekleedde hij beide functies van raadsheer en momboir. De protesterende Staten kregen op 12 oktober 1628 namens de aartshertogin te horen dat “in veele raeden van herwaertsover sijn de fiscalen oick mede raedt”. Indien de Staten in dit verband enige privileges of bezwaren hadden, konden zij die naar voren brengen. Tot succes heeft deze uitnodiging niet geleid.¹⁵⁰

Arnold de Haen werd in 1646 opgevolgd door Martin de Werimont, maar enkel in de functie van momboir. Hij wist zijn positie successievelijk te verbeteren. In augustus 1650 verkreeg hij de titel “conseiller ad honores tantum” zonder werkelijke raadsheerfunctie. In maart 1651 kreeg hij, zoals boven beschreven, stemrecht in zaken van Zijne Majesteit, ingeval door ziekte of afwezigheid het aantal raadsheren minder dan vijf zou zijn. In oktober 1654 werd zijn bevoegdheid nogmaals uitgebreid. Hij kreeg gewone toegang tot de raad voor alle te behandelen zaken, maar zonder gage, omdat er geen zetel vacant was. Een vacante zetel kwam voor hem pas in 1657. De momboir Martin de Werimont was derhalve sinds 1654 raadsheer zonder salaris en sinds 1657 gesalarieerd raadsheer.¹⁵¹

Martin de Werimont werd in 1668 opgevolgd door Jacob Gilkens, maar enkel in de functie van momboir. Gilkens richtte einde 1669 – begin 1670 een verzoek tot de landsheer. Hij wees erop dat de fiscalen overal elders een adviserende stem hadden in de beslissing van fiscale zaken en een beslissende stem in alle andere. Zo niet in het Hof van Gelder. Hij moest de toestemming van het Hof afwachten om toegang tot de vergadering te verkrijgen. Zo kon het gebeuren dat fiscale zaken zonder zijn tussenkomst werden afgedaan, zoals ook altijd de andere. Gilkens verzocht derhalve “entrée ordinaire”, hetgeen werd opgevat als de functie van raadsheer. Niet alleen de Staten, maar ook het Hof was tegen dit verzoek gekant. Gilkens verzoek werd in Brussel afgewezen. Hij verkreeg weliswaar toegang tot de vergadering van het Hof, wanneer hij dat nodig vond, maar deze “entrées volontaires” werden niet beloond. Hij had geen recht op de rapportgelden of vacatiegelden en hij had geen stemrecht.¹⁵² De momboir werd in ieder geval door het Hof niet als raadsheer beschouwd.¹⁵³

Jean François Bardry volgde in 1680 Jacob Gilkens op. Ook hij probeerde direct “entrée ordinaire” te verwerven, maar zulks werd afgewezen. Veelzeggend in dit verband is dat zijn naam in een lijst van 1682 die de gehandhaafde en afgevloede raadsheren bevat, niet voorkomt.¹⁵⁴ In 1685 verzocht hij opnieuw “entrée ordinaire audit conseil pour toutes affaires et matières avec voix decisive” in niet-fiscale zaken of minstens “voix et opinion délibéra-

tive” indien in geval van ziekte, afwezigheid of verhindering van raadsheren in de twee kamers minder dan vijf raadsheren overbleven. Tegen het advies van het Hof in werd toen zijn eerste verzoek op 17 juni 1689 ingewilligd en is hij aldus sedertdien als raadsheer te beschouwen.¹⁵⁵

Gerard van Pallant, de nieuwe momboir sinds januari 1696, verzocht in hetzelfde jaar “entrée ordinaire”, een bevoegdheid die zijns inziens annex aan het momboirschap was. Het Hof wijdde een lang advies aan dit verzoekschrift. Het schetste de pogingen van de voorgangers om de begeerde combinatie te verwerven en adviseerde in de lijn der verwachtingen negatief. Het ambt van momboir vereiste bij een goede vervulling al zijn tijd en aandacht op. Het zou veel beter zijn om naast hem en de substituut-momboir nog een derde ambtenaar, een procureur-generaal, te benoemen. De combinatie raadsheer – momboir had in het verleden geleid tot verwaarlozing van de zaken van Zijne Majesteit. Het zou bovendien niet juist zijn om een raadsheerzetel aan de momboir te verlenen, omdat er nog altijd een gegradueerde raadsheer was die sinds de afslankingsoperatie van 1681, zonder gage functioneerde. Meer dan een jaar later werd in januari 1698 duidelijk dat de koning niet wenste dat de momboir een supernumeraire raadsheerzetel kreeg. In een geschil over de voorrang tussen de raadsheer-expectant Petit die in geval van ziekte of afwezigheid de raadsheren verving, enerzijds en de momboir anderzijds, besliste het Hof in 1700 in het voordeel van Petit, aangezien de momboir “n’ayant point de voix délibérative au conseil et n’estant par conséquent conseiller actuel mais simplement conseiller fiscal”.¹⁵⁶

Johan Godefroid Bloemaerts werd in 1712 door de Staten-Generaal als opvolger van de overleden Gerard van Pallant tot momboir benoemd. Op 17 november 1713 stelde het Hof aan de Staten-Generaal voor om de momboir als rechter te mogen aantrekken ter vervanging van afwezige raadsheren, wanneer hun aantal minder dan vijf zou zijn. De Staten-Generaal legden deze vraag in handen van de Gedeputeerden tot de zaken van het Overkwartier. Bloemaerts zelf verzocht op 22 december 1714 aan de Staten-Generaal hem te autoriseren om in het Hof te verschijnen en “opinie te geven” in alle zaken die de soeverein niet raakten. De Staten-Generaal verzochten het Hof om advies. Het Hof wees het verzoek af en herhaalde op 11 januari 1715 zijn voorstel uit 1713. De Staten-Generaal namen wederom geen besluit, maar gaven de stukken door aan de Gedeputeerden tot de zaken van het Overkwartier.¹⁵⁷

Bij koninklijke dépêche van 8 mei 1720 werd de nieuwe aangepaste personeelsformatie van het Hof bekend gemaakt. De momboir zou voortaan stem hebben in de niet-fiscale zaken. Aldus verwierf Johan Godefroid Bloemaerts aan het einde van zijn loopbaan alsnog de toegang tot de vergadering van de raadsheren en aldus de status van raadsheer.¹⁵⁸ De benoemingsakte van zijn opvolger Johan Gerard Sweyns, gedateerd 30 november 1721, verwijst expliciet naar de koninklijke dépêche van 8 mei 1720 en bevat de benoeming van Sweyns tot raadsheer én momboir. Desondanks meende het Hof dat Sweyns geen gewone raadsheer was, maar een brief dienaangaande naar Brussel werd mogelijk niet eens beantwoord

en leverde in ieder geval niets op. Sweyns trad in oktober 1722 in functie.¹⁵⁹ Voortaan was de momboir van het Hof tevens raadsheer.¹⁶⁰

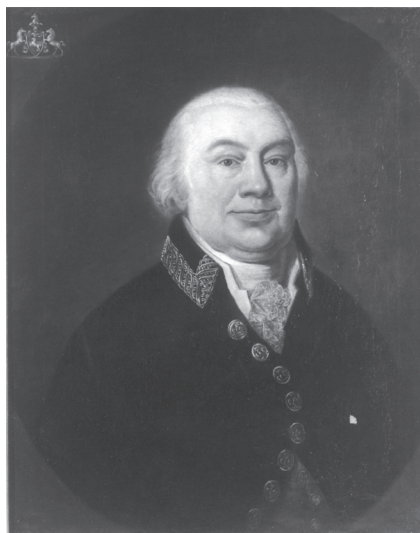
Uit het voorafgaande moge blijken dat het in de zeventiende eeuw en in het begin van de achttiende eeuw geenszins vanzelfsprekend was dat de momboir tegelijkertijd het ambt van gegradueerde raadsheer vervulde. In de jaren 1610-1627, 1646-1654, 1668-1689, 1696-1720 was een momboir actief die niet tevens raadsheer was. Vanaf 1720 werden beide functies standaard door één persoon uitgeoefend.

Het personeel van het Hof van Gelder

De griffier en de leengriffier

De griffier was op grond van de tekst van zijn benoemingsakte gehouden “t’expediëren ende onderteecken alle mandamenten, acten, appointementen, opene ende besloeten brieven die hem van onsen cancelier ende luyden van onsen voorsseyde Raede van Gelderlant bevolen ende geordonneert sullen worden, ende daervan goet ende rechtveerdich register te houden”. De griffier zorgde met andere woorden voor de uitvaardiging en ondertekening van alle uitgaande stukken van het Hof en was verantwoordelijk voor de registratie in de verschillende soorten registers.¹⁶¹ In het reglement voor de advocaten en procureurs van 1674 werd bepaald dat de griffier in de rolzittingen het schrijfwerk verrichtte. Hij diende blijkens het reglement ter zake van de stijl van procederen voor het Hof van 13 juli 1679 persoonlijk aan de kanselier de uitgaande stukken ter parafering te bezorgen.¹⁶² Onder de griffier waren enige klerken werkzaam die het registreren feitelijk verzorgden.

Het Hof heeft, afgezien van de nog te behandelen leengriffier, lange tijd slechts één griffier gehad. Bij de indeling van het Hof in twee kamers in 1675 was evenwel voorzien dat elke kamer over een griffier zou beschikken. Derhalve werd naast de kort tevoren op 18 juni 1674 benoemde Tilman Winckel op 3 oktober 1675 François Albert van Aefferden als tweede griffier met dezelfde taakomschrijving benoemd. Kennelijk was er toch niet voldoende werk voor beide griffiers, want op een desbetreffende vraag van de kanselier liet de gouverneur-generaal op 4 november

Franciscus Bernardus van der Renne (1738-1810), griffier van het Hof van Gelder te Roermond, 1783-1792. Olieverf op doek. Particuliere collectie. Foto: Commissie Limburgse Iconografie G. Hukkelhoven.

1675 weten dat het Hof maar van een griffier gebruik behoefde te maken. Zij moesten om de maand rouleren.¹⁶³ Toen in 1681 de uitbreiding van het Hof van 1675 weer ongedaan werd gemaakt, verloor ook de tweede griffier Van Aefferden zijn functie.

In weerwil van de afslankingsoperatie werd op 5 oktober 1685 in de vacature van François Albert van Aefferden voorzien door de benoeming van Joris Hendrik Furen. Hij was griffier van de Gelderse Rekenkamer te Roermond geweest, maar had door de vereniging van de Brabantse en Gelderse Rekenkamer zijn ambt verloren. Hij werd tot griffier benoemd met het recht om in de toekomstige vacature van Winckel op te volgen. Tot die tijd zou hij geen salaris ontvangen. Vanaf 1685 kende het Hof derhalve weer twee griffiers. Furen kreeg weliswaar geen gage, maar hij genoot wel de helft van de door derden te betalen rechten. Winckel probeerde dan ook het ontslag van Furen te bewerkstelligen.¹⁶⁴ Furen wordt voor het laatst op 16 september 1701 als griffier aangetroffen. Nadien was Winckel weer de enige griffier.¹⁶⁵

De griffier moest soms zijn taken en bijbehorende inkomsten verdedigen. Het reglement ter zake van de stijl van procederen voor het Hof van 13 juli 1679 schreef voor dat in een beperkt aantal gevallen een raadsheer-commissaris benoemd moest worden, dat deze slechts vijftien schelling per verbaal zou krijgen en de griffier of een adjunct twaalf schellingen. In geval van enquête moest de commissaris gebruik maken van een adjunct die voor beide partijen aanvaardbaar was. De raadsheren leidden uit deze bepalingen af, zo klaagde Winckel, dat het hen was toegestaan om familieleden, personeel en zelfs advocaten als adjuncten te nemen.¹⁶⁶

Het is niet zeker of Winckels klacht tot veranderingen in zijn voordeel heeft geleid. Op 2 oktober 1701 stelden de Staten nog voor dat in plaats van “geassumeerde adjointen” in alle zaken van de griffiers gebruik werd gemaakt.¹⁶⁷ Het verrichten van schrijfwerk ten behoeve van een raadsheer-commissaris werd in de achttiende eeuw niet algemeen als een taak van de griffier beschouwd. Op 26 april 1759 bepaalde de landvoogd dat geen advocaten of klerken meer mochten worden genomen om als adjuncten te fungeren van commissarissen belast met enquêtes, bezichtigingen ter plaatse, liquidaties, het afhoren van rekeningen en andere taken waarvoor naar gewoonte de griffier niet als adjunct werd aangetrokken. Bij de hoven van Luxemburg, Henegouwen, Namen en Gelder werd daarom het nieuwe ambt van secretaris gecreëerd die blijkens de taakomschrijving in een reglement van dezelfde datum deze genoemde werkzaamheden moest verrichten. Aegidius Josephus Beaumont werd op 1 augustus 1759 tot secretaris van het Hof van Gelder benoemd. De functie bleef tot het einde van het Hof in 1795 bestaan.¹⁶⁸

Naast de griffier kende het Hof sinds 1544 nog een leengriffier. Blijkens de tekst van zijn benoemingsakte diende de leengriffier “alle verlijfbrieven, cessiën, opdrachten, acten, appointementen, vonnissen ende andere te expediëren ende te teecken, daarvan goet ende rechtveerdich register te houden”. Hij vaardigde aldus de leenakten uit naar aanleiding van de leenopdracht c.q. overdracht van leengoederen, en registreerde deze rechtshandelingen

in leenregisters. Daarnaast was hij gehouden “van de hergeweyden van onse leenen apart ende besundere reeckeninge te doen” in de Gelderse Rekenkamer.¹⁶⁹ De leengriffier was dus tevens verantwoordelijk voor de inning van het heergewaad, rechten die bij belening verschuldigd waren aan de leenheer. Hij legde daarover in een rekening verantwoording af in de Rekenkamer. Krachtens een door de Geheime Raad opgesteld reglement van 5 juli 1628 kwam hem voortaan ook toe “d’excercitie ende expeditiën van de acten van rollen, appointementen, sententiën” in petitoire leenzaken en had hij uit dien hoofde toegang tot de vergadering van het Hof. Het optreden van de leengriffier in petitoire processen over leengoederen werd door de griffier betwist, maar in 1650 en 1679 in het voordeel van de leengriffier beslist.¹⁷⁰

Na het overlijden van de leengriffier Jan Joseph Wagener verzocht de griffier Winckel in 1720 hem ook het leengriffierschap te verlenen, mede als compensatie voor het verlies van inkomsten die hij door de verkleining van het ressort als gevolg van de verdeling van het Overkwartier had geleden. Het Hof oordeelde positief over dit verzoek, maar niet duidelijk is of het werd gehonoreerd. De zoon van Tilman Winckel, Peter Joseph, werd op 30 januari 1723 tot griffier benoemd, doordat zijn vader afstand had gedaan van het ambt, en tot leengriffier in de vacature van Jan Joseph Wagener.¹⁷¹ Voortaan waren de functies van griffier en leengriffier in één persoon verenigd.

Overige ambtenaren

De ontvanger der exploiten was een functie die in 1603 was gecreëerd. Hij inde de boeten die in het kader van remissie van doodslagen of wegens ongefundeerd beroep van vonnissen van schepenbanken waren opgelegd. Volgens het reglement voor de advocaten en procureurs van 1674 moest hij tijdens de rolzittingen aanwezig zijn om de opgelegde boeten te noteren. Hij ontving tevens de rechten wegens verleende akten van remissie, akten van octrooi en die van benoemingsakten. Uit deze ontvangsten werden ten behoeve van het Hof geleverde goederen en verrichte diensten betaald.¹⁷² Het ambt van ontvanger der exploiten was in de jaren 1609-1667 in handen van de leengriffier die immers, zoals boven beschreven, tevens de heergewaden wegens verheven leengoederen ontving.¹⁷³ De ontvanger der exploiten is wel te onderscheiden van de ontvanger der rapporten. Exploiten en heergewaden werden geïnd ten behoeve van de landsheer, de rapportgelden waren rechten die aan de raadsheren toekwamen. In 1756 was de functie van ontvanger der rapporten gecombineerd met die van griffier.¹⁷⁴

De deurwaarder zorgde voor het handhaven van de orde in het gebouw van het Hof en riep blijkens het reglement voor advocaten en procureurs van 1674 tijdens de rolzittingen de zaken af. Hij was tevens conciërge en diende te zorgen voor vuur en licht, met andere woorden hij was bevoegd de voorraad brandstof en kaarsen te leveren en te beheren. Volgens het reglement voor de advocaten, procureurs, deurwaarders en boden van 1699 moest de deurwaarder ervoor zorgen dat de deuren gesloten bleven, zodat de zittingen niet werden

gestoord. Hij moest op discrete manier aan de griffier laten weten dat het tijdstip om de vergadering te sluiten was aangebroken. Hij kon ook belast worden met de uitvoering van executoriaal beslag. Wanneer het Hof “en corps” publiek optrad, liep de deurwaarder voorop in zwart habijt met de stok in de rechterhand, en wel zo dat het wapen van Zijne Majesteit goed zichtbaar was. Hij diende eveneens op deze wijze de kanselier te begeleiden.¹⁷⁵

De bode was blijkens zijn benoemingsakte verplicht “alle geboeden, arresten, citatiën, insinuatien ende andere exploitien daertoe hij van onsen voornoemden cancellier ende raeden onses voorsseyde vorstendoms last sal krijgen ende bij partijen worden versocht, in ’t werck stellen, daarvan te geven pertinent relaes ende te houden een goet ende pertinent register”.¹⁷⁶ Hij verrichtte de betekening van dagvaardingen en andere beschikkingen van het Hof. Hij tekende de verrichte werkzaamheden ook op het betreffende stuk aan, welke aantekening “relaes” werd genoemd. In het begin van de zeventiende eeuw had het Hof een “rijdende” bode te paard en twee tot drie lopende boden in dienst. Later in de zeventiende eeuw waren er zelfs zeven boden gelijktijdig werkzaam. Bij reglement van 30 september 1683 werd hun aantal teruggebracht tot vier. De ambtsvervulling door de boden vervulde het Hof soms met zorg. De nalatigheid bijvoorbeeld van Hendrik Bus om executoriaal beslag uit te voeren, leidde in 1692 tot diens schorsing.¹⁷⁷

De taken en bevoegdheden van het Hof

De territoriale competentie

Zien wij af van wijzigingen in het ressort als gevolg van militaire operaties, dan strekte het ressort van het Hof van Gelder zich sinds circa 1590 uit over het gehele Overkwartier van Gelder en het land van Weert.

Het Overkwartier van Gelder omvatte sinds circa 1550 de volgende plaatsen:

Ambt Kessel: Baarlo, Blerick, Broekhuizen, Helden, Kessel, Maasbree, Sevenum, Swolgen, Venray en Wanssum.

De kleine ambten Middelaar, Straelen en Wachtendonk die alleen de gelijknamige plaatsen omvatten.

Ambt Geldern: Aldekerk, Geldern, Kapellen, Kevelaer, Nieuwerkerk, Pont, Rheurdt, Schaephuysen, Sevelen, Stenden, Tönisberg, Veert, Venum, Wetten en Winternam.

Ambt Krickenbeck: Grefrath, Herongen, Hinsbeck, Leuth, Lobberich, Viersen en Wankum.

Ambt Erkelenz: Brempt, Erkelenz, Nedercruchten, Overcruchten en Wegberg. Het ambt werd vaak in combinatie met het ambt Krickenbeck bestuurd.

Ambt Montfort: Asselt, Beesel, Belfeld, Echt, Elmpt, Linne, Maasbracht, Montfort, Nieuwstadt, Ohé en Laak, Posterholt, Roosteren, Sint Odiliënberg, Swalmen en Vlodrop.

De steden Roermond en Venlo vielen buiten de ambtsindeling, evenals de heerlijkheden op de linker Maasoever die tezamen “het land van Kessel” werden genoemd. Het waren: Blitterswijck, Broekhuizen, Geijsteren, Grubbenvorst, Horst, Lottum, Meerlo met Tienray, Oirlo, Ooijen en Oostrum-Spralant. De overige heerlijkheden waren: Afferden, Arcen met Velden en Lomm, Stevensweert, Walbeck met Twisteden en Well met Bergen.

Het land van Weert omvatte, Nederweert, Weert en Wessem. Onder Wessem ressorteerden eveneens de westelijk geïsoleerd gelegen gehuchten Katert, Kelpen en Oler die in het begin van de negentiende eeuw bij de gemeente Heel respectievelijk Grathem werden gevoegd, alsmede een gedeelte van Ell dat na 1800 deel uitmaakte van de gemeente Hunsel.¹⁷⁸

Aan de rand van het Overkwartier lagen verschillende, slechts één of twee dorpen omvattende, zogenaamde vrije heerlijkheden die in de zestiende eeuw en in het begin van de zeventiende eeuw niet tot het Gelders gebied werden gerekend. In het derde kwart van de zeventiende eeuw slaagden de centrale regeringsinstanties te Brussel en het Hof erin deze onder het ressort van het Hof van Gelder te brengen. Het betrof de vrije heerlijkheden Obbicht en Papenhoven, Dalenbroek, omvattend Herten en Maasniel, Meijel en het ten oosten van Geldern gelegen Hamb. Dergelijke aspiraties ten aanzien van de heerlijkheden Hörstgen-Frohenbruch, Korsschenbroich, Wickrath, Aldenpesch en Weinmark, Millendonk en het land van Thorn leidden niet tot (blijvend) succes.¹⁷⁹

Na de verovering van het Overkwartier in 1702-1703 door Staatse en Pruisische troepen tijdens de Spaanse successie-oorlog bleef het ressort van het Hof in ieder geval op het terrein van de rechtspraak behouden. Zoals reeds beschreven werd het gezag van het Hof in bestuurlijke aangelegenheden evenwel aangetast, ook door steden en dorpen van het Overkwartier. In deze lijn past het dat bezitters van voormalige vrije heerlijkheden er, zij het zonder succes, naar streefden om ook bevrijd te worden van de rechtsmacht van het Hof. Zo verzochten de heer van Dalenbroek en de regeerders van Maasniel en Herten in 1708 aan de Staten-Generaal het beroep van vonnissen van de schepenbanken Maasniel en Herten voortaan te laten behandelen door de heer en twee rechtsgeleerde assessors. Processen tussen regeerders en geërfden en tussen de heer en geërfden moesten worden gevoerd voor onpartijdige rechters, onafhankelijk van het Hof, aan te wijzen door de Staten-Generaal.¹⁸⁰ Tijdens deze Staatse periode (1702-1716) lukte het wel nog om de vrije heerlijkheid Kessenich en Hunsel onder Gelders gezag te brengen.¹⁸¹

Toen in 1713 namens de koning van Pruisen het hem toegevalen gedeelte van het Overkwartier in bezit was genomen, omvatte het ressort van het Hof het boven omschreven ambt Montfort, Over- en Nedercruchten, Brempt en Wegberg, de steden Roermond en Venlo, het land van Weert en de heerlijkheden Obbicht en Papenhoven, Dalenbroek, Meijel en Kessenich.

Vanaf 1 maart 1716, de dag waarop het aan Oostenrijk toegewezen gedeelte van het Overkwartier in bezit was genomen, was het rechtsgebied van het Hof nog verder gereduceerd. Voortaan omvatte het ressort Roermond, Swalmen, Elmpt, Over- en Nedercruchten,

Brempt, Wegberg, het land van Weert bestaande uit Weert, Nederweert en Wessem alsmede de gehuchten Katert, Kelpen Oler en ten dele Ell, en tenslotte de heerlijkheden Obbicht en Papenhoven, Dalenbroek bestaande uit Maasniel en Herten, en Meijel. Het Gelderse gezag over de heerlijkheid Kessenich werd in de achttiende eeuw geregeld betwist, maar was in ieder geval in de jaren 1741-1742 en 1758 reëel. Hoe dit ook zij, op 26 mei 1784 werd bij verordening van het Hof uitdrukkelijk bepaald dat Kessenich en Hunsel op het gebied van rechtspraak en bestuur onder zijn jurisdictie vielen. Beroep op andere rechters was verboden.¹⁸² Bij verdrag van Fontainebleau van 1785 werd de ten aanzien van Roermond geïsoleerd gelegen heerlijkheid Obbicht en Papenhoven afgestaan aan de Republiek der Verenigde Nederlanden. Zij werd per 14 juni 1786 aan de rechtsmacht van het Hof onttrokken en viel voortaan onder die van het Hof van Gelder te Venlo.¹⁸³

De uitoefening van de rechtspraak

De bevoegdheid van het Hof in eerste aanleg

De bevoegdheden van het Hof werden allereerst omschreven in de kanselarij-instructies van 1547 en 1609. Het Hof van Gelder was blijkens de instructie van 1547 in eerste aanleg bevoegd ten aanzien van hofhorige, keurmedige en “vrije” goederen die aan de landsheer toebehoorden, voorts ten aanzien van de domeinen, voor zover die in bezit waren van de landsheer of diens “officieren”, dat wil zeggen ambtsbekleders, en ten aanzien van de geestelijke beneficies die ter vergeving van de landsheer stonden. Het Hof was het competente gerecht voor bezitsacties (possessoire acties) en gevallen van gewelddadige bezitsstoornis (spolie) ten aanzien van alle domeinen, beneficies en leengoederen, aldus zonder de beperking dat de landsheer bezitter respectievelijk vergever of leenheer moest zijn. De bezitsacties ten aanzien van leengoederen werden al in 1557 beperkt tot die leengoederen waarvan de landsheer tevens leenheer was. De competentie ten aanzien van de domeinen werd in 1609 beperkt, aangezien uitdrukkelijk werd bepaald dat over cijnzen, renten en pachten van domeingoederen voor de schepenbanken moest worden geprocedeerd. Een verdere beperking betekende de oprichting van de Licentkamer te Roermond in 1623. Aan de Licentkamer werd de rechtspraak opgedragen over de tollén en licenten op de Maas en Rijn. Licenten waren douanerechten die op de handel met de vijand in oorlogstijd werden geheven. Na 1654 werden zij in- en uitgaande rechten genoemd.

Het Hof was blijkens de kanselarij-instructie van 1547 de bevoegde rechter ter zake van klachten over ambtsvervulling van landsheerlijke ambtenaren, uitlegging van de privileges en processen tegen leden van het Hof en zijn suppoosten.

De competentie van het Hof werd in 1609 bij de nieuwe kanselarij-instructie formeel aanzienlijk uitgebreid. Het Hof werd bevoegd processen te behandelen tussen en tegen heren, dorpen (kerspels) en steden, omdat in deze gevallen de schepenen als mede-bestuur-

ders geen onpartijdige rechters konden zijn. Voorts werd het Hof bevoegd ten aanzien van rechtsweigering en onjuiste toepassing van het stads-, bank- of landrecht.¹⁸⁴

Het plakkaat aangaande revisie van 1613 bepaalde in artikel 1 dat de ingezetenen in eerste instantie terecht zouden staan voor de schepensbank van hun woonplaats, wanneer het vorderingen op de persoon betrof, en in processen over zakelijke rechten voor die schepensbank waar de betreffende goederen waren gelegen. Dit alles onder voorbehoud van die geschillen die volgens de oude (1547) en nieuwe (1609) kanselarij-instructie in eerste instantie door het Hof van Gelder behandeld dienden te worden. De Staten van het Overkwartier leidden uit dit plakkaat af dat alle vazallen en onderdanen, zowel adellijke als niet-adellijke, in “personele actiën” voor de rechters van hun woonplaats betrokken moesten worden. Het Hof bestreed deze opvatting in een proces voor de Geheime Raad. Bij vonnis van 14 oktober 1617 besliste de Geheime Raad op dit punt: “iceulx ne pourront estre convenuz en actions personnels en première instance que pardevant les eschevins et ceulx du magistrat du lieu de leur résidence”.

Het Hof vroeg daarop een nadere interpretatie van het vonnis van 14 oktober 1617. Had het betrekking zowel op edellieden die onderheer waren, heerlijkheid bezaten en de schepenen en rechterlijke ambtenaren benoemen, als op edellieden die geen jurisdictie bezaten? Zo ja, moest het vonnis dan worden nageleefd, zowel in criminele als in civiele zaken? Mochten civiele zaken geëvoceerd worden, wanneer partijen geen recht konden verkrijgen? Het Hof voorzag immers de mogelijkheden dat partijen zich niet durfden te begeven onder het ressort van de onderheren uit vrees voor een slechte behandeling en/of omdat zij geen procureurs konden vinden die tegen de heren durfden te dienen. Het kon voorts zo zijn dat de heren niet gedaagd konden worden op hun kastelen of leengoederen. Processen konden door overbodige uitstellen worden verlengd die de onderdanige rechters aan hun heer niet durfden te weigeren. Processen konden aldus ook tenslotte niet door een vonnis worden beëindigd. De Geheime Raad bleef echter op 7 april 1618 bij het vonnis van 14 oktober 1617. Het Hof was immers bevoegd in eerste instantie kennis te nemen van gevallen van rechtsweigering.¹⁸⁵

In criminele zaken was de competentie van het Hof beperkt, en wel allereerst tot “enorme” delicten als bijvoorbeeld majesteitsschennis, oproer en valsmunterij. Tot de bevoegdheid op crimineel terrein behoorden voorts ambtsdelicten van rechterlijke ambtenaren en andere overheidsdienaren, en delicten gepleegd door leden en personeel van het Hof.¹⁸⁶ De bevoegdheid om boeten op te leggen wegens het ontduiken van de licenten is waarschijnlijk in 1623 overgegaan op de toen opgerichte Licentkamer te Roermond.¹⁸⁷ De bevoegdheid op crimineel gebied werd in de loop der tijd nog uitgebreid, doordat de momboir tot taak had de overtreders van afgekondigde verordeningen te vervolgen, zoals bijvoorbeeld de overtredingen van het voorlopig reglement aangaande de inning van de bede en onraadspenningen van 12 september 1682.

Zoals in de algemene geschiedkundige schets beschreven, mocht het Hof op grond van de kanselarij-instructie van 1547 alle verzoekschriften van publiekrechtelijke instanties en particulieren in behandeling nemen. Aldus kon het Hof ingrijpen in procedures voor schepen-

banken en inbreuk maken op de autonomie van lagere overheden. Deze verzoekprocedure die aanleiding had gegeven tot ongewenste revisie door het Hof, werd in 1609 niet opgeheven maar effectief sterk beperkt. De tegenpartij was niet verplicht om te verschijnen. Het Hof kon de ambtlieden, rechters en andere rechterlijke ambtenaren bevelen partijen tot een vergelijk te brengen dan wel, indien zulks niet lukte, hun recht te laten wedervaren.¹⁸⁸

In de laatste decennia van de zeventiende eeuw was het Hof zeer wel in staat om in de plaatselijke financiële huishouding en het bestuur van de kerspels ten plattelande in te grijpen. Naar aanleiding van processen tussen de geërfd en onderling of tussen de geërfd en regeerders over de omslag van lasten en/of de financiële verantwoording, stelde het Hof bij voorbeeld bij vonnis reglementen dienaangaande op voor kerspels als Maasbree, Venray en Wegberg.¹⁸⁹ De bevoegdheid van het Hof is wel te herleiden tot het reglement aangaande de inning van de bede en onraadspenningen van 1682. Niettemin was het het Hof krachtens artikelen 27 en 28 van het reglement ter zake van de rechtspraak van 30 september 1683 verboden, niet alleen om door middel van evocatie processen aan de schepenbanken te onttrekken, behoudens in uitzonderlijke gevallen, maar ook om kennis te nemen van bestuurszaken (“matière de police”).¹⁹⁰ Dit verbod werd volgens de Staten van het Overkwartier geregeld overtreden. Zo vonden zij in 1698 dat het Hof rekestten van de momboir en particulieren aannam gericht tegen stadsbesturen inzake de “politycke regeeringhe”. De steden werden daardoor op grote kosten gejaagd en het bestuur van de stad dreigde door dergelijke hindernissen en processen onmogelijk te worden.¹⁹¹ Ofschoon het reglement ter zake van het bestuur en de financiële administratie van Roermond van 20 januari 1757 in artikel 25 het Hof wederom verbood zich in te laten met het bestuur, de financiën en de economie van de stad, rees er bijvoorbeeld in 1769 een geschil tussen Hof en magistraat. Het Hof had rekestten aangenomen van diverse burgers die zich hadden beklagd over het verbod van het stadsbestuur om buiten het Roermondse stadsgebied onder Maasniel, Melick en Herten bier te gaan drinken. Het Hof werd door Brussel op de vingers getikt.¹⁹²

Teneinde interpretatieverschillen over het bewuste artikel 25 uit de weg te ruimen bepaalde de landvoogd op 1 december 1774 dat dit overeenkomstig artikel 28 van het reglement van 30 september 1683 gelezen moest worden. Het Hof mocht geen kennis nemen van bestuurszaken in eerste aanleg. Het artikel verhinderde evenwel niet dat het Hof bij wijze van beroep van vonnissen of beschikkingen van de magistraat kennis nam van bestuurszaken. In dit schrijven, afgekondigd ter rolle op 26 april 1775, werd aldus de competentie van het Hof toch tot stedelijke bestuursaangelegenheden uitgebreid. In een begeleidend schrijven kreeg het Hof op het hart gedrukt met voorzichtigheid, wijsheid, gematigdheid, en verzoeningsgezind van deze bevoegdheid gebruik te maken.¹⁹³

De bevoegdheid van het Hof in hoger beroep

Op grond van het plakkaat aangaande de revisie van 16 september 1613 kon het Hof als beroepsinstantie vonnissen revideren die door de schepenbanken in civiele zaken waren

gewezen. Wie bezwaard was door zo'n vonnis, kon bij het Hof "brieven van revisie" verkrijgen. De procedure moest binnen een maand na het uitspreken van het vonnis door de schepenbank ter rolzitting van het Hof worden gestart. Het vonnis van de schepenbank mocht in geval van revisie ten uitvoer worden gelegd. Revisie schortte de uitvoering aldus niet op, maar wel moest door de in eerste instantie in het gelijk gestelde partij borgstelling worden verleend om de gevolgen van het vonnis te kunnen terugdraaien, indien in hoger beroep anders werd geoordeeld. Indien de geldswaarde van de vordering in eerste instantie de som van f. 200, – niet te boven ging, was revisie niet mogelijk.¹⁹⁴

De rekening van de ontvanger der exploiten over de periode 4 september 1613 – 20 juli 1615 bevat voor het eerst onder de ontvangsten een hoofdstuk waaronder "civile amenden gevallen bij vonnisse in materie van revisie achtereenvolgende zeker placcaet ende ordonnantie van Hunne Hoocheyden van den 16en septembris 1600 derthiene gegeven op 't stuck van dezelve revisie" worden verantwoord. De civiele boete verviel, wanneer de appellant wegens onwijze revisie bij vonnis in het ongelijk was gesteld. De eerste post betreft een boete wegens onwijze revisie waartoe Lens Henricx en de schepenen van Meijel door het Hof waren veroordeeld bij vonnis van 10 juli 1613, ruim twee maanden vóór de dagtekening van het plakkaat aangaande de revisie.¹⁹⁵ Het Hof heeft inderdaad vóór 16 september 1613 enige processen in tweede instantie aangenomen. Het duidelijkst in dezen is het proces van Thijs Haters die zich in september 1612 klager in tweede instantie noemt, tegen Jan Haters. De eerstgenoemde had bezwaar tegen een vonnis van het hoofdgerecht Roermond. In de procedure voor het Hof naar aanleiding van een vonnis van de schepenbank Echt wordt Gisbert Brouwers op 3 juli 1613 appellant en klager en Johan Bus gedaagde en geïntimeerde genoemd.¹⁹⁶ Mogelijk anticipeerde het Hof aldus op het komende plakkaat aangaande de revisie dat naar verwachting gunstig voor de bevoegdheid van het Hof zou uitpakken. De raadsheer Albert van Dyenberch verbleef immers vóór 9 oktober 1612 al vijfenveertig dagen te Brussel "in 't vervolg van de resolutie ende expeditie der ordonnantie van Haere Hoocheden op 't stuck van de appellatie der vonnissen van de subalterne gerichten deses Overquartiers".¹⁹⁷

Het plakkaat aangaande de revisie betekende een aanzienlijke uitbreiding van de rechterlijke competentie van het Hof. Ook als beroepsinstantie vonden de Staten dat het Hof zijn bevoegdheden te buiten ging. Zo klaagden zij in 1618 erover dat het Hof revisie verleende van eenvoudige beschikkingen en tussenvonnissen. Het Hof zou zich ook niet houden aan de limiet van f. 200, –, maar zelfs zeer kleine zaken aannemen, "daer het capitael maer van een gelach byers van ontrent 5 stuiver is".¹⁹⁸

Een fundamenteel meningsverschil kwam aan het licht, toen de Staten tijdens de deputationsdag van 5 maart 1615 vast stelden dat het Hof revisie van processen aangaande beledigingen toeliet. Het hoofdgerecht Roermond en de Staten waren van mening dat dergelijke processen waarin de eisende partij herroeping van de belediging en een boete vorderde, onder de criminele rechtspraak vielen, waarvan geen beroep op het Hof mogelijk was. Het Hof was daarentegen van mening dat processen wegens belediging in woord of daad waarin

herroeping tot herstel van de eer en een boete werden geëist, geen criminele maar civiele processen waren. Het Hof verwees naar elders in het Duitse Rijk en de Nederlanden, waar beroep in dergelijke civiele zaken van belediging mogelijk was.¹⁹⁹

In het vonnis van 14 oktober 1617 deed de Geheime Raad in het proces tussen Hof en Staten ook uitspraak over dit geschilpunt. Indien beledigingszaken als crimineel proces werden gestart en er een veroordeling volgde tot enige lijfstraf, dan was geen revisie mogelijk. Betrof het evenwel een veroordeling tot een boete, dan was revisie geoorloofd. Het vonnis werd met een kleine tekstuele wijziging, hier van ondergeschikt belang, op 20 oktober 1618 herhaald.²⁰⁰

Later in 1660 hebben de Staten er bij het Hof op aangedrongen om revisie toe te laten in alle gevallen waarin een vonnis tot het betalen van een boete was gewezen, ook al bedroeg deze minder dan f. 200,-. Tot een vervolg schijnt dit verzoek niet te hebben geleid.²⁰¹ Tenslotte was er in 1678 een meningsverschil tussen de Staten en het Hof over de vraag of er revisie mogelijk was van de veroordeling in de proceskosten in criminele zaken. Op advies van de Geheime Raad werd namens de koning op 1 april 1678 beslist dat wanneer in een crimineel proces geen revisie mogelijk was, er evenmin gerevideerd kon worden met betrekking tot de proceskosten.²⁰²

Samenvattend: Het Hof was officieel sinds 1613 beroepsinstantie van de schepenbanken ten aanzien van de door deze gewezen vonnissen in civiele zaken. Vanaf 1617 was eveneens beroep mogelijk van vonnissen in beledigingszaken, wanneer het vonnis een boete oplegde. In 1623 werd het Hof beroepsinstantie van vonnissen van de in dat jaar opgerichte Licentkamer te Roermond die processen over tolleren en licenten behandelde. Uiterlijk in 1683 moet deze beroepsmogelijkheid zijn overgegaan op de nieuwe “chambres suprêmes des douanes et de la judicature”.²⁰³ Tegen het einde van de achttiende eeuw, in 1775, werd het Hof nog beroepsinstantie van vonnissen en beschikkingen van de magistraat van Roermond in bestuurszaken.

De procedure

Hoewel het Hof sinds zijn oprichting een rechtbank was voor bepaalde zaken in eerste aanleg en vanaf 1613 beroepsinstantie in civiele zaken, is het verloop van de procedure pas tegen het einde van de zeventiende eeuw in reglementeringen vastgelegd. Van belang zijn in dit verband het reglement voor de advocaten en procureurs inzake het instrueren en fourneren van processen van 8 januari 1674, het reglement aangaande de stijl van procederen van 13 juli 1679 en het reglement aangaande de uitoefening van de rechtspraak van het Hof van 30 september 1683.²⁰⁴ Sommige van de opgenomen bepalingen herhalen echter beslissingen die al in het begin van de zeventiende eeuw zijn genomen.

Procedures in civiele zaken konden ter rolle, voor commissarissen of “communicatoir” worden gevoerd. De rolzittingen werden voor gemene zaken, dit zijn civiele zaken in eerste aanleg, op dinsdagmiddag en voor revisiezaken op vrijdagmiddag gehouden, aldus het reglement van 1674. In de achttiende eeuw is men van deze dagen afgestapt. De gemene zaken dienden op woensdag, de door de momboir aangespannen processen eveneens voornamelijk op woensdag, en revisiezaken op zaterdag.²⁰⁵ Een van de raadsheren leidde de rolzitting.

Van de tijdens deze zitting genomen beschikkingen kon men beroep aantekenen bij het plenaire Hof. Sommige processen werden niet tijdens rolzittingen, maar voor een raadsheer-commissaris behandeld, te weten processen tussen ouders en kinderen, broers en zusters, man en vrouw, alsmede processen tot het afleggen van rekening en verantwoording en tot liquidatie. Het leveren van bewijs door middel van getuigenverhoor kon in andere processen dan hier genoemd, ook voor commissarissen plaatsvinden. De derde vorm van procederen was de communicatoire. De stukken werden niet gewisseld tijdens de rolzittingen of de zittingen voor de commissaris, maar na de beschikking van het Hof in origineel, met alle voorafgaande stukken, naar de tegenpartij gestuurd. Het aangroeiende dossier ging via het Hof enige keren tussen partijen heen en weer.²⁰⁶

De gewone procedure ter rolzitting kan als volgt worden omschreven. Een civiel proces in eerste aanleg start door middel van een dagvaarding of door middel van arrest of gerechtelijk beslag. In geval van dagvaarding heet de initiatiefnemende partij “impetrant van citatie” en de tegenpartij gedaagde of “verweerder”. In geval van een gerechtelijk beslag procedeert de “arrestant” tegen de “gearresteerde”. Na de dagvaarding of arrest verschijnen partijen voor het Hof en dient de initiatiefnemer zijn eis respectievelijk zijn “redenen van arrest” in, waarop de gedaagde of gearresteerde in het ideale geval tijdens de volgende zitting antwoordt. De gedaagde c.q. de gearresteerde kan immers uitstel vragen van het dienen van stukken of hij kan een exceptie opwerpen, bijvoorbeeld dat het Hof niet competent is. De procedure gaat dan niet meer over de hoofdzaak, maar over de vraag of terecht een beroep op een exceptie wordt gedaan. Pas als over de geldigheid van het beroep is beschikt, wordt het proces weer over de vordering, zoals in de eis verwoord, voortgezet. De gedaagde noemt zich in geval van beroep op een exceptie “excipiënt” en de eiser “geëxcipiëerde”.

Soms komt de gedaagde of gearresteerde echter niet opdagen. De eiser of arrestant vraagt dan drie keer om tegen de tegenpartij een “acte van deffault” te verlenen, een beschikking waarbij de gedaagde telkens een mogelijk op te werpen soort van exceptie verliest. Nadat tijdens drie opeenvolgende zittingen een “acte van deffault” is verleend, mag de eiser dienen van “intendit”. Op dit processtuk dat feitelijk dezelfde vordering als de eis bevat, wijst het Hof vonnis.

In de meeste gevallen reageert de gedaagde of arrestant echter wel, door middel van een antwoord. Het stuk geeft de eiser weer aanleiding tot het opstellen van een repliek, die op haar beurt beantwoord wordt met een dupliek. Na de dupliek wijst het Hof vonnis. Het wijst een definitief vonnis of een tussenvonnis (interlocutoir vonnis). De partijen krijgen bij interlocutoir vonnis veelal de opdracht hun stellingen te bewijzen door middel van akten of het laten horen van getuigen. Het horen van getuigen, het “ten toon leiden”, geschiedt ten overstaan van een raadsheer-commissaris en wordt in een “verbael” vastgelegd. Na afsluiting van de bewijsopdracht kan de tegenpartij de uitslag van de bewijsvoering in casu de uitspraken van getuigen, in twijfel trekken in zogenaamde “reprochen”, die de bewijsvoerende partij weerlegt in “salvatiën”.

Het kan gebeuren dat een procedure geruime tijd onderbroken wordt of dat een van de

originale partijen komt te overliden. De bij voortzetting belang hebbende partij respectievelijk de erfgenamen moeten het Hof vragen om het proces te mogen voortzetten, om het proces te “resumeren”.

Na het dienen van “salvatiën” krijgen beide partijen de opdracht de stukken te fourneren. De originele door beide partijen ingeleverde stukken alsmede een afschrift van de rolzittingen of het verbaal voor de raadsheer-commissaris, worden doorlopend genummerd en van een inventaris voorzien. De inventaris wordt door de wederzijdse procureurs ondertekend. Na het inleveren van het dossier is de zaak gesloten. Slechts wanneer nieuwe feiten kunnen worden aangevoerd, mag een partij door middel van een “rekest civiel” verzoeken deze aan het dossier toe te voegen. De tegenpartij krijgt de gelegenheid tot het indienen van een “rescriptie”, overigens een algemene benaming voor een reactie op een rekest, die ook in eerdere fasen van de procesgang kan worden ingediend.

De verongelijkte partij die voor een schepenbank heeft geprocedeerd, kan bij het Hof van Gelder revisie van het vonnis van de schepenbank vragen. Op een desbetreffend rekest neemt het Hof een beslissing en gelast de schepenbank de originele processtukken op te zenden. Na dagvaarding van de tegenpartij dient de initiatiefnemer, de appellant, “redenen van beswaernis” in, waarop de ander de “geïntimeerde”, met een “antwoord (ad omnes fines)” kan reageren.

Na het fourneren van de processtukken is de zaak in staat van wijzen. Een van de gegradueerde raadsheren krijgt het dossier toegewezen en stelt een concept-vonnis op. Dit wordt in de vergadering van de raadsheren gebracht, waarbij ieders mening schriftelijk wordt vastgelegd. Het vonnis wordt bij meerderheid van stemmen bepaald. Het Hof wijst vonnis bij arrest in hoogste ressort.

Er was van vonnissen van het Hof van Gelder dus geen beroep mogelijk op de Grote Raad van Mechelen. Deze “soevereine” positie van het Hof was gebaseerd op een extensieve interpretatie van het Traktaat van Venlo van 1543, volgens welke de centrale regering niet bevoegd was ingezetenen en ambtenaren buiten het hertogdom in rechte te betrekken voor de Geheime Raad of de Grote Raad van Mechelen.²⁰⁷

Niettemin werden vanaf het begin van de zeventiende eeuw vonnissen van het Hof aangevochten. Het Hof kwam in 1618 zelf met het voorstel om het rechtsmiddel van grote revisie in te voeren. De zaak zou in grote revisie opnieuw behandeld worden door de raadsheeren en een aantal toegevoegde adjunct-rechters. Dit voorstel van het Hof leidde voorlopig niet tot resultaat, omdat de Staten van het Overkwartier invloed wensten op de benoeming van de adjunct-rechters. Het Hof wist dan ook bij betwisting van een vonnis niets anders te doen dan degenen die op deze wijze aan het gezag van het Hof tornden, met een boete te dreigen.²⁰⁸ Uiteindelijk stelde het Hof zelf een verordening aangaande het middel van grote revisie op die op 22 maart 1631 op de rol werd afgekondigd.²⁰⁹ In geval van grote revisie moest de eisende partij te Brussel of bij het Hof om toevoeging van adjunct-rechters vragen. Bij grote revisie mochten geen nieuwe feiten naar voren worden gebracht. Grote re-

visie was evenwel niet mogelijk van bezitsacties. In dergelijke gevallen moest ten petitoire voor het Hof worden geprocedeerd. Voor een belangrijke categorie processen was derhalve geen grote revisie mogelijk. Het voorlopige reglement van 1631 werd in 1679 door een door de Geheime Raad geconcipeerd reglement vervangen. De belangrijkste wijziging was dat de adjunct-rechters voortaan alleen door de Geheime Raad zouden worden aangewezen.²¹⁰ Het recht van grote revisie werd beschouwd als een uitwendig kenmerk van soevereine raden, als een soeverein attribuut.

Maatregelen ter verbetering van de rechtspraak

De uitoefening van de rechtspraak door het Hof was geregeld voorwerp van kritiek, met name in het laatste kwart van de zeventiende eeuw. De kritiek betrof de duur van de processen en de hoge proceskosten.²¹¹ In dit licht moeten de diverse reglementen betreffende de rechtspraak sinds 1674, geconcipeerd door het Hof of de Geheime Raad, worden gezien. De maatregelen die in de loop van de tijd genomen zijn ter verbetering van de rechtspraak kunnen in drie hoofdgroepen worden ingedeeld. Zij betreffen de arbeidstijden en de efficiënte werkwijze van de raadsheren, de bestrijding van de kosten en de regulering van het gedrag van advocaten.

a) Arbeidstijden en efficiëntie

Krachtens de oude en de nieuwe kanselarij-instructie vergaderden de kanselier, raadsheren en griffier alle werkdagen van acht tot elf uur om rekestten, adviezen en geschillen tussen partijen te behandelen. 's Middags kwamen zij alleen van drie tot vijf uur bijeen op convocatie van de stadhouder of kanselier. Vergaderingen 's middags waren als uitzondering bedoeld, maar werden in 1683 gezien als een ingeslopen gewoonte. Het Hof mocht nog gedurende een jaar 's middags vergaderen om de werkvoorraad, als gevolg van misbruiken in de oude procedure, weg te werken. De beperking tot de ochtend was kennelijk niet altijd bevredigend. Zo stelde de magistraat van Roermond in 1687 vast dat de stad in vele processen voor het Hof was betrokken. Vele van deze zaken waren zelfs in staat van wijzen, maar konden niet in afzienbare tijd worden afgedaan, omdat de raadsheren 's middags niet meer mochten vergaderen. De stad zou Zijne Majesteit verzoeken het Hof toe te staan ook 's middags bijeen te komen om vonnis te wijzen. Die actie had kennelijk succes, want in september 1687 gaf de stadhouder aan de kanselier opdracht voorlopig ook 's middags te vergaderen om de meest dringende processen af te doen. Ook blijkt het reglement van 8 februari 1698 werd er 's middags vergaderd.²¹² Veel later, in maart 1755, kreeg de Raad namens Maria Theresia een schrijven, volgens hetwelk de ervaring leerde dat werkzaamheden die gerechtshoven 's middags verrichtten, weinig effect hadden, en dat het beter was de ochtendvergaderingen met een tot anderhalf uur te verlengen. De Raad liet op 20 maart 1755 als antwoord weten dat de middagvergaderingen in 1683 waren afgeschaft en dat het werk zonder te knibbelen aan de vrije dagen afkwam.²¹³ In 1760 en 1765 gaven de gouverneur-

generaal respectievelijk de gevolmachtigd minister het bevel dat fiscale zaken bij voorrang moesten worden behandeld.²¹⁴ De beperking van de vergaderingen tot de ochtend moeten bedoeld zijn geweest om de middagen vrij te houden voor de rolzittingen en de zittingen voor commissarissen. De raadsheren mochten blijkens het reglement van 1679 niet afwezig zijn noch de stad verlaten zonder toestemming van de kanselier.

Meer gedetailleerde voorschriften om de duur van processen te bekorten bevat het reglement van 1679. Het Hof werd gelast niet meer dan de normale termijnen van uitstel te verlenen. Alle rekestten die werden gepresenteerd, moesten op dezelfde dag worden gezien. Het reglement van 1683 herstelde het gebruik om in korte procedures van 24 tot 24 uur of van drie tot drie dagen voor de griffier te verschijnen. Beschikkingen tot het verlenen van akten van deffault die zonder tegenspraak bleven, konden al door de griffier ter verkorting van de rolzitting vóór het arriveren van de raadsheer worden uitgeschreven. Processen waren in staat van wijzen na dupliek. Om bijzondere redenen kon nog tot en met quadrupliek worden geprocedeerd. Was het vonnis in staat van wijzen, dan konden alleen nog rekestten civiel worden ingediend. Aangezien veel tijd besteed werd aan de behandeling van incidentele debatten die weinig verband hielden met de hoofdzaak, werd het Hof opgedragen dergelijke debatten af te schaffen door de desbetreffende rekestten te verwerpen.

De rapporteur die het vonnis voorbereidde, moest het dossier thuis bestuderen en een uittreksel opstellen. Ter vergadering moest hij voorts in het kort weergeven waarop het betoog van de partijen berustte. Zo voorkwam men dat het hele procesdossier nog eens moest worden gelezen. Als een raadsheer voor zijn gemoedsrust de gehele inhoud van de stukken wilde lezen, kon dat buiten de vergadering. De rapporteur moest zo kort mogelijk aangeven op welke punten en juridische kwesties de eindbeslissing was gebaseerd. De raadsheren moesten goed opletten zonder de rapporteur te onderbreken. Zij mochten geen notities maken die de voortgang vertraagden en al helemaal niet met andere zaken bezig zijn of de collega's afleiden. Bij de deliberatie over het vonnis moesten onnodige herhalingen achterwege blijven. Direct na het rapport moest het vonnis worden vastgesteld. Alleen met aller instemming kon het wijzen van het vonnis tot de eerstvolgende vergadering worden uitgesteld om er beter over na te denken. Intussen mocht evenwel geen ander proces onder handen worden genomen.

In 1671 had het Hof al bepaald dat de gegraduateerde raadsheren bij toerbeurt in volgorde van anciënniteit als rapporteur zouden optreden. Het reglement van 8 februari 1698 schreef twee toerbeurten voor, te weten een voor de grote zaken 's morgens en een voor de kleine zaken 's middags. De eerste duurde een maand, de tweede veertien dagen. Binnen deze termijnen moesten de onderhavige processen worden afgedaan.

In het kader van het op efficiënte wijze uitoefenen van de rechtspraak vallen ook maatregelen die tot vermindering van procedures moesten leiden. Blijkens de reglementen van 1679 en 1683 dienden de rechtzoekenden het proces te funderen, dat wil zeggen aan te geven waarom het Hof de bevoegde rechterlijke instantie was. Nog beter was het om de twistende partijen, alvorens een proces te starten, tot een vergelijk te brengen. Een dergelijke 'medi-

ation avant la lettre' zou door kanselier Stalins (1652-1654) veelvuldig in praktijk zijn gebracht. Ook vóór de lectuur der stukken moest – zo stelden de Staten nog in 1701 voor – getracht worden de partijen tot een minnelijke schikking te brengen.²¹⁵

Tenslotte deden de Staten in 1697 het voorstel om processen betreffende kerspels, grenzen en andere met een kleine geldswaarde alsmede overtredingen van plakaten zo kort mogelijk voor commissarissen af te doen zonder lang vervolg. In 1701 stelden zij nogmaals voor om processen over bedragen minder dan honderd gulden met kort recht af te doen.²¹⁶

b) Bestrijding van de proceskosten

Voorschriften ter verkorting van de procedure en ter regulering van het gedrag van advocaten voorzagen mede in de vermindering van de kosten van de procederende partijen. Daarnaast zijn er verschillende regels opgesteld die direct op het beteugelen van exorbitante proceskosten waren gericht.

Het reglement van 1679 bepaalde dat processen voor commissarissen en getuigenverhoor voor commissarissen slechts voor één commissaris dienden plaats te vinden. De commissaris die buiten de stad zijn werk deed, kreeg voor vijf uur een dagvergoeding van acht gulden. Werkte hij meer uren, dan ontving hij twintig schelling per uur. Het laatste tarief gold eveneens als hij binnen de stad optrad. In februari 1698 stelde het Hof een reglement ter zake van de stijl van procederen op. De raadsheer zou voor elke zaak die ter rolzitting kwam, recht hebben op drie stuiver. De Staten van het Overkwartier vonden dat een ongehoorde nieuwigheid. Op hun klachten bepaalde de gouverneur-generaal op 26 mei 1698 dat de raadsheer de rolzitting van het begin tot het einde moest bijwonen zonder het nieuwe recht van drie stuiver te profiteren.²¹⁷

Een belangrijke bron van inkomsten vormden voorts de rapportgelden die verschuldigd waren aan de afzonderlijke raadsheren wegens het vaststellen van het concept-vonnis. De geëgradeerde raadsheer die rapporteerde, kreeg dubbel rapportgeld. De raadsheren besloten op 17 maart 1671 bij toerbeurt te rapporteren en al de rapportgelden, ook het dubbele, gelijk te verdelen. De raadsheren costumier zouden evenwel geen aandeel hebben in het dubbele rapportgeld, aangezien zij geen rapporteur waren. In april 1675 beklagden de Staten zich over het gebruik dat er ook rapportgeld werd gerekend voor de afwezige of zieke raadsheer. Te Brussel werd daarop op 17 mei 1675 bepaald dat afwezigen en zieken geen rapportgeld mochten ontvangen.²¹⁸ Bij reglement van 13 juli 1679 werd het rapportgeld vastgesteld op een gulden per uur, wanneer het processen van particulieren betrof, en op 24 schelling bij processen van riddermatigen en kerspels. Dit onderscheid werd in 1683 weer ongedaan gemaakt, toen voor alle partijen een uurtarief van twintig stuiver werd voorgeschreven.²¹⁹

In april 1689 deden de Staten van het Overkwartier aan het Hof een voorstel om radicaal een einde te maken aan de klachten over hoge proceskosten. Zijne Majesteit zou de salarissen van de kanselier en raadsheren moeten verhogen. Daartegenover zou het Hof alle zaken instrueren en beslissen zonder enige rechten van partijen te vragen. Om te voorkomen dat

het kosteloze procederen chicaneuze partijen aanmoedigde om zonder reden processen aan te spannen, zou hun een behoorlijke boete in het vooruitzicht moeten worden gesteld. Aan de andere zijde moest worden vermeden dat de raadsheren geen haast maakten met het afdoen van zaken. Zijne Majesteit zou hun moeten opdragen processen die in staat van wijzen waren, binnen een jaar af te doen. De verhoging van de salarissen zou buiten bezwaar van de landsheer moeten zijn en gevonden moeten worden in het invoeren van gezegeld papier. Mocht de opbrengst uit het zegelrecht ontoereikend zijn, dan zou het ontbrekende uit de onraadspenningen die de Staten hieven, worden aangevuld. Het voorstel werd door de kanselier op 5 april 1689 beleefd in ontvangst genomen. De syndicus van de Staten ging een dag later bij de kanselier naar de mening van het Hof vragen. De kanselier gaf als antwoord dat het Hof niets voelde voor dergelijke veranderingen in de inkomsten.²²⁰

c) Het gedrag van advocaten

De duur van de processen en de hoogte van de proceskosten werden volgens de tijdgenoten in belangrijke mate bepaald door het optreden van advocaten. Teneinde de processen te bekorten en de kosten te drukken werden door het Hof zelf en door de centrale regeringsinstanties allerlei maatregelen genomen om onnodige handelingen te voorkomen en misbruiken tegen te gaan. Allereerst werden er vanaf 1614 regels opgesteld voor het gedrag van advocaten. Tijdens de rolzittingen moesten zij bloothoofds staan. Zij mochten niet spreken voor hun beurt of de ander interrumpen en nog minder de tegenpartij of het Hof in woord of geschrift beledigen.²²¹ De advocaten en procureurs mochten blijkens het reglement van 1699 het Hof niet lastig vallen met verzoeken van arme mensen om pro deo te mogen procederen, tenzij zij onder ede verklaard hadden dat zij eveneens pro deo optraden en dat de zaak van de arme zeer wel gefundeerd was.²²² Zij mochten op de dagen waarop zij ter zitting dienden te verschijnen, de stad niet verlaten behoudens toestemming van de betrokken raadsheer dan wel de kanselier. In dat geval moesten zij zorgen voor een plaatsvervanger.²²³

Alle zaken die op de rolzitting behandeld werden, moesten blijkens het reglement van 1674 's morgens vóór elf uur worden aangemeld, zodat deze tijdig in het rolregister konden worden ingeschreven. De advocaten en procureurs moesten persoonlijk op het gewone uur ter rolzitting verschijnen. Zij mochten niet voortijdig vertrekken. Na de zitting mochten zij geen teksten meer laten inschrijven. Tijdens de zittingen moesten zij het vooral kort houden.²²⁴

De advocaten dienden de volmachten van partijen in te leveren, en wel namens de eiser op de eerste en namens de gedaagde op de tweede zitting, tenzij deze door de griffier waren opgesteld. In het laatste geval kon met verwijzing naar de datum van het passeren van de akte worden volstaan.²²⁵ De documenten waarop het betoog was gebaseerd, moesten worden overgeleverd. Zo niet, dan werden zij in de beoordeling niet meegewogen. Moeilijk leesbare handschriften dienden vergezeld te gaan van een afschrift in goed leesbare letters. Gedurende de procedure mochten geen getuigenverklaringen van elders worden in-

gediend. Getuigenverhoren dienden voor de raadsheer-commissaris plaats te vinden.²²⁶ De advocaten en procureurs mochten de partijen niet met onnodige uitstellen en incidenten kwellen, waardoor de procedure werd getraineerd. Het Hof kreeg in 1683 het bevel om debatten die losstonden van de hoofdzaak, af te schaffen.²²⁷

Een aantal bepalingen was speciaal aan het opstellen van processtukken gewijd. Zij dienden een opschrift of titel te hebben als eis, repliek etc., en te zijn ingedeeld in artikelen die elk een nummer in de marge droegen. Processtukken zonder opschrift zouden verworpen worden. Elke pagina bevatte achttien regels en elke regel twaalf woorden, geschreven met goede inkt en met een leesbare hand. Tussen elk artikel was een spatie van een regel voorgescreven. Ten aanzien van de inhoud werd vastgelegd dat elk artikel slechts één feit of reden kon bevatten, zonder feiten en/of redenen te vermengen. Redenen en feiten mochten in volgende artikelen niet nodeloos worden herhaald. Reprochen en salvatiën die werden ingediend na het getuigenbewijs, dienden zich te beperken tot de beoordeling van het geleverde bewijs, zonder opnieuw op feiten en redenen van de hoofdzaak in te gaan of zelfs nieuwe feiten of bewijsstukken te leveren. Wie daarentegen in een rekest civiel nieuwe feiten of stukken naar voren bracht, diende zich daartoe te beperken, zonder nog eens de merites van de zaak te bespreken. Aldus met name het reglement voor de advocaten en procureurs van 1674. Het reglement ter zake van de procesgang voor het Hof van 1683 moest een en ander herhalen. De advocaten en procureurs die in de rekest civiel de nieuwe feiten of in te leveren stukken met weinig woorden moesten vermelden, gingen daarentegen nog eens uitgebreid op de reeds behandelde feiten en procedures in, “ce qui cause une multiplication inutile des procedures et une augmentation notable des frais de rapports”. De rechtspraak ondervond voorts grote vertraging door de wijldlopigheid der processtukken. Het Hof kreeg de opdracht deze geschriften als vanouds terug te brengen tot korte inhoudelijke vertogen. Het Hof moest de advocaten verbieden in replieken en duplieken rechtsfeiten en motieven te herhalen of om daarin gehele teksten van akten op te nemen.²²⁸

Deze en andere bepalingen van reglement van 1683 werden in de ogen van de Staten van het Overkwartier in het geheel niet nageleefd, zo klaagden zij in 1686.²²⁹ Daarmee samen hing de klacht van de Staten over het toenemen van het aantal advocaten, welk verschijnsel de Staten in 1693 toeschreven aan het instellen van de tweede kamer bij het Hof. Mogelijk overdreven zij, toen zij schreven dat “voor ieder stadt ende dorp eenen advocaet wordt getelt”. Het grote aantal advocaten was de oorzaak van de wijldlopige en overbodige geschriften. Mogelijk was de gedachtegang dat de vele advocaten de spoeling dun maakten, waarop zij door middel van dikke processtukken het tekort aan inkomsten trachtten te compenseren. De Staten stelden in 1693 en 1697 voor om het aantal toegelaten advocaten te beperken tot acht, tien of twaalf. In geval van een vacature zouden de beste advocaten kunnen opvolgen. De gouverneur-generaal ging op 26 mei 1698 op dit voorstel niet in, maar besliste dat het Hof door middel van een reglement moest voorzien in het euvel van de omvang der processtukken.²³⁰ Het reglement van het Hof van 3 februari 1699 voor de advocaten,

procureurs, de deurwaarder en boden van het Hof bevatte evenwel geen bepaling dienaangaande. Onder de wensen tot verbetering van de procesgang die de Staten op 2 oktober 1701 bij het Hof indienden, treft men immers aan “dat het prolix (breedvoerig) schrijven aen d’advocaten ende procureurs sal worden verboden, sonder repetitiën off lange insertiën van auteurs, documenten etc”.²³¹ Passende maatregelen werden vóór het uitbreken van de Spaanse successie-oorlog niet meer genomen. Klachten over de procesgang voor c.q. de rechtspraak van het Hof bleven ook in de achttiende eeuw aanhouden. Zij leidden mede in 1737 tot de radicale reorganisatie waarbij het Hof van Gelder en het stadsbestuur annex schepenbank van Roermond werden samengevoegd.

De omvang van de rechterlijke activiteiten van het Hof

Na de behandeling van de rechterlijke bevoegdheden, de procesgang en de maatregelen tot verbetering van de rechtspraak, is het zinvol aandacht te besteden aan de omvang van de rechtspraak. In het geval van het Hof van Gelder te Roermond kan deze enkel gemeten worden aan de hand van de vonnisregisters die vanaf 1665 compleet bewaard zijn gebleven. Rolregisters komen voor dit onderzoek niet in aanmerking, omdat deze enkel uit de achttiende eeuw, en dan nog incompleet, zijn overgeleverd. Ten aanzien van de periode vóór 1665 kon slechts gebruik worden gemaakt van de aanwezige vonnisregisters over de jaren 1625-1629.

Om de tien jaar werden steekproeven genomen in de vonnisregisters. De vonnissen – te weten de sententies en interlocutoire vonnissen, maar niet de vaststellingen van de kosten-declaraties – werden geteld en per vier jaar werd het gemiddelde berekend. De resultaten zijn in onderstaande tabel vastgelegd.

<i>Jaren</i>	<i>vonnissen</i>	<i>accoord</i>
1626-1629	178, 5	1, 75
1666-1669	138	4
1676-1679	180, 5	0, 25
1686-1689	278, 5	3
1696-1699	108, 5	0, 75
1706-1709	142, 5	0, 5
1716-1719	67, 7	2, 75
1726-1729	46, 7	
1736-1739	46	
1746-1749	20, 5	
1756-1759	18, 2	0, 75
1766-1769	24	3
1776-1779	21, 7	1
1786-1789 16, 5	1, 5	

Het aantal vonnissen steeg van de jaren 1666-1669 naar de periode 1676-1679 met 30%. Het aantal bereikte toen het peil van de jaren 1626-1629. De oprichting van een tweede kamer bij het Hof in 1675 leidde derhalve waarschijnlijk niet tot een grote stijging van het aantal processen en omgekeerd was de instelling van deze tweede kamer niet het gevolg van de overmatige toename van rechterlijke activiteiten. Een grote toename van het aantal vonnissen vond pas plaats in de jaren tachtig met iets meer dan 54%. Het gemiddeld aantal vonnissen per jaar was 278,5, terwijl in 1687 zelfs 305 vonnissen werden gewezen. De klacht van de Staten in 1693 over het toegenomen aantal advocaten zou eveneens op deze stijging van het aantal vonnissen c.q. processen kunnen wijzen, een stijging waarvoor nog geen verklaring is gevonden. De klachten van de Staten over de trage afdoening van zaken zou niettemin in verband kunnen staan met de toegenomen arbeidsvoorraad aan te bewerken vonnissen. In de jaren negentig liep het aantal vonnissen weer sterk terug om in het begin van de achttiende eeuw weer op het peil van de jaren zestig van de zeventiende eeuw uit te komen.

Bedroeg het gemiddeld aantal vonnissen in 1706-1709 nog 142,5, tien jaar later was het gemiddelde met meer dan de helft gedaald tot 67,7. De terugval is wel toe te schrijven aan de verdeling van het Overkwartier in de jaren 1713-1716, waardoor voor het Hof te Roermond een sterk verkleind ressort met minder justitiabelen overbleef. Aan deze gewijzigde omstandigheden werd de personele omvang van het Hof, in casu het getal der gegradueerde raadsheren, in 1720 aangepast. Het teruglopen van de rechterlijke werkzaamheden zette gedurende de achttiende eeuw door. In de jaren twintig en dertig was het gemiddelde 46 vonnissen per jaar, een terugval met een derde vergeleken met de jaren 1716-1719. In de jaren 1746-1749 viel het getal der vonnissen nog eens met de helft terug tot circa twintig vonnissen per jaar, een peil dat ongeveer tot het einde van het Ancien Régime werd behouden.

Het afnemen van de omvang van de rechtspraak in de loop van de achttiende eeuw was geen verschijnsel dat beperkt was tot het Hof van Gelder te Roermond, maar kwam blijkens de rechtshistorische literatuur ook elders voor. Ook tijdgenoten waren zich van dit fenomeen wel bewust.²³² In een dankbrief van de kanselier en de raadsheren aan de gouverneur-generaal van 26 mei 1787 naar aanleiding van het herstel van het Hof, na de korte periode van het Koninklijk Tribunaal, prezen zij zonder ijdelheid, zoals zij schreven, hun wijze van rechtspreken aan die bovendien weinig omvangrijk was. Het publiek had het Hof altijd beschouwd als een toevluchtsoord tegen onderdrukking, gemene streken en spitsvondigheden. In het algemeen was men tevreden over de uitoefening van de rechtspraak die noch langdurig noch kostbaar was. Elke procespartij kon maximaal slechts twee- tot drie-maal akten wisselen. De rechters ontvingen slechts een gulden vacatiegeld. Zoveel mogelijk trachtten zij door minnelijke schikking processen te beëindigen. In vijftig jaar tijd had er geen grote revisie meer plaatsgevonden en van de klachten over uitspraken van het Hof die een ongeruste geest of intrigant te Brussel had ingediend, was er niet één gefundeerd bevonden.²³³

Hoe het ook zij, het aantal vonnissen waarbij partijen voorgesteld werd een akkoord te bereiken of waarbij een gesloten akkoord werd bekrachtigd, was in de periode 1665-1794 gering. Het getal bedroeg veelal niet meer dan ongeveer 4% van de gewezen vonnissen. In de jaren 1766-1769 en 1786-1789 liep het percentage evenwel op tot 12, 5% en 9%.

Medewerking aan wetgeving

Het Hof van Gelder had allereerst als taak om de te Brussel, met name door de Geheime Raad, vastgestelde wetgeving af te kondigen, zodat deze voor het Overkwartier van Gelder verbindend was. De intermediaire functie die het Hof aldus vervulde, kon worden aangegrepen om de afkondiging op te schorten en met de Geheime Raad in overleg te treden over de wenselijkheid van een eventuele afkondiging. Het Hof zette dan de bezwaren tegen de betreffende regelgeving uiteen en deed voorstellen tot aanpassing of vervanging. De basis van dit interventierecht vormde een beschikking van de landvoogd van 30 juni 1595 die op klachten van de Staten besloot dat het Hof de afkondiging van wetten mocht ophouden, als het de Geheime Raad gegronde redenen kon opgeven. Aldus was het Hof in staat achteraf invloed uit te oefenen op het wetgevingsproces. Ook de Staten maakten indirect gebruik van dit recht. Zij verzochten in voorkomende gevallen het Hof om de afkondiging uit te stellen teneinde bezwaren bij de Geheime Raad te kunnen indienen. Het Hof kon de bezwaren van de Staten in zijn eigen vertoog aan de Geheime Raad overnemen. Hof en Staten kwamen voornamelijk in actie naar aanleiding van in- en uitvoerverboden en wetgeving aangaande de muntkoersen, onderwerpen, die de handel van het geïsoleerd gelegen Overkwartier direct raakten. De vertogen konden leiden tot intrekking van de verordening, aanpassing of vervanging door eigen wetgeving in opdracht van of met instemming van de centrale regering te Brussel.²³⁴

De wetgeving die in het Overkwartier werd afgekondigd, was ten dele algemeen van aard, omdat deze alle Spaanse Zuidelijke Nederlanden betrof, en ten dele enkel bedoeld voor het Overkwartier. In de periode 1665-1702 werden 120 wetten specifiek met betrekking tot het Overkwartier uitgevaardigd, waarvan er dertig te Brussel en 89 te Roermond tot stand kwamen. Ten tijde van Karel II (1665-1700) vaardigde het Hof zo'n 20% van de verordeningen uit, onder het Staatse bewind (1702-1716) viel het aandeel van het Hof in de wetgeving terug tot 6%. Het merendeel van de wetgeving in deze periode werd door de Staten-Generaal of de Raad van State rechtstreeks uitgevaardigd. De betrokkenheid van het Hof bij de totstandkoming was, vergeleken met de voorafgaande periode, dus zeer gering. Gedurende de Oostenrijkse periode (1716-1794) werden weer iets meer dan 20% van de afgekondigde verordeningen door het Hof van Gelder opgesteld.

Tot in de tweede helft van de achttiende eeuw had het Hof regelmatig verordeningen uitgevaardigd zonder dat daartegen vanwege de centrale regering bezwaar was gemaakt. Vanaf 1760 keerde het tij. Het eigenmachtig uitvaardigen van uitvoerverboden en munt-

verordeningen werd verboden. In 1770 kreeg het Hof de opdracht aan te geven, waarop zijn bevoegdheid om verordeningen uit te vaardigen steunde. Het Hof leidde daarop zijn competentie in dezen af uit de fictie dat het op grond van het Traktaat van Venlo de landsheer in persoon vertegenwoordigde en bij diens afwezigheid tot de uitoefening van diens soevereine rechten bevoegd was. Uiteindelijk verbood de Geheime Raad in 1781 het Hof nog langer (eigenmachtig) plakaten en verordeningen uit te vaardigen, aangezien “le droit de législation ne vous appartient pas indépendamment de notre gouvernement”.

Vanaf 1760 voerde de centrale regering een politiek die gericht was op het terugdringen van een autonoom gebruik van de wetgevende bevoegdheid. De centrale regering trachtte de zelfstandige regelgeving onder controle te krijgen door nu vooraf toestemming te verlenen en/of instructies te verstrekken ten aanzien van de door het Hof uit te vaardigen verordeningen. Voorts kon zij achteraf aan verordeningen van het Hof haar goedkeuring onthouden. De autonome wetgevende bevoegdheid van het Hof werd vanaf 1760 fors ingeperkt.²³⁵

Aan de andere kant ging de Geheime Raad vanaf 1740 incidenteel, vanaf 1771 in toenemende mate ertoe over om de gewestelijke hoven in te schakelen bij de voorbereiding van algemene wetgeving. De hoven werd om advies gevraagd alvorens de eindredactie van een verordening vast te stellen. De vraagstelling van de Geheime Raad kon variëren van een open vraagstelling, waarbij het Hof zich vrij kon uitspreken over de vraag of en hoe de betrokken materie geregeld moest worden, tot een “gestuurde vraagstelling”, waarbij de centrale regering door middel van een meegezonden uitvoerige memorie de opinie in de gewenste richting trachtte te leiden, bijvoorbeeld ten aanzien van de kerkpolitiek. De preadviezen betroffen een breed scala van onderwerpen van algemeen belang, maar met name de hervormingen van het burgerlijk recht, van het strafrecht en strafprocesrecht alsmede de reeds genoemde kerkpolitiek.²³⁶

In hun adviezen toonden kanselier en raadsheren zich voorstanders van de humanisering van het strafrecht, met name, als enigen reeds in 1766, van het afschaffen van de tortuur.²³⁷ Hun verlichte denken kwam ook tot uiting, toen in 1788 hun mening werd gevraagd over een verordening om de toeloop van onbemiddelde joden in de Nederlanden tegen te gaan. Zij gaven als antwoord dat onder zekere voorwaarden joden moesten worden getoleerd en dat het hun vrij zou moeten staan beroepen in de landbouw en de nijverheid uit te oefenen. De oude verordeningen die de toelating van joden verboden hadden, zouden dan moeten worden herroepen.²³⁸

Het verlenen van graties en octrooien

Het verlenen van graties en octrooien werd beschouwd als een soeverein prerogatief. De bevoegdheid om ontheffing te verlenen van algemene wetten dan wel vergunningen te verstrekken werd, evenals de wetgevende bevoegdheid, in de achttiende eeuw teruggevoerd

op het Traktaat van Venlo. Aan de hand van diverse regelingen als bijvoorbeeld de instructies voor de stadhouders sinds 1545 en de kanselarij-instructie van 1547, kan worden vastgesteld dat er in de zestiende en zeventiende eeuw sprake is van twee soorten octrooien. Er waren octrooien die alleen door de Geheime Raad konden worden verleend, zoals remissies van gekwalificeerde doodslagen, en octrooien die zowel door de centrale regering als door het Hof van Gelder konden worden afgegeven. In het laatste geval hadden Geheime Raad en Hof een concurrerende bevoegdheid.²³⁹

Uit de bewaard gebleven octrooiregisters blijkt welke soorten octrooien door het Hof werden verleend: meerderjarigheidsverklaringen, octrooien tot legitimatie van bastaarden, brieven van vrijgeleide, brieven van debitis, waarbij de debiteuren van de begunstigde werden opgeroepen bijvoorbeeld het verschuldigde salaris te betalen dan wel voor het Hof te verschijnen, octrooien tot bezwaring van leengoederen met hypotheek, om bij testament over leengoed te mogen beschikken, octrooien om een nalatenschap onder voorrecht van boedelbeschrijving te aanvaarden, octrooien tot verwerving of verkoop van goederen door kloosters, tot verkoop van gemene gronden door kerspels, octrooien tot het aflossen van schulden door kerspels, tot het instellen van plaatselijke belastingen, octrooien tot het oprichten van een meelwaag en het instellen van markten. Het verlenen van grote revisie van vonnissen van het Hof werd ook als een octrooi beschouwd en aldus in de octrooiregisters ingeschreven.²⁴⁰

Aparte registers werden aangelegd voor verleende remissies. Het Hof kon remissie (kwijschelding) verlenen van een groot aantal misdrijven, ook van doodslag zonder voorbedachte rade, wanneer deze tenminste verjaard was en de families van dader en slachtoffer met elkaar waren verzoend. Van remissie waren enkele zware misdrijven als majesteitschennis, valsmunterij, oproer, moord, heimelijke brandstichting en ontvoering uitgesloten. In geval van remissie werd de op het misdrijf staande dood- of lijfstraf omgezet in een grote boete.²⁴¹

Blijkens een in 1715 afgekondigde verordening van 1695 moesten octrooien voor kerspels om geldleningen aan te gaan, voortaan aan de Staten-Generaal worden gevraagd. Na de overgang van Roermond per 1 maart 1716 naar de Oostenrijkse Nederlanden verleende het Hof dergelijke octrooien weer, zodat de beperking maar van korte duur was. Later in de Oostenrijkse periode werd de bevoegdheid van het Hof ten aanzien van het verlenen van graties en octrooien danig aangetast. In 1728 werd het Hof door de Geheime Raad verboden nog octrooien af te geven tot verwerving van goederen door kloosters. In 1752 ontrok de Geheime Raad aan het Hof de bevoegdheid om brieven van naturalisatie en legitimatie te verlenen evenals om octrooien tot het heffen van belastingen, het oprichten van fabrieken, molens en postdiensten of octrooien tot aanleg en onderhoud van wegen te verstrekken. Tenslotte mocht het Hof sinds 1774 geen remissies meer verlenen.²⁴²

Het Hof van Gelder als leengerecht

Het Hof van Gelder liet in 1676 aan de Geheime Raad weten dat tevens “cour feudale” was, en in 1734 zelfs dat reeds vanaf de oprichting aan deze instelling een leenhof verbonden was, waarbij de kanselier als stadhouder der lenen en de raadsheren als leenmannen optraden.²⁴³ In werkelijkheid is in de competentie van het Hof ten aanzien van Gelderse leengoederen een ontwikkeling te constateren, zodat het zinvol is om bij de afzonderlijke aspecten van de bemoeienis van het Hof met leengoederen stil te staan.

Uit de memorie van 1544 betreffende de bevoegdheden van de kanselier blijkt reeds dat hij als stadhouder der lenen optrad. Voor hem en enige leenmannen vond de overdracht van Gelderse leengoederen plaats, waarbij de kanselier de verwerver met het leengoed beleende en deze de leeneed liet afleggen. De eveneens in 1544 benoemde leengriffier registreerde de rechtshandelingen ten aanzien van leengoederen – vooral overdracht en bezwaring – en vaardigde de desbetreffende akten uit.²⁴⁴ Sinds 1544 oefende het Hof aldus de zogenaamde vrijwillige rechtspraak ten aanzien van de Gelderse leengoederen uit.

Met betrekking tot de leengoederen in het ambt Montfort werd deze bevoegdheid in de zeventiende eeuw enige tijd aan het Hof onttrokken. Op 5 augustus 1623 gaf de Spaanse koning het kasteel en het ambt Montfort in pand aan Hendrik van den Bergh, stadhouder van het Overkwartier. Vanaf 1624 werden de leengoederen in het ambt Montfort voor een door hem benoemde stadhouder der lenen verheven en in aparte registers van het ambt Montfort geregistreerd. Na de verovering van het Overkwartier door Frederik Hendrik en het verraad van Hendrik van den Bergh in 1632 werd de verpanding ongedaan gemaakt. De leengoederen in het ambt Montfort werden in ieder geval vanaf 1634 weer voor het Hof van Gelder verheven. In 1643 werd het ambt Montfort opnieuw verpand en was weer sprake van de oprichting van een eigen leenkamer. Hoe dit laatste ook zij, vanaf 1648 vielen de Gelderse leengoederen in het ambt Montfort weer onder de bevoegdheid van het Hof.²⁴⁵

Naast deze zogenaamde volontaire rechtspraak bezat het Hof krachtens de kanselarij-instructie van 1547 de bevoegdheid kennis te nemen van bezitsacties betreffende leengoederen, een bevoegdheid die in 1557 beperkt werd tot die leengoederen waarvan de hertog van Gelder leenheer was. Bezitsacties werden ingesteld na bezitstoornis teneinde in het bezit van het onroerend goed, in dit geval leengoed, gehandhaafd te blijven. Enige voorbeelden uit de tweede helft van de zestiende eeuw kunnen het instellen van bezitsacties verduidelijken. Joost Severijns genaamd Meerssen had Goert Janssen van het hem verkochte en afgepaalde gedeelte van de Meerssenshof te Lobberich gejaagd en de grenspalen uitgetrokken. De ambtman van Krickenbeck kreeg op 5 maart 1567 van het Hof de opdracht om Joost Severijns te bevelen Goert Janssen in zijn bezit te herstellen. Indien Joost weigerde, moest hij op 10 april 1567 voor het Hof verschijnen om te antwoorden op de eis van Goert Janssen wegens geweld.²⁴⁶ Een dergelijke opdracht verstrekke het Hof op 8 april 1575 aan de drost van het land van Kessel. Hij moest Heyliger Spee gelasten de gevolgen van geweld-

dadige bezitsstoornis van leengoed ongedaan te maken of anders voor het Hof verschijnen, “diewijle nu die kennisse over alsulcke leenguederen in materie possessor alhier gehoorich is”.²⁴⁷

Het is onbekend of het in deze gevallen tot een proces wegens bezitshandhaving in leengoed is gekomen. Eigenlijk is er maar één duidelijk proces wegens het bezit van leengoed in het Overkwartier uit de zestiende eeuw bekend. In november 1557 klaagde Bernard van Broekhuysen bij het Hof dat, ofschoon hij in het bezit was van de hof ter Binnen te Horst, zijn zwager Vincent van Houdaen metterdaad elf vat koren en een aantal zwijnen en ossen had weggevoerd. Vincent had voorts graan op de hof laten dorsen, waarbij de dorsers door gewapende mannen werden beschermd. Bernard van Broekhuysen vroeg herstel van de versterking van zijn bezit. Vincent van Houdaen daarentegen betoogde dat hij als eerste bezit had genomen van de hof en dat zijn handelen geen spolie (geweld) betekende, maar op het handhaven van zijn recht was gericht. Beide partijen kregen op 16 november 1557 van het Hof de opdracht in geschrifte hun bezitsaanspraken te funderen. Daarna zou het Hof uitspraak doen. Zij dienden in december 1557 memories in.²⁴⁸

Bernard van Broekhuysen liet in zijn memories uitdrukkelijk weten dat hij voor het Hof alleen over het bezit procedeerde. Over de verdergaande rechten, de “erffgerechicheit”, kon slechts door de leenheer en leenmannen worden geoordeeld. Later in 1587 in het proces tussen Johan van Holthuysen en Bertram van den Bylandt werd eveneens gesteld dat “alle materiën possessor van leenen voir desen Hoeve behoiren”, maar dat het betreffende goed “in questionibus feudalibus alleenlijck ende anders nyet domino feudi et paribus curie oder den leenbanck onderworpen, ende nyet desen Hoeve die noch dominus feudi noch pars curie noch den leenbanck nyet en sijn”. Petitoire kwesties, kwesties over eigendom, vielen onder de competentie van het leengerecht.²⁴⁹ Ook de kanselier betoogde tegen het einde van de zestiende eeuw en in 1609 dat het Hof alleen in bezitsacties aangaande leengoederen competent was, “blijvende die reste den leenen aengaende staen tot kennisse van den leenhove oft stadthouder ende leenmannen alhier”.²⁵⁰ De bemoeienis van het Hof in dezen was beperkt. Het moest proberen partijen te verzoenen en als dat niet lukte, hun het leenrecht openen. Ook de kanselarij-instructie van 1609 schreef nog voor dat wanneer over leengoed “geclacht ende eenen mandach (gerechtsdag van leenmannen) begeert wurdt”, partijen voor het Hof geconvoceerd moesten worden om tot een schikking te komen, en zo niet “tot leenrecht gestalt te worden”.²⁵¹

Het leengerecht was geen permanent college. In voorkomende gevallen werden leenmannen aangewezen om het leengerecht te vormen onder leiding van de drost als plaatsvervangend stadhouder der lenen. Partijen werden door de stadhouder van Gelderland gedaagd om voor het aldus samengestelde leengerecht te verschijnen op het Gravenhof onder de eikenboom te Zutphen, onder de doornboom voor het kasteel te Geldern of voor het kasteel te Montfort, al naar gelang het een Zutphens, Gelders of Montforts leen betrof.²⁵² Processen gevoerd voor een gerecht van leenmannen waren in de tweede helft van

de zestiende eeuw zeldzaam in het Overkwartier. De laatste vermelding van een te houden leengerecht dateert uit 1590. Hendrik van Balderich genaamd Barich wilde een procedure voortzetten die zijn ouders al hadden gestart aangaande het kasteel Kessel als Gelders leengoed. De procedure kon kennelijk niet te Geldern plaatsvinden. De kanselier besliste op 9 december 1590 dat hij het leengoed moest verheffen en zijn actie instellen volgens oude gewoonte voor stadhouder en leenmannen. Het was evenwel niet goed mogelijk het leengerecht te houden onder de haagdoorn voor het kasteel te Geldern. Derhalve zou het gerecht te Roermond bijeenkomen.²⁵³

In dezelfde jaren stelde de leengriffier Agger van Sanleen (1585-1593) een ongedateerde “remonstrantie” aangaande de rechtspraak over leengoederen op. Het procederen voor leenmannen bracht zoveel kosten met zich mee dat Zijne Majesteit en particulieren liever van de procedure afzagen en hun rechten verloren lieten gaan. Aan de andere kant stimuleerden de geboden vergoedingen de riddermatige leenmannen niet om zitting te nemen in het leengerecht. In meer dan twintig jaar waren er dan ook slechts drie tot vier leenprocessen gevoerd. De rechtspraak over leengoederen zou, met name betreffende het kostenaspect, aanzienlijk te verbeteren zijn, als deze werd opgedragen aan minstens drie of vier raadsheren van het Hof. De raadsheren zouden dan Gelders of Zutphens leenman moeten zijn. Deze status was gemakkelijk te verwerven door hen als sterfman met de leengoederen die kloosters bezaten, te belenen. De stadhouder of kanselier zou met de raadsheren om de acht of veertien dagen een leenrechtzitting houden in de kanselarij. Bij de vonniswijzing zouden naast de raadsheren nog andere leenmannen betrokken worden, zodat er maximaal twaalf vonniswijzers zouden zijn.²⁵⁴ Het voorstel van Agger van Sanleen had kennelijk geen resultaat. In een verzoek van de leengriffier van 13 oktober 1617 aan de Raad van Financiën “om een continueel leensaele oft gericht wederomme naer alde gewoonte op te richten” werd verwezen naar de remonstrantie van Van Sanleen.²⁵⁵

Omdat het leengerecht niet bijeen werd geroepen ging het Hof in ieder geval sinds het begin van de zeventiende eeuw geschillen over leengoederen behandelen zonder dat er kennelijk dienaangaande een regeling was getroffen. In een proces tegen het kerspel Nieuwstadt betoogde Gerard Schenk van Nydeggen in 1613 dat wie een rente of andere vordering had ten laste van leengoed, niet voor de schepenbank zijn actie moest instellen, maar voor de mankamer (leengerecht), en bij ontbreken daarvan, voor het Hof. De raadsheren Gilkens en Dyenberch verklaarden in 1614 dat de leenmannen zich ook in petitoire kwesties vaak vrijwillig hadden onderworpen aan de jurisdictie van het Hof. In 1617 betoogde de leengriffier: “Ende alsoo bij gebreck van deselve leenzael nochtertijt in meest alle leenzaeken wordt recht gedaen bij den Hove van Gelderlandt...”.²⁵⁶ Niet alleen particulieren procedeerden voor het Hof over leengoederen, ook namens de landsheer konden de leenmannen aldaar in rechte worden betrokken. Op 31 maart 1607 gelastte het Hof de leenmannen die leengoed met schulden belast hadden zonder octrooi of die de geotrooierde termijn van zes jaar zonder aflossing hadden laten verlopen, om alsnog octrooi aan

te vragen. Tegen degenen die zulks niet deden, zou voor het Hof worden geprocedeerd tot behoud van de rechten van de aartshertogen.²⁵⁷

Het archief van het Hof bevat inderdaad enige processen over leengoederen uit de eerste decennia van de zeventiende eeuw. Zo is er een proces bewaard gebleven over de vererving van het leengoed Baersdonk genaamd Bellinghoven te Wankum dat startte in 1620. Blijkens de eis was op 1 augustus 1620 al een vonnis gewezen “aengaende ’t leengoet in kwestie bij den Hove ende Geldersche gecoren leenmannen”. Het vonnis was derhalve bepaald door de raadsheren en speciaal daarvoor geconvoceerde leenmannen, een procedure die lijkt op het voorstel van de leengriffier Van Sanleen van circa 1590.²⁵⁸

Het optreden van het Hof ten aanzien van leenzaken was niet tot genoegen van de Staten. Reeds op 25 augustus 1607 lieten zij weten dat “die strijdighe saecken den leenguederen aengaende nyet voir cantzler ende raeden, dan wie van altz gewoonlich door stadthelder und mannen van leen gedecideert behooren te werden”. Het Hof antwoordde dat deze procedure thans niet uitvoerbaar was wegens de onveiligheid op de wegen en de hoge kosten. Bovendien kon over deze kwestie niet beslist worden in afwezigheid van de stadhouder als “principael stadhouder van de leenen”. Een jaar later werd het verzoek herhaald. De stadhouder als “principael hooft van de leenen” bleek tegen de instelling van het leengerecht te zijn wegens de tijdsomstandigheden, de heersende onveiligheid en de hoge kosten.²⁵⁹

In 1614 verzochten de Staten aan de aartshertogen om een bijzondere leenkamer in te stellen waarin de leenzaken door de stadhouder en leenmannen beslist zouden worden, zonder dat deze “worden geconfondeert met andere gemeyne saken die getracteert worden bij die van de voorsseyde cancellerije”. De leenkamer zou niet als vanouds te Geldern, maar te Roermond moeten zetelen. Enig resultaat werd waarschijnlijk niet bereikt. In 1619 stelden de Staten voor dat, in afwachting van de inrichting van een leenhof, de leenzaken behandeld zouden worden door twee raadsheren en twee of drie door de stadhouder der lenen te benoemen leenmannen met ervaring. Dit aparte college zou driemaal per week op maandag, woensdag en zaterdag tussen vier en zes uur ’s avonds moeten bijeenkomen ten huize van de stadhouder der lenen. Het Hof moet hierop negatief hebben geadviseerd wegens de hoge kosten die zo’n college voor partijen met zich meebracht. Een meer afgezwakt voorstel deden de Staten tenslotte in januari 1620. Teneinde in leenzaken vonnis te wijzen zou de stadhouder enige leenmannen moeten convoceren “uuyt den quartier daer die leenen gelegen” waren. Het Hof vond het geen goed plan. Vijftig en meer jaren geleden hadden leenzaken gestaan ter kennis van twee leenhoven, de een van Gelderland, de ander van Zutphen. Daarnaast was er een leengriffier benoemd om van alle lenen en leenzaken register te houden. Zulks was noodzakelijk, omdat vele lenen als gevolg van bijzondere leenhoven verloren waren gegaan. Kennelijk meende het Hof dat de noodzaak van een apart leengerecht niet meer bestond.²⁶⁰

De rechtspraak die het Hof feitelijk, bij ontbreken van een leengerecht, over leengoede-

ren uitoefende, werd in de jaren 1628-1629 geformaliseerd. Blijkens een deductie die door de leengriffier na 1641 werd opgesteld, had de Geheime Raad op 5 juli 1628 na advies van het Hof bij reglement bepaald dat de leengriffier naast het uitvaardigen van akten van overdracht van leengoederen en dergelijke, eveneens toekwam “d’exercitie ende expeditiën van de acten van rolle, appointementen, sententiën ende diergelijcke rakende de materie petitoire ende reële” en dat hij toegang had tot de zittingen “om te verstaen ende stellen bij geschrifte d’appointementen ende sententiën die aldaer zullen worden beraemt”. Daarop werd de leengriffier in het bezit gesteld van de “excercitie van de expeditiën der petitoire ende reële leenzaken”.²⁶¹ Vanaf januari 1629 dateert een protocol van appointementen op rekest in processen over leengoederen en van maart 1629 een rol van petitoire en reële leenzaken, beide bijgehouden door de leengriffier. Hij ondertekende sinds december 1628 ook de beschikkingen in processen over leengoederen die tevoren door de griffier werden getekend.²⁶² Uiterlijk vanaf 1629 is het Hof van Gelder als leengerecht te beschouwen voor de Gelderse leengoederen in het Overkwartier.

In het archief van kasteel Baarlo bevinden zich verschillende registers en bescheiden van de leengriffier. Zij zijn via de leengriffier Jacob Bierens die overigens in 1674 promoveerde tot surnumerair rekenmeester van de Gelderse Rekenkamer, uit het archief van het Hof afgedwaald. Onder deze stukken bevindt zich een “instructie tot het formeren van een particulier leenhof in den Overkwartier van Gelderlandt”. De instructie is eerder een plan voor het oprichten van een leengerecht naast het Hof van Gelder. Het plan is ongedateerd. In een van de bijlagen wordt verwezen naar de stadhouder van het Overkwartier, de prins van Isenghien, heer van Masmines, (1652-1680), en naar de oprichting van een tweede kamer bij het Hof (1675), zodat het plan in de jaren 1675-1680 moet zijn ontstaan. Het voorzag in een leenhof bestaande uit een stadhouder (der lenen) te benoemen uit de adel, vier adellijke en vier rechtsgeleerde raadsheren. Het personeel zou een griffier, een deurwaarder en twee boden omvatten. De adellijke raden moesten uit de ridderschap genomen worden of uit de edelen die, zonder het bezit van een riddermatig goed, gekwalificeerd waren tot de ridderschap. Het leenhof zou de vrijwillige rechtspraak ten aanzien van leengoederen bezitten alsook de contentieuze, zowel in possessoire als in petitoire zaken. Het leenhof zou tenslotte het competente gerecht zijn voor persoonlijke vorderingen op zijn leden. Het zou rechtspreken zonder mogelijkheid van hoger beroep “gelijck alle andere souveraine leenhoven”.²⁶³

De auteur van het plan is mogelijk Bierens zelf of iemand uit zijn nieuwe werkomgeving. Er wordt namelijk veel nadruk gelegd op het grote financiële voordeel van een apart leenhof voor de landsheer. Gezien het belang van de ridderschap van het Overkwartier in dit leenhof, kan het plan eveneens in deze kring zijn ontstaan. Waarschijnlijk heeft deze “instructie tot ere van een particuliere mancamer in Gelderlant” ooit in het archief van het Hof van Gelder berust, maar is zij niet tot uitvoering gekomen.²⁶⁴

Noten

- * Deze tekst vormt tevens een onderdeel van de inleiding van de Inventaris van het archief van het Hof van Gelder te Roermond, 1580-1794 (Maastricht 2009).
- 1 Het manuscript Kroonenbroeck werd in 1942 door het Rijksarchief in Limburg verworven van J. Geradts te Posterholt. Zie: RHCL, handschriftencollectie Rijksarchief in Limburg, inv.nr. 431.
- 2 E. van den Bussche, 'Le conseil de Gueldre. Essai historique', in: *La Flandre. Revue des monuments d'histoire et d'antiquités* 16 (1885) 341-409, als overdruk verschenen te Brugge in 1886.
- 3 F. Keverling Buisman, Het tractaat van Venlo, 12 september 1543. Inhoud, ratificatie en overlevering, in: F. Keverling Buisman e.a. (red.), *Verdrag en Tractaat van Venlo. Herdenkingsbundel, 1543-1993*, Hilversum 1993 (Werken Gelre 43), 247-266; Dezelfde, Het Tractaat van 12 september 1543. De tekst, in: dezelfde bundel, 267-277.
- 4 A.J. Maris, Het archief van het Hof van Gelre en Zutphen (1543-1795), het Hof van Justitie (1795-1802) en het Departementaal Gerechtshof (1802-1811). Eerste deel: Inleiding/ een geschiedkundig overzicht, Arnhem 1978, 1-2, 4-5, 9-10.
- 5 A.M.J.A. Berkvens, In wesen sal het Tractaet van Venlo onderhouden werden..., Het Tractaat van Venlo als fundamentele wet van Spaans en Oostenrijks Gelre 1580-1794, in: Keverling Buisman, *Verdrag en Tractaat van Venlo, 153-156*; Dezelfde, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794. Deel I. Spaans Gelre. Instellingen, territorium, wetgeving (1580-) 1665-1702*, Nijmegen 1990, 10-15. Zie ook: P.L. Nève, Het Gelders non-evocatie-privilege van 1310: een geneesmiddel bestemd voor inwendig gebruik, in: *De Maasgouw* 106 (1987), 180-198; J.G.C. Venner, De verkrijging van het recht van Grote Revisie door het Hof van Gelder 1607-1679, in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg (PSHAL)* 115 (1979), 331-362.
- 6 RHCL, archief Staten Overkwartier (ASO), inv.nrs. 74, f. 85v.; 80, f. 223.
- 7 Berkvens, *Tractaat Venlo*, 155-156.
- 8 M. van Driel, Gelre vóór 1543, in: Keverling Buisman, *Verdrag en Tractaat van Venlo*, 103-104.
- 9 RHCLASO inv.nr. 1336.
- 10 A. Zijp, De strijd tusschen de Staten van Gelderland en het Hof 1543-1566, Arnhem 1913 (Werken Gelre 10), 112, 129-130; Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier I*, 45, 48.
- 11 Zijp, *Strijd Staten – Hof*, 22, 178-179.
- 12 G.H.A. Venner, De organisatie van de Staten van het Overkwartier van Gelder gedurende de periode 1590-1602, in: *PSHAL* 110 (1974), 291-292.
- 13 Maris, *Archief Hof van Gelre en Zutphen I*, 26-30, 42-45.
- 14 Algemeen Rijksarchief Brussel (ARAB), archief Raad van State en Audiëntie, inv.nr. 1305; archief Spaanse Geheime Raad, inv.nr. 649, afgedrukt in: Maris, *Archief Hof van Gelre en Zutphen I*, 42-44.
- 15 Zie voor de Gelderse Rekenkamer: W. van de Pas en G. Venner, *Rekenkamer van Gelre (1559-1578, 1580-1681)*, in: E. Aerts e.a., *De centrale overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden (1482-1795) Band 2*, Brussel 1994, 647-658.
- 16 ARAB, archief Raad van State en Audiëntie, inv.nr. 1305; A. Gaillard, *Le conseil de Brabant. Histoire – organisation – procédure* 3, Brussel 1902, 355.
- 17 ARAB, archief Raad van State en Audiëntie, inv.nr. 1792/2.

- 18 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 117; ARAB, archief Raad van State en Audiëntie, inv.nr. 1792/2.
- 19 Het betrof de eed die op 17 januari 1579 door de nieuw benoemde raadsheren was afgelegd: “Ick gelave ende zwere dese landtsappe trouw ende holt te zijn, derselviger heil, beste ende gediën tho bevorderen, schaden ende gevaer tho schutten ende sunst mij als eenen eerlivenden getrouwen liefhebber des vaderlantz eyscht und gebuert, tho draghen, alle saecken oprecht nae Godt und mijn gewissen to tracteren und affhandelen, mydt corte expeditie ende bynnen jaers die processen tot verlichtongh der partiën zoevoil moegelick in possessorio ten eynden te helpen brenghen ende in petitorio binnen drye jaren, ende sal nyet doen noch wijsen tegens landt- noch statrechten, privilegiën oder gebruyck der landen, sonder dieselven helpen handthaven, vermeerende verbeteren, oick mij van desen allen weder duer gunst ofte vruntschafft noch haet, ongunst, giften off gaven oder sunst durch ennerley manieren nyet corrumperen ofte daerhin bereden laten etwes tegens recht ende billickheydt te doen, ende mij reguleren volgende d’ordonnancie oder instructie der cantzelrie alnu concipiert ende als bij de hooch overicheydt op versoeck der lantschappen sal confirmiert worden. Soe moet mij Godt helpen”. (ARAB, archief Spaanse Geheime Raad, inv.nr. 649). Zie ook: Maris, Archief Hof van Gelre en Zutphen I, 287.
- 20 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 1; ARAB, archief Spaanse Geheime Raad, inv.nr. 649.
- 21 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 1975; RHCL, archief Gelderse Rekenkamer, inv.nrs. 126, f. 21v.-22; 129, f. 12v.
- 22 Maris, Archief Hof van Gelre en Zutphen I, 265, 292. Zie over deze: Venner, Organisatie Staten, 292; Dezelfde, De ridderschap van het Overkwartier van Gelder 1590-1702, in: PSHAL 134-135 (1998-1999), 396.
- 23 ARAB, archief Raad van State en Audiëntie, inv.nr. 1792/2.
- 24 F. Nettesheim, Kroniek der stad Roermond van 1562 – 1638, in: PSHAL 10 (1873), 316, 319-320.
- 25 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 1990; ARAB, archief Spaanse Geheime Raad, inv.nr. 649; GA Roermond, Oud archief Roermond, inv.nr. 119.
- 26 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier I, 49-51, 53. Zie voor de moeilijkheden rond het totstandkomen van hoger beroep in het Overkwartier van Gelder: K.J.Th. Janssen de Limpens, Rechtsbronnen van het Gelders Overkwartier van Roermond, Utrecht 1965 (Werken OVR derde reeks 20), lxxxviii-xciv; G.H.A. Venner, Het Hoofdgerecht Roermond, in: PSHAL 122 (1986), 95-97.
- 27 Het Gelderse Land- en Stadsrecht van het Overkwartier van Roermond, opnieuw uitgegeven en van een historische inleiding voorzien door A.M.J.A. Berkvens en G.H.A. Venner m.m.v. G. Spijkerboer, Arnhem 1996 (Werken Stichting OVR 25), xxxii-xl.
- 28 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 2115, p. 312-315; 88. Zie ook: inv.nr. 97.
- 29 GA Roermond, Oud archief Roermond, inv.nr. 150.
- 30 ARAB, archief Raad van State, inv.nr. 692.
- 31 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 11, f. 97, 244; 1885.
- 32 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 978, f. 115v.-116, 148v.-149v.
- 33 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 100.

- 34 ARAB, archief Raad van State en Audiëntie, inv.nr. 2088/2.
- 35 ARAB, archief Raad van State en Audiëntie, inv.nr. 2173/2.
- 36 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier I, 77; Dezelfde, Hervorming van bestuur en rechtspraak in Spaans Gelre tijdens de regering van Karel II. Enkele reglementen betreffende de stilus curiae van de Soevereine Raad te Roermond en de bevoegdheden van de Staten van het Overkwartier, in: A.M.J.A. Berkvens en A. Fl. Gehlen, Van verminkingsstraf tot vrederechter. Opstellen ter gelegenheid van het twintigjarig bestaan van de Werkgroep Limburgse Rechtsgeschiedenis (1980-2000), Maastricht 2000, 139. De originele akte van opheffing van 12 juli 1686 met de handtekening van de koning "Charles" maar zonder het ooit voorhandene zegel bevindt zich in ARAB, archief Raad van State en Audiëntie, inv.nr. 1489/4. De datering luidt: "le douziesme jour du mois de juillet", 12 juli 1686. In de literatuur wordt de akte evenwel op basis van afschriften op 2 juli 1686 gedateerd.
- 37 Venner, Hoofdgerecht Roermond, 98; Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 205-207.
- 38 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 104; GA Roermond, Oud archief Roermond, inv.nr. 201.
- 39 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 16, f. 39v.
- 40 ARAB, archief Raad van State, inv.nr. 692.
- 41 A.M.J.A. Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794. Deel II. Staats-bezet en Oostenrijks Gelre (1702-1716, 1716-1794), Nijmegen 1992, 5, 12; Dezelfde, De instelling van het Staats-Interimbewind in het Overkwartier 7 oktober 1702 – 24 april 1703, in: PSHAL 123 (1987), 157-161; Dezelfde, De memorie van Gerard Pallant als kenbron voor de bestuursgeschiedenis van het Spaanse Overkwartier van Gelre ten tijde van het Staatse Interimbewind 1702-1715, in: PSHAL 121 (1985), 127.
- 42 Berkvens, Memorie, 105-106, 111, 128; Dezelfde, Plakkatenlijst Overkwartier II, 12-15.
- 43 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier II, 6; Th.J. van Rensch, Het Hof van Justitie van Pruisisch Gelre. Enkele aspecten van zijn geschiedenis, competentie en de invloed van de achttiende-eeuwse rechtsontwikkeling in Pruisen, in: PSHAL 113 (1977), 196-197.
- 44 Van Rensch, Hof van Justitie, 197-198.
- 45 Gedrukte Resoluties Staten-Generaal (GRSG) 1715, 345, 896; J.J. de Wit en A.J.A. Flament, De vorming der heerschappijen op het grondgebied in Limburg of die zich daarover hebben uitgestrekt, in: PSHAL 47 (1911), 116.
- 46 GRSG 1716, 134. Zie ook: Nationaal Archief 's-Gravenhage, archief Staten-Generaal, inv.nr. 11275, f. 1364-1364v.
- 47 GRSG 1716, 210, 231.
- 48 GRSG 1716, 443. Een gedrukt exemplaar in: RHCL, archief familie Michiels van Kessenich, inv. nr. 1546.
- 49 G.H.A. Venner, Inventaris van het archief van het Hof van Gelder te Venlo 1717-1795, Maastricht 1997, 11-19.
- 50 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier II, 23-24. Zie ook: RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 2022.
- 51 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier I, viii-ix.
- 52 ARAB, archief Oostenrijkse Geheime Raad "cartons", inv.nr. 450.
- 53 ARAB, archief Oostenrijkse Geheime Raad "cartons", inv.nr. 451/A; RHCL ASO inv.nr. 1034, f. 58-71, 74-75, 83v-94, 110-139.

- 54 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 106; 984, f. 205-210v.; Berkvens, Plakkatenkijst Overkwartier II, 37; Venner, Hoofdgerecht Roermond, 42; G.H.A. Venner, De schepenen, raadsverwanten en burgemeesters van Roermond sedert 1637, in: PSHAL 124 (1988), 156, 192-193.
- 55 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 22, f. 139v., 234v.-235.
- 56 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 22, f. 213v.-226.
- 57 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 23, f. 100-101.
- 58 ARAB, archief Oostenrijkse Geheime Raad "cartons", inv.nr. 451/B.
- 59 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier II, 39, 298; Venner, Hoofdgerecht Roermond, 43; Dezelfde, Schepenen, raadsverwanten, 194-195.
- 60 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 47, f. 73-75; 27, f. 220, 239, 244v.-245; Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier II, 308-309.
- 61 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier II, 40-41; Venner, Hoofdgerecht Roermond, 43.
- 62 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 1859-1861.
- 63 E. Haanen, Weert, Nederweert en Wessem onafhankelijk! De Brabantse revolutie 1789-1790, in: Weert in woord en beeld. Jaarboek voor Weert 2000, 69-71.
- 64 G.H.A. Venner, De reglementen van de Staten van het Overkwartier van Gelder, in: PSHAL 114 (1978), 166-171. Zie voor de gebeurtenissen te Roermond; J. Daniels, Oostenrijks Opper Gelder, Roermond en de Brabantse Revolutie, in: Spiegel van Roermond 2008, 7-49. Een foto van de minuut-akte van de onafhankelijkheidsverklaring van 1 januari 1790 is op pagina 20 afgedrukt.
- 65 RHCL ASO inv.nr. 1225; Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier II, 41-42.
- 66 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier II, 468; Venner, Schepenen, raadsverwanten, 156.
- 67 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 80, 280, 285, 568.
- 68 ARAB, archief Oostenrijkse Geheime Raad "cartons", inv.nr. 452.
- 69 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier II, 502-503; H. Hardenberg en F. Nuyens, Inventaris der archieven van het arrondissement Maastricht en van het departement van de Nedermaas (1794-1814), 's-Gravenhage 1946, viii noot 6.
- 70 Hardenberg-Nuyens, Inventaris departement Nedermaas, xxiii-xxv; H. Kamphuis, De invoering van wetgeving in het Franse departement Nedermaas gedurende het eerste Directoire. Inleiding en regestenlijst van afgekondigde rechtsvoorschriften 1 oktober 1795 – 19 maart 1797, Maastricht 1995, 14-16; I. Joester, Die Behörden der Zeit 1794-1815 I: die linksrheinischen Gebiete, Siegburg 1987, 74.
- 71 RHCL Frans archief (FA) inv.nr. 2243; RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 487 procesnr. 5007. De zitting werd niet meer in het betreffende rolregister geregistreerd dat tot 19 juli 1794 loopt.
- 72 RHCL, archief familie Van den Bergh, inv.nr. 114.
- 73 A.J.A. Flament, De archieven en het archiefwezen in het hertogdom Limburg 1632-1893, in: Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven (VROA) 16 (1893), 460; Dezelfde, De archieven der gemeenschappen, collegiën en ambtenaren te Roermond, die een rechterlijk of landsheerlijk karakter hadden of rechtstreeks invloed op het algemeen bestuur van de 13^e eeuw tot in 1894, in: VROA 17 (1894), 324.
- 74 RHCL FA inv.nr. 2489 (brief van 9 thermidor V).
- 75 RHCL, collectie handschriften Rijksarchief in Limburg, inv.nr. 16 III, f. 16. Vergelijk: F.

- Nettesheim, *Geschichte der Stadt und des Amtes Geldern, Krefeld* 1863. Herdruk Kevelaer 1963, 304 noot 3.
- 76 RHCL, archief familie Van Scherpenzeel Heusch, inv.nr. 413.
- 77 Kamphuis, *Invoering wetgeving*, 343-344; GA Roermond, Oud archief Roermond, inv.nr. 306; Venner, *Inventaris Hof van Gelder Venlo*, 41.
- 78 GA Roermond, Nieuw archief Roermond, inv.nr. 81; RHCL FA inv.nr. 2236.
- 79 RHCL ASO inv.nr. 74, f. 114v.-115.
- 80 Maris, *Archief Hof van Gelre en Zutphen I*, 3-4; Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier I*, 18-30.
- 81 RHCL ASO inv.nr. 199, f. 316-316v., 319; RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 2019; ARAB, archief Spaanse Geheime Raad, inv.nr. 650.
- 82 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 89, f. 5.
- 83 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 15, f. 186-188v., 191.
- 84 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 1002; Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier II*, 11, 26-27.
- 85 Maris, *Archief Hof van Gelre en Zutphen I*, 5-6; Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier I*, 35-37.
- 86 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 2019. Zie ook: Inv.nr. 494; Berkvens, *Hervorming bestuur – rechtspraak*, 141-142 art. 4, 176 art. xxi.
- 87 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 111.
- 88 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 15, f. 7v.-8.
- 89 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 1975; ARAB, archief Spaanse Geheime Raad, inv.nr. 650.
- 90 Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier II*, 11, 28-29.
- 91 RHCL ASO inv.nr. 1225.
- 92 Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier I*, 37-42; *Dezelfde*, *Plakkatenlijst Overkwartier II*, 29-36. Zie ook: *Dezelfde*, 'Un emploi de haut nom et d'une rapport modique'. De benoeming van kanseliers van het Oostenrijks Hof van Gelre, 1720-1794, in: B.C.M. van Hellenberg Hubar e.a. (red.), *Maaslands melange. Opstellen over Limburgs verleden* Dr. P.J.H. Ubachs aangeboden bij gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag, Maastricht 1990 (*Werken LGOG* 14), 55-65.
- 93 Keverling Buisman, *Tractaat Venlo*, 254-255; Maris, *Archief Hof van Gelre en Zutphen I*, 5, 7-8, 11; Zijp, *Strijd Staten – Hof*, 22.
- 94 ARAB, archief Spaanse Geheime Raad, inv.nr. 649.
- 95 RHCL ASO inv.nrs. 74, f. 232v.-233, 238v.; 188, f. 58v, 218v.
- 96 RHCL ASO inv.nrs. 79, f. 226v.; 89, f. 15; ARAB, archief Raad van State, inv.nr. 692.
- 97 Venner, *Ridderschap Overkwartier*, 333-336.
- 98 RHCL ASO inv.nr. 188, f. 218v.
- 99 ARAB, archief Raad van State en Audiëntie, inv.nr. 1305; RHCL ASO, inv.nr. 1072; RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 29, f. 144v.-175.
- 100 Maris, *Archief Hof van Gelre en Zutphen I*, 8. Zie ook: RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 111, f. 19.
- 101 RHCL ASO inv.nr. 189, f. 53v.-54v., 67v.-68, 90-90v. Het is derhalve de vraag of de raadsheren costumier in 1671 vrijwel werden uitgesloten van de rapportgelden, zoals Berkvens, *Hervorming bestuur – rechtspraak*, 134-135 betoogt.

- 102 RHCL ASO inv.nrs. 74, f. 130, 219-219v., 232v.; 188, f. 20v.-21, 218v.
- 103 RHCL ASO, inv.nrs. 75, f. 240v.; 77, f. 92; 78, f. 112v.; RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 977, f. 142v.; ARAB, archief Spaanse Geheime Raad, inv.nr. 649.
- 104 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 979, f. 111; 12, f. 68v.-71v.
- 105 RHCL ASO inv.nr. 85, f. 240v.
- 106 RHCL ASO inv.nrs. 85, f. 72v.-73, 77, 117v.; 199, f. 265-265v., 316-316v., 319; RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 11, f. 147v.-158.
- 107 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 12, f. 95-96; RHCL ASO inv.nr. 43, f. 82-83.
- 108 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 47, f. 34v.; 983, f. 91v., 189.
- 109 Bijvoorbeeld RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 111, f. 4. (benoemingsakte van Philips Ignatius Mastelijn van 1665).
- 110 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier II, 11; Venner, Inventaris Hof van Gelder Venlo, 25-26.
- 111 Zijp, Strijd Staten – Hof, 22, 178-179.
- 112 Zijp, Strijd Staten – Hof, 22; Maris, Archief Hof van Gelre en Zutphen I, 8.
- 113 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 12, f. 93v.
- 114 Zijp, Strijd Staten – Hof, 23; Maris, Archief Hof van Gelre en Zutphen I, 11.
- 115 ARAB, archief Spaanse Geheime Raad, inv.nr. 649; J. Lefèvre, Documents concernant le recrutement de la haute magistrature dans les Pays-Bas sous le régime espagnol (1555-1700), Brussel 1975, 57-58.
- 116 RHCL, archief Gelderse Rekenkamer, inv.nrs. 126-128, 140, 149.
- 117 RHCL ASO inv.nrs. 75, f. 235; 189, f. 442v.; archief Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 151.
- 118 ARAB, archief Raad van State en Audiëntie, inv.nr. 2021/3.
- 119 ARAB, archief Raad van State en Audiëntie, inv.nr. 2088/2.
- 120 RHCL ASO inv.nrs. 81, f. 34v., 48v.; 79, f. 226v.
- 121 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 111, f. 9-11; RHCL ASO inv.nrs. 82, f. 131; 198, f. 60v.
- 122 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 111, f. 20v.-22; RHCL ASO inv.nrs. 82, f. 206-206v., 222-222v.; 198, f. 97; 83, f. 23v.-24v.; ARAB, archief Raad van State en Audiëntie, inv.nr. 2241/2.
- 123 Zie ook: ARAB, archief Raad van State en Audiëntie, inv.nr. 1305.
- 124 RHCL ASO inv.nrs. 85, f. 74, 134-135; 199, f. 234-234v.
- 125 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 102. Zie over de verkoop van openbare ambten door de regering bijvoorbeeld: A. Vandenbulcke, Les chambres des comptes des Pays-Bas Espagnols, Brussel 1996, 123-133.
- 126 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 111, f. 69v.-70v.; RHCL ASO inv.nr. 199, f. 294-294v., 308v.-309.
- 127 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 111, f. 71-78v.; ARAB, archief Raad van State en Audiëntie, inv.nr. 1305.
- 128 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 12, f. 95-96; RHCL ASO inv.nr. 43, f. 82-83; ARAB, archief Raad van State, inv.nr. 692.
- 129 Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 131, 134; Gaillard, Conseil Brabant I, 185, 193.
- 130 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier I, 328; RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 14, f. 124-126v., 129, 160-162; RHCL ASO inv.nr. 89, f. 5v., 15, 41v.-41. Zie ook: RHCL ASO inv.nr. 769.

- 131 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 15, f. 97-98, 158; Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier I, 356.
- 132 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 89, f. 1; 17, p. 496; RHCLASO inv.nr. 93, f. 6v.-7.
- 133 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 111, f. 55-57, 86-88v., 116v.-121v.; 19, f. 219-222v.; Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier I, 376.
- 134 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 18, f. 54-55, 88, 96v., 100; 19, f. 123v.
- 135 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier II, 153; RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 20, f. 202-203, 214-214v., 184v.
- 136 Zie ook: RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 47, f. 15v.-16.
- 137 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 39, f. 29-32v.
- 138 ARAB, archief Oostenrijkse Geheime Raad "cartons", inv.nrs. 449/A, 452.
- 139 Zie bijvoorbeeld: RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 111, f. 11v. (1620), 29v. (1668); 112, f. 40 (1696).
- 140 Maris, Archief Hof van Gelre en Zutphen I, 10. Vergelijk RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 1862-1863. Zie ook: J.S. van Veen, De werkkring van de momber, in: Bijdragen en Mededelingen Gelre 9 (1906), 368-370. Zie voor de collega bij het Arnhemse Hof; D.A.J. Overdijk, De gewoonte is de beste uitleg van de wet. Een onderzoek naar de invloed van het Hof van Gelre en Zutphen op de rechtspleging in criminele zaken in het Kwartier van Nijmegen in de zeventiende en achttiende eeuw, Nijmegen 1999 (Werken Gelre 53), 27-28.
- 141 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 105, 1918; RHCLASO inv.nr. 730.
- 142 RHCLASO inv.nr. 71, f. 19v.
- 143 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 17, p. 488-498; RHCLASO inv.nr. 95, f. 56-56v.
- 144 Zijp, Strijd Staten – Hof, 223; Van Veen, Werkkring momber, 368-369; RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 156.
- 145 RHCLASO inv.nrs. 69, f. 88; 71, f. 6v.; 75, f. 104.
- 146 RHCLASO inv.nrs. 78, f. 55, 69, 72, 96v., 108-109; 191, f. 88v., 288-291.
- 147 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 17, p. 494; 111, f. 29v. Deze passage ook bij zijn opvolgers in 1696 (inv.nr. 112, f. 40) en 1712 (inv.nr. 113, f. 35).
- 148 RHCLASO inv.nrs. 75, f. 22v.-24v.; 191, f. 288-291; ARAB, archief Spaanse Geheime Raad, inv.nr. 649.
- 149 RHCL, archief Gelderse Rekenkamer, inv.nrs. 137, 138, 146, f. 38-38v.; 147, f. 27v.
- 150 RHCLASO inv.nrs. 75, f. 22v.-24v., 180-180v.; 189, f. 440, 445; archief Gelderse Rekenkamer, inv. nr. 149, f. 23. Zie ook: RHCLASO inv.nr. 191, f. 288-291.
- 151 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 17, p. 494-495.
- 152 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 111, f. 32 secundo-33 secundo. Zie ook: RHCLASO inv.nr. 83, f. 210-210v., 218-218v.
- 153 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 12, f. 155 (missive van 24 maart 1676).
- 154 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 15, f. 176; 14, f. 160-162.
- 155 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 15, f. 175-176; 17, p. 493; 112, f. 21v.-22.
- 156 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 17, p. 488-498; 112, f. 58-58v.; 19, f. 169v.-170. Zie ook: inv.nr. 159.

- 157 GRSG 1713, 1492-1493; 1714, 1274; 1715, 39, 44.
- 158 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 983, f. 91-91v.; 20, f. 159v.
- 159 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 113, f. 105; 20, f. 208v.-209v.
- 160 Zie bijvoorbeeld: RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 114, f. 12-12v.; 39, f. 29-32v.
- 161 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 111, f. 56; 121. Zie: Maris, Archief Hof van Gelre en Zutphen I, 231.
- 162 Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 143 art. 17, 178 art. xxxi.
- 163 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 111, f. 79-79v.; 12, f. 95v.
- 164 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 112, f. 2v.-4; 122.
- 165 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 390 procesnr. 3410.
- 166 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 122.
- 167 RHCL ASO inv.nr. 605.
- 168 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 29, f. 3-4v.; 114, f. 153v.-155.
- 169 Maris, Archief Hof van Gelre en Zutphen I, 5, 231.
- 170 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 111, f. 68v.-69; 1949, 1951 1952.
- 171 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 20, f. 147-148; 113, f. 113-116v.
- 172 Inv.nrs 233-237; Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 143 art 15; G. Venner, Rechnungen als Quellen zur Geschichte des 17. Jahrhunderts, in: S. Frankewitz (uitg), Epitaph für Gregor Hövelmann. Beiträge zur Geschichte des Niederrheins dem Freund gewidmet, Geldern 1987, 207-210.
- 173 RHCL, archief Gelderse Rekenkamer, inv.nrs. 174-183; ARAB, archief Rekenkamers, inv.nrs. 21756-21760.
- 174 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 201 206, 246.
- 175 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 161-163; 541, p. 8; Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 216 art i, 217 art. v, vi.
- 176 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 111, f. 82v. De verplichting om werkzaamheden te registreren werd de deurwaarder en de boden in 1769 nog eens ingescherpt. Zie: inv.nr. 74.
- 177 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 161-174; Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 203 art. 33.
- 178 G.H.A. Venner, Inventaris van het archief van de Staten van het Overkwartier van Gelder 1404-1794, Maastricht 1980, 11. Zie ook: S. Frankewitz, Die geldrischen Ämter Geldern, Goch und Straelen im späten Mittelalter, Geldern 1986, 77-135; J.H. Hanssen, Inventaris van de archieven der schepensbank en gemeente Wessem 1481-1937, Maastricht 1986, 11, 36.
- 179 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier I, 65-66, 81-125; Dezelfde, De kanunnik Joannes Stuben als auctor intellectualis van het “Rijks-Vorstendom” Thorn (1688-1721), in: A.M.J.A. Berkvens en Th. J. van Rensch, Wordt voor recht gehalden. Opstellen ter gelegenheid van vijftienvintig jaar Werkgroep Limburgse Rechtsgeschiedenis (1980-2005), Maastricht 2005, 191-210.
- 180 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier II, 16-17; GRSG 1708, 529-530.
- 181 A.M.J.A. Berkvens, De vrije rijksheerlijkheid Kessenich, van Brabants en Guliks leen tot Gelders ‘Territoir’, 1699-1715, in: PSHAL 122 (1986), 149-176.
- 182 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 991, f. 17-17v.; 1902 1931; Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier II, 40, 398.
- 183 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier II, 40; Venner, Inventaris Hof van Gelder Venlo, 31.
- 184 Maris, Archief Hof van Gelre en Zutphen I, 138-139, 152; Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier

- I, 44-52, 60-62. Zie voor de licentkamer: A.M.J.A. Berkvens, W.J.H.M. van de Pas en G.H.A. Venner, De overheidsinstellingen van Spaans en Oostenrijks Gelre (1543-1795), in: A.M.J.A. Berkvens, A.Fl. Gehlen en G.H.A. Venner, "Flittich erforscht und gecolligeert...". Opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis, Landgraaf 1995, 217-219.
- 185 RHCL ASO inv.nrs. 73, f. 108v.; 74, f. 53-53v.; 187, f. 55, 56.
- 186 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier I, 53; Dezelfde, À propos van de affaire Laurent Timmermans. Enkele beschouwingen over de hervorming van strafrecht en strafprocesrecht in Oostenrijks Opper-Gelre en de Zuidelijke Nederlanden in de tweede helft van de achttiende eeuw, in: PSHAL 134-135 (1998-1999), 173 omschrijft de bevoegdheid in criminele zaken te ruim.
- 187 Venner, Rechnungen als Quellen, 208.
- 188 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier I, 45; Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, 461 art. 8.
- 189 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier I, 76. De interpretatie aldaar van art. 9 en 10 van het reglement van 12 september 1682 is niet juist.
- 190 Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 202. Zie voor het fenomeen der evocatie: G.H.A. Venner, Geëvoeerde processen voor het Hof van Gelder te Venlo, in: B.C.M. Jacobs en P.L. Nève, Hoven en banken in noord en zuid, 1994 (Brabantse rechtshistorische reeks 7), 169-186.
- 191 RHCL ASO inv.nr. 94, f. 176v.-177.
- 192 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 31, f. 48-63.
- 193 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 34, f. 132-134v.
- 194 Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, 473-474 art. 2, 3, 11.
- 195 RHCL, archief Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 176, f. 12v.
- 196 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 298 procesnr. 259; 299 procesnr. 277.
- 197 RHCL, archief Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 175, f. 41v.-42.
- 198 RHCL ASO inv.nr. 74, f. 82v., 83v. Zie ook: RHCL ASO inv.nrs. 73, f. 81-81v., 85v.; 74, f. 174v.-177v.
- 199 RHCL ASO inv.nr. 73, f. 17, 18, 35, 37v-38, 45, 108.
- 200 RHCL ASO inv.nrs. 74, f. 53-53v.; 187, f. 86.
- 201 RHCL ASO inv.nr. 80, f. 123.
- 202 RHCL ASO inv.nrs. 87, f. 146v.-147; 200, nr. 78; 203, nr. 192.
- 203 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier I, 62.
- 204 Gepubliceerd in: Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, respectievelijk 141-153, 173-179, 197-204.
- 205 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 273, 278, 281, 282, 286.
- 206 Zie: B.C.M. Jacobs, Communicatoir procederen, in: A.M.J.A. Berkvens, en G.H.A. Venner, "Om daarmede vrijelijk te doen naer wil ende welgevallen". Rechtshistorische opstellen aangeboden aan Prof.Mr.A.Fl. Gehlen, Maastricht 1998 (Werken LGOG 16), 125-139.
- 207 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier I, 13-16; Dezelfde, Tractaet Venlo, 167-168.
- 208 J.G.C. Venner, De verkrijging van het recht van Grote Revisie door het Hof van Gelder te Roermond 1607-1679, in: PSHAL 125 (1979), 331-362; RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 2115, p. 376.
- 209 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 976, f. 56v.-58.
- 210 Tekst bij: Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 182-184.
- 211 RHCL ASO inv.nr. 599 (1679); Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 134-138.

- 212 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 89, f. 5; GA Roermond, Oud archief Roermond, inv.nr. 12, f. 67-67v.; Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 211 art. 2.
- 213 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 26, f. 255v.-256.
- 214 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 46, f. 115v.-116; 47, f. 79.
- 215 Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 176 art. 22, 202 art. 26; RHCL ASO inv.nrs. 94, f. 203v.-205; 605.
- 216 RHCL ASO, inv.nrs. 94, f. 161-161v.; 605.
- 217 Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 176-177 art. xxiii-xxvi, 213-214 art. 16; RHCL ASO inv.nr. 94, f. 178v.-179, 203v.-204v.
- 218 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 12, f. 68v.-71v.; RHCL ASO inv.nr. 199, f. 318.
- 219 Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 175 art. x, 201 art. 20.
- 220 RHCL ASO inv.nr. 91, f. 231-234.
- 221 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 2115, p. 334-336; Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 142 art. 9-10, 12, 149 art. 56, 150 art. 57.
- 222 Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 219 art. xvi.
- 223 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 2115, p. 334-336; Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 142 art. 7-8.
- 224 Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 141 art. 3, 142 art. 5-6, 11, 144 art. 27.
- 225 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 2115, p. 334-336; Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 146 art. 36.
- 226 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 2115, p. 334-336; Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 147 art. 44-45, 149 art. 55.
- 227 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 2115, p. 334-336; Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 200 art. 14-15, 201 art. 25. Zie ook: RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 13, f. 213-213v.
- 228 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 2115, p. 334-336; Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 146 art. 38, 147 art. 39, 148 art. 46, 48, 149 art. 54, 199 art. 12-13.
- 229 RHCL ASO inv.nr. 602.
- 230 RHCL ASO inv.nrs. 93, f. 6v.-7; 94, f. 161, 204, 208.
- 231 Berkvens, Hervorming bestuur – rechtspraak, 216-219; RHCL ASO inv.nr. 605.
- 232 M.W. van Boven, De verhouding tussen de Raad van Brabant en de hoofdbanken inzake de appel-rechtspraak in civiele zaken, in: Jacobs-Nève, Hoven en banken, 133-134; Venner, Geëvoeerde processen, in: Jacobs-Nève, Hoven en banken, 174; Dezelfde, Inventaris archief Hof van Gelder Venlo, 34-36.
- 233 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 42, f. 39-39v.
- 234 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier I, 159-161.
- 235 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier I, 139, 145-148; Dezelfde, Plakkatenlijst Overkwartier II, 12-13, 45, 49-53; Dezelfde, Tractaet Venlo, 157-160.
- 236 Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier II, 53-62; Dezelfde, “Soumettant cependant le tout au discernement judiciaire de votre excellence...”. De prealabele consultatie van het Oostenrijks Hof van Gelre als onderdeel van het wetgevingsproces in de achttiende eeuw, in: A.M.J.A. Berkvens, A.Fl. Gehlen en G.H.A. Venner, Ten werentliken rechte. Opstellen over Limburgse rechtsge-schiedenis, Venlo 1990, 151-170.

- 237 A.M.J.A. Berkvens, Hervorming van strafrechtspraak en strafprocesrecht in de Zuidelijke Nederlanden in de tweede helft van de achttiende eeuw. Enkele adviezen van het Hof van Oostenrijks Gelre te Roermond (1756-1777), in: Berkvens-Gehlen-Venner, Flittich erforscht, 137-171; Dezelfde, Laurent Timmermans, 180-182, 188-192. Zie ook: O. Moorman van Kappen, Les “pensées” du chancelier Luytgens (1722-1802), in: Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 61 (1993), 297-308.
- 238 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 42, f. 97-103. Zie: H. van der Bruggen, De ondergang van Joods Roermond 1940-1945, in: Spiegel van Roermond 2006, 22.
- 239 Berkvens, Tractaet Venlo, 160-163.
- 240 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 948-955.
- 241 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 958-960; Maris, Archief Hof van Gelre en Zutphen I, 140-141; A.M.J.A. Berkvens, “...Want remicteren es princelic”? Enkele opmerkingen over het remissierecht in het Overkwartier van Gelre ten tijde van de Aarts Hertogen, in: Berkvens-Venner, Om daarmede vrijelijk te doen, 95-123.
- 242 Berkvens, Tractaet Venlo, 163-166.
- 243 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 12, f. 140; 22, f. 17-17v.
- 244 Maris, Archief Hof van Gelre en Zutphen I, 6, 231.
- 245 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 1157, 1057-1059, 1062, 1063.
- 246 Gelders archief Arnhem, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1054 briefnrs. 3739, 3740.
- 247 Gelders archief Arnhem, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1056 brief nr. 4804.
- 248 Gelders archief Arnhem, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 4938 procesnr. 2. Zie: M. Flokstra, De familie Van Broekhuizen en de hof Ter Binnen 1394-1565, in: P.A.M. Geurts (red.), Horster Historiën. Fragmenten uit dertig eeuwen, Horst 1986, 57-71.
- 249 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 289 procesnrs. 20, 24.
- 250 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 146, 1975.
- 251 Maris, Archief Hof van Gelre en Zutphen I, 232; Janssen de Limpens, Rechtsbronnen Overkwartier, 461-462 art. 12; RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 289 procesnr. 20. Zie ook: Gelders archief Arnhem, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nrs. 1046 briefnr. 1216; 1053 briefnr. 3347; 1056 briefnr. 4907.
- 252 W.A. Beelaerts van Blokland, De praktijk van het leenrecht in Gelderland, Leiden 1910, 44, 84; O. Moorman van Kappen, Das Gestühl des geldrischen Lehnrichters, in: Zur Geschichte des Rechts. Festschrift für Gernot Kocher zum 65. Geburtstag, Graz 2006, 251-264.
- 253 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 1052, f. 106v.-107.
- 254 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 1948.
- 255 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 1117.
- 256 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nrs. 299 procesnr. 293; 1117; RHCL ASO inv.nr. 186, f. 132-132v.
- 257 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 297 procesnr. 234, reproche bijlage D.
- 258 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 303 procesnr. 435. Andere processen over leengoederen zijn: inv.nr. 308 procesnr. 545; 309 procesnr. 564; 310 procesnr. 607.
- 259 RHCL ASO inv.nr. 185, f. 71-71v., 96v., 101-101v.
- 260 RHCL ASO inv.nrs 186, f. 104, 131v., 134, 158, 170v.; 187, f. 140v.-141, 175v.-176. Zie ook: RHCL ASO inv.nr. 74, f. 168v.

- 261 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 1949.
- 262 Inv.nrs 1237, 1238. Zie: inv.nrs 308 procesnr. 545; 310 procesnr 607. De overige processen over leengoederen die door de leengriffier in 1629-1630 werden behandeld, zijn: inv.nrs 311 procesnr. 646; 312 procesnrs. 664, 666, 673; 313 procesnrs. 696, 697.
- 263 RHCL, archief huis Baarlo, inv.nr. 29.
- 264 RHCL, archief Hof van Gelder Roermond, inv.nr. 1093.